

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT
EESTI KEELE OSAKOND

Elin Lepik

LÜHENDSÕNAD 20. JA 21. SAJANDI EESTI KIRJAKEELES

Magistritöö

Juhendajad prof Helle Metslang ja dots Külli Habicht

Tartu 2018

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Lühendamine kui sõnamoodustusviis	7
1.1. Lühendamine eesti keeles	8
1.2. Liitsõnade lühenemine	10
1.3. Lühendsõnade eristamise probleemid ja lühendamisega seotud nähtused ..	12
2. Õigekeelsussõnaraamatud keelehoiakute taustal	14
3. Materjal ja meetod	19
3.1. Materjal	19
3.2. Meetod	20
4. Lühendsõnade esinemus ajalises võrdluses	23
4.1. 1930. aastad	25
4.2. 1950. aastad	30
4.3. 1960. aastad	34
4.4. 1980. aastad	39
4.5. 1990. aastad	44
4.6. 2000. aastad	51
5. Lühendsõnade kasutusmustrid korpustes	58
5.1. Liitsõna täiendosa täielik väljalangemine	59
5.2. Liitsõna täiendosa osaline lühenemine	69
5.3. Liitsõna põhiosa täielik väljalangemine	74
5.4. Liitsõna põhiosa osaline lühenemine	79
5.5. Tähtlühendsõnad	83
5.6. Sulandsõnad	86
5.7. Õigekeelsussõnaraamatute lühendsõnade haakuvus tegeliku kasutusega ..	89
Kokkuvõte	93
Kirjandus	97
Materjali allikad	100
Clippings in the 20th and 21st century Standard Estonian. Summary	102

Sissejuhatus

Siinses magistritöös uuritakse eesti õigekeelsussõnaraamatutes leiduvaid lühendsõnu ja neile vastavaid liitsõnu tegelikku keelekasutust peegeldavates kirjakeele korpustes 1930. aastatest tänapäevani. Töö paigutub sõnamoodustuse valdkonda ja selle eesmärk on avada lühendsõnade kui kirjakeele vähe uuritud sõnamoodustusnähtuse olemus ning anda teavet nende sõnade kasutusvõimalustest ja esinemisandmetest õigekeelsussõnaraamatutes ja korpustes.

Lühendsõna on pikema sõna või sõnaühendi lühendamise tulemusena saadud sõna, kusjuures nii lühendsõna kui ka sellele vastava pikema sõna leksikaalne tähendus on sama (Vare 2014: 348). Siinne uurimus käsitleb liitsõnade lühenemist, mille korral komplekssest alussõnast moodustatakse temaga paralleelselt kasutatav samatähenduslik lühem sõna. Lühendsõnade moodustamist on seni ainsana uurinud Silvi Vare (2014), kelle käsitlusele ka magistritöös toetutakse. Lühendsõnade põhjalikku süsteemset uuringut, mis põhineks korpuste ja sõnaraamatute võrdlusel, pole varem tehtud.

Magistritöö toetub minu 2016. aastal valminud bakalaureusetööle, mille eesmärk oli uurida viimase 90 aasta jooksul ilmunud õigekeelsussõnaraamatute põhjal, kuidas kajastavad sõnaraamatud liitsõnade lühenemist kirjakeeles. Uurimusest selgus, et nii nagu liitsõnu, on ka neile vastavaid lühendsõnu aja jooksul pidevalt lisandunud ning et liitsõnad on muutunud ÕSide andmetel aja jooksul lühemaks. Samas käsitles see uurimus ainult õigekeelsussõnaraamatutes esitatud sõnu. Piiratud mahu tõttu ei esita õigekeelsussõnaraamatud kogu tegelikus kasutuses käibivat sõnavara. Samuti ei sisalda ega saagi sõnastikud sisaldada kontekstilisi lühikujusid. Seetõttu on siinses töös lühendsõnade ja nende liitsõnaliste vastete kasutusvõimaluste väljaselgitamiseks uuritud kirjalikku keelekasutust eesti kirjakeele ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustest alates 1930. aastatest kuni tänapäevani ning võrreldud andmeid samade perioodide sõnaraamatutega. Lühendsõna ja liitsõna paarid on pärit Silvi Vare käsikirjalisest leksikonist (SV), millest on selle töö jaoks valitud 28 paari. Leksikon sisaldab 2006. a

ÕSist pärit 246 liitsõna ja neile vastavat lühendsõna, mis on esitatud lühenemistüüpide kaupa. Nii pika kui ka lühikese kuju puhul on näidatud nende moodustusosad ning vastavalt ÕSis esitatud infole on sõnad varustatud erialaterminite, homonüümia ja polüseemia juhtude või muude tähelepanekutega.

ÕS ei sisalda eesti kirjakeele sõnade täielikku loendit, vaid teeb sõnadest valiku. Sõnaraamatutesse jõuavad need lekseemid, millele on tekkinud omaette mõistesisu ja mis on keeles püsivad. Tihti on sõnad pikka aega kasutusel, enne kui nad jõuavad sõnaraamatusse. Võib juhtuda, et sõnad, mis on pikalt käibel olnud, ei leiagi teed sõnaraamatutesse, või leidub sõnaraamatus selliseidki sõnu, mis on ammu kasutusest kadunud (näiteks arhaismid). ÕSide sõnavalik on olnud eri aegadel erinev, seda on mõjutanud Eesti muutuv ühiskonnakorraldus ja ka muutuvad keelehoiakud.

Selles töös lähtun kolmest sõnade kategooriast: liitsõnast, lühendsõnast ja lühisõnast. Liitsõna on morfoloogilise ehituse poolest kahest või enamast sõnast koosnev lekseem, lühendsõna on liitsõna lühenemisel tekkinud uus sõna ja lühisõna on lühendsõnaga sama kujuga, kuid teise tähendusega sõna. Täpsemad määratlemise kriteeriumid on esitatud peatükkides 1.2 ja 3.1. Korpusepäringu muudab keeruliseks see, kui otsitav lühendsõna ühtib kujult mõne lühisõnaga. Et sõna tähendust mõista, tuleb jälgida selle konteksti. Ühtlasi võrreldakse töös, kui palju leidub tegelikus keelekasutuses lühendsõnu neile vastavate liitsõnade tähenduses ning kui palju on kasutusel samakujulisi liitsõnu. Keelekorralduslikust vaatepunktist saab korpuste materjali põhjal hinnata, kui hästi on õigekeelsussõnaraamatute sõnavalik kooskõlas tegeliku kasutusega ning selle tulemusena anda ÕSi koostajatele soovitusi järgmiste sõnaraamatute lühendsõnavaliku tarbeks.

Töö uurimisküsimused on järgmised:

- Kas õigekeelsussõnaraamatutes sisalduvad lühendsõnad esinevad ka tegelikus keelekasutuses ning kui esinevad, siis kas need on tekstides kasutusel enne või pärast ÕS-is fikseerimist? Kas eri ÕS-ide puhul on tulemused erinevad?
- Kui palju on ÕSides neid lühendsõnu, mille tegelikku kasutust korpustes ei ilmne, kuid mis on traditsiooni toel ühest ÕSist teise liikunud?
- Millised lühenemistüübid on kasutusel eelistatud?

Uurimus lähtub järgmistest hüpoteesidest:

- Tegelikus keelekasutuses, mida kajastavad kirjakeele korpused, on lühenevaid liitsõnu vähem kui lühendsõnu.
- Korpustes on lühendsõnu neile vastavate liitsõnade tähenduses rohkem kui samakujulisi lühisõnu.
- Enne ilmnevad lühendsõnad tegelikus kasutuses ning hiljem jõuavad need ÕSi.
- Kasutuses on eelistatud sellised lühenemistüübid, mille järgi moodustatud lühendsõnad on ülekaalus ka ÕSides.

Kuna varasemaid sellelaadseid uurimusi, mis käsitleksid lühendsõnade esinemist ja arengudünaamikat sõnaraamatute ja korpuste võrdluses, pole tehtud, siis olgu nimetatud vaid selliseid uurimusi, mis käsitlevad mõnd siinse magistr töö teoreetilist või meetodilist aspekti. Lühendsõnu käsitlevat ainet puudutab Karin Soodla magistr töö „Morfoloogilisi, morfosüntaktilisi ja sõnamoodustuslikke nähtusi eesti internetikeeles“ (2010), mille ühes osas vaadeldakse sagedaste lühendite ja lühendsõnade esinemust internetifoorumites ja kommentaariumides. Magistr töö teemaga on seotud ka Grit Arro uurimistöö „Keelekasutus Facebooki keskkonnas“ (2012), mis käsitleb internetikeelele omaseid suhtlusvõtteid, sealhulgas lühendamist ja lühendsõnu. Verbide polüseemiat korpusematerjali põhjal on uurinud Mariann Proos oma magistr töös „Mida ütleb korpus tähenduse kohta? Käitumisprofiili analüüsi ja klasteranalüüsi meetod tajuverbi *nägema* tähenduse uurimisel.“ (2016), Kristiina Kask magistr töös „*Seisma*-verbi polüseemia: korpuspõhine käitumisprofiil ja klasteranalüüs“ (2014) ning Kairit Tomson magistr töös „*Panema*-verbi polüseemia ja kasutus grammatilistes konstruktsioonides“ (2016). Nimisõnade semantikat, täpsemalt nimisõnade süstemaatilist polüseemiat „Eesti keele seletussõnaraamatule“ tuginedes käsitleb Margit Langemets (2010) oma doktoritööst välja kasvanud monograafias „Nimisõna süstemaatiline polüseemia eesti keeles ja selle esitus eesti keelevaras“.

Siinne magistr töö koosneb teoreetilisest ja empiirilisest osast. Töö teoreetiline osa käsitleb esimeses peatükis lühendsõnu ja nende moodustamist. Teises peatükis tutvustatakse analüüsi kaasatud õigekeelsussõnaraamatuid ning nende koostamise

põhimõtteid. Kolmandas peatükis antakse ülevaade magistritöö materjalist ja uurimismeetodist. Töö empiiriline osa koosneb kahest peatükist. Neljas peatükk keskendub korpustes leiduvate lühendsõnade ja neile aluseks olevate liitsõnade dünaamika kirjeldamisele ja näitlikustamisele. Iseloomustatakse, kui palju on lühendsõnu iga kümneni korpuses ning kas samad lühendsõnad on esitatud ka sama kümneni ÕSides. Viiendas peatükis analüüsitakse lühendsõnade kasutusmustreid ja tehakse järeldusi esinemuse kohta. Kokkuvõttes vastatakse uurimisküsimustele ning tuuakse välja analüüsitulemused.

1. Lühendamine kui sõnamoodustusviis

Lühendamine on sõnamoodustusviis, milles sõna lüheneb mingi osa võrra ning mille tulemuseks on lühendsõna. Lühendamise definitsioone on mitmeid, kuid ühine on arusaam, et lühendamise tulemusena uue sõna tähendus ei muutu ning grammatiline kategooria jääb samaks. (Bauer 1983: 233; Marchand 1969: 357; Mattiello 2013: 68; Fábregas, Scalise 2012: 127–128; Müller jt 2015) Tegelikult aga saavad lühendsõnad kasutuses sageli mingi stiililise varjundi ning lühenemata ja lühenenud sõna vahel tekivad mõningad sisulised erisused. Need võivad seisneda näiteks emotsionaalse või hinnangulise tausta lisandumises sõnale. Pikkade sõnade lühemaid kujusid kasutatakse lühenemata kujudega võrreldes rohkem argistes situatsioonides. Veelgi enam, kui lühendsõna leksikaliseerub, pole enam võimalik rääkida temast kui lühendsõnast, sest ta omandab selle protsessi käigus uue tähenduse ning algne lühenemata kuju muutub leksikaliseerunud kuju kõrval mingil viisil markeerituks. (Fábregas, Scalise 2012: 127–128; Marchand 1969: 357; Mattiello 2013: 100)

Lühendamine hõlmab üldiselt kolme nähtust: lühendsõnad (*clippings*), akronüümid ja initialsismid (täpsem tutvustus on ptk-s 1.1) (Mattiello 2013: 64–65). Selles töös uuritakse lühendamist fenomenina, mille tulemuseks on lühendsõnad. Lühendamine kui sõnamoodustusviis on levinud alates 20. sajandist, sest sel perioodil tuli Euroopa keeltesse palju pikki, keerukaid ja suure tekstisagedusega sõnu ja/või termineid näiteks infotehnoloogia, poliitika, meditsiini, seadusandluse ja reklaaminduse valdkondades. Pikki sõnu lühendades on võimalik kasutada keelt ökonoomsemalt (Fleischer, Barz 1995: 222; Mattiello 2013: 97). Sõnade lühendamise suunitlus on süvenev tendents. Keeltele on loomulik liikuda järjest lühema ja praktilisema vormi suunas, vältides kohmakaid ja pikki sõnu (Marchand 1969: 363–364). Lühendamise produktiivsust näitab lisaks rohkele kasutusele eri keeltes ka see, et lühendsõnu saab edukalt kasutada uute tuletiste ja liitsõnade loomiseks, näiteks *ecology* ('ökoloogia') > *eco* ('öko'), millest saab moodustada selliseid sõnu nagu *eco-friendly* ('keskkonnasõbralik'), *eco-tourism* ('ökoturism') jm. (Hickey: 4–6; Fábregas, Scalise 2012: 127–128; Michel 2011: 159)

Olgugi et lühendamine ja lühendsõnad on praeguseks laialt levinud, on seda nähtust mõne muu sõnamoodustusprotsessiga võrreldes vähe uuritud (Mattiello 2013: 64–65). Vähese uurimise põhjuseks võib pidada lühendamise ebaregulaarsust ja suhtelist uudsust (Marchand 1969: 364). Lühendamist liigitatakse just selle ebaregulaarsuse tõttu sõnamoodustuse käsitlustes tihti eraldi peatükki või ka näiteks „muude sõnamoodustusprotsesside“ alla (Bauer 1983: 232; Fábregas, Scalise 2012: 127–128). Lühenemisviise on võimalik üksteisest eristada, kuid millisest sõnaosast mingi sõna lüheneda võib, on raske prognoosida. (Bauer 1983: 232; Marchand 1969: 357; Mattiello 2013: 97) Tavaliselt tekib lühendsõna keeles juba olemasoleva fonoloogiliselt tüüpilise sõna malli järgi (Fábregas, Scalise 2012: 127–128).

Keeleteaduslikes käsitlustes on välja toodud leksikoloogia, leksikograafia ja sõnamoodustuse seosed. Leksikoloogia uurib keele sõnavara ning on seotud ühelt poolt sõnamoodustuse ning teisalt leksikograafiaga, mis tegeleb sõnaraamatute lingvistilise teooria ja praktikaga. Inglise keeles käsitleb leksikoloogia mitmeid sõnamoodustusviise, sealhulgas lühendamist (*abbreviation*). (Hickey: 1, 4) Ka siinne magistritöö on lisaks sõnamoodustusele ja leksikoloogiale seotud leksikograafilise vaatenurgaga, käsitledes ühe osana õigekeelsussõnaraamatute sõnavalikuprintsiipe.

1.1. Lühendamine eesti keeles

Sõnade lühidus on ka eesti keeles tähtsal kohal, keelekasutajad on alati pidanud lühikest väljendust paremaks kui pikka. Ka viimase 20 aasta õigekeelsussõnaraamatutes on lühendsõnad hinnatud soovitavamaks keelendiks kui nende pikemad alussõnad. Sealjuures lühendatakse või asendatakse lühematega just sagedasi pikemaid sõnu ja sõnaühendeid (Erelt 2007a: 292; Vare 2014: 366). Lühendsõna ja lühendamise aluseks oleva pikema sõna puhul ei välista ühe variandi kasutamine teist. Sellest järeldub, et mõlemad on omavahel sünonüümid, ehkki osalist ja täielikku sünonüümiat on raske piiritleda. Sõltuvalt kontekstist on pikad sõnakujud selgemini mõistetavad ja stiililt

neutraalsemad kui nende lühendsõnalised vasted. Lühendsõnade puhul võib aga sagedamini vaja minna mõiste seletamist. (Vare 2014: 366–367)

Terminiloome seisukohalt peetakse terminite lühikujusid põhiterminite argivariantideks. Harilikult saadakse sellised sõnad ellipsi teel: liit- või ühendterminist on üks või mitu komponenti välja jäetud ning lühendsõnu saab kasutada ainult kontekstist sõltuvalt. Termini korduval kasutamisel jäetakse liigitäiend välja, näiteks esimest korda mainides kasutatakse terminit *jalgratas*. Terminile järgnevates lauseosades kasutatakse selle asemel sõna *ratas*. Tekstist peab aru saama, kas tegu on jalgrattaga või näiteks mingi mehhanismi osaga. Lühisõna kuju võib rohkem muutuda ühe või enama komponendi väljajätuga. Põhimõte on siiski selles, et lühikujudes ei ole lühenemata kujudega võrreldes uusi morfeeme. Morfeemiliselt motiveeritud lühenemata terminid on küll täpsed ja sisaldavad rohkem informatsiooni, kuid need ei lähe kasutusele, kui nad on liiga pikad ja raskesti meelde jäetavad. Lühikesed terminid pole küll nii täpsed, ametlikud ja tabavad, kuid on seevastu kiiresti haaratavad ja levikuvõimelisemad. (Erelt 2007a: 283–284, 287–288)

Sõnamoodustuslikult on lühendsõna lekseem, millest puudub alussõnaga võrreldes mingi tüveosa. Sõna lühendamisel on tulemiks ühemorfeemiline liitsõna, kuid see määratlus ei kehti nende liitsõnade korral, kus lühendamise tulemus on uus liitsõna, näiteks *[suusa]hüppe|mägi > hüppe|mägi*. (Kasik 2015: 101) Silvi Vare eristab tähenduse alusel (2014: 348) kaht tüüpi lühenemist. Esimesel juhul luuakse lühendamisega olemasoleva sõna kõrvale temast lühem samatähenduslik sõnakuju, näiteks *[jalg]ratas > ratas* 'jalgratas'. Teisel juhul moodustatakse olemasolevast pikemast sõnast uus, teise tähendusega lühem sõna, näiteks *muusika > muusik* 'muusikaga tegelev isik'. Siinne töö käsitleb lühendsõnu just esimeses tähenduses.

Eesti kirjakeeles saab lühendsõnu moodustada nii liitsõnadest, liitsõnadest, tuletistest kui ka sõnaühenditest (Kasik 2015: 101–104). Silvi Vare on välja toonud neli kõige üldisemat lühendsõnade moodustustüüpi, mis hõlmavad erinevaid lühenemise käsitlusi (Vare 2014: 354; vt ka Kasik 2015: 101–103).

1. Enim on kasutust leidnud lühenemistüüp, kus pikemast sõnast (või ka sõnaühendist) on mingi osa või mingid häälikud välja langenud. Näiteks

- *kilo[gramm] > kilo, info[rmatsioon] > info, välis[maa]reis > välisreis, [maa]ilm > ilm*

2. Lühendsõna saab moodustada ka pikemast sõnast või sõnaühendist võetud silpide kokkusulatamise teel. Selliseid sõnu on eesti keeles nimetatud **sulandsõnadeks** või **koondsõnadeks**, harvem ka **siigliteks**. Näiteks

- *küb[erneetiline] org[anism] > küborg, muu[sika]vi[deo] > muuvi.*

3. Üks lühenemise eritüüpe on **akronüümid**, mille korral võetakse sõnaühendist või ka pikema sõna koosseisu kuuluvatest tüvedest nende algustähed ja moodustatakse neist tavalise sõnana hääldatavaid sõnu. Selliseid sõnu on tavaks kirjutada läbivalt suurtähtkirjas. Akronüüm võib olla moodustatud ka võõrkeelsest nimest või nimetusest. Näiteks

- *e[rakorralise] m[editiini] o[sakond] > EMO [emo]; m[ulti]m[eedia]s[õnum] > MMS; T[ervise] A[rendamise] I[nstituut] > TAI; u[nidentified] f[lyi]ng] o[bject] > UFO [ufo].*

4. **Initsialismid** ehk algustähtsõnad moodustatakse mitmeosalise sõna või fraasi algustähtedest ja neid loetakse tähthaaval veerides, näiteks

- *E[esti] M[obiil]t[elefon] > EMT [ee-em-tee].*

1.2. Liitsõnade lühenemine

Eelnev lühenemistüüpide jaotus hõlmab kokkuvõtvalt kõiki sõnatüüpe. Liitsõnade puhul aga tuleb lühenemisel arvestada sõna moodustusosadega: põhiosa ja täiendosaga. (Näiteks sõnas *kuldmedal* on põhiosa *medal*, mis väljendab liitsõna põhitähendust, ja täiendosa *kuld*, mis iseloomustab põhiosa. Välja langeda või osaliselt lüheneda võib nii

liitsõna põhiosa kui ka täiendosa. (Kasik 2015: 94; Vare 2014: 359) Vastavalt liitsõnade moodustusosade potentsiaalsele väljalangemisele on välja toodud neli lühendsõnade tüüpi (Vare 2014: 354, 359–364; vt ka Lepik 2016):

1. Täiendosa täielik väljalangemine, mille puhul kannab tähendust liitsõna põhiosa, näiteks *jalg|[ratas]* > **ratas** 'jalgratas'. Selle tüübi lühendsõnakujudel esineb sagedasti ka polüseeme.
2. Täiendosa osaline lühenemine, mille korral lüheneb täiendosa sõltuvalt allesjäänud osise tuntutusest kas sõna algusest või lõpust, näiteks *hoog[töö]|kuu* > **hoogkuu** 'hoogtöökuu'.
3. Liitsõna põhiosa täielik väljalangemine, mille tulemusena kannab liitsõna tähendust täiend- ehk esiosa, näiteks *kõrgus|[hüpe]* > **kõrgus** 'kõrgushüpe'. Sellele lühenemistüübile on iseloomulik lühendsõna muutmine häälduspärasemaks ja eesti keele normidele vastavamaks sõnakujule sobiva tähe lisamisega (Vare 2014: 361). Näiteks *kil|[omeeter]+t* > **kilt**, *kontr|[revolutsionäär]+a* > **kontra**.
4. Põhiosa osaline lühenemine, mille puhul liitsõna põhiosast, mis on omakorda liitsõna, langeb välja kas sõna esi- või järelosa. Osade väljalangemine sõltub sellest, kumb neist lühendsõna tähendust paremini edasi annab, näiteks *peegel|karp[kala]* > **peegelkarp** 'peegelkarpkala'. Samuti võib põhiosa osaliselt lüheneda tüve lühenemise tulemusena, näiteks *pea|[ae]gu* > **peagu** 'peaaegu'.

Silvi Vare andmetel on liitsõna põhiosa täielik väljalangemine või põhiosa osaline lühenemine kõige sagedasemad lühendamisviisid. Sageduselt järgmine on täiendosa osaline lühenemine ning kõige harvem esineb täiendosa täielik väljalangemine, mida kasutatakse enamasti lihttüvelise täiendosa puhul. (Vare 2015: 359–363)

Viienda tüübina võib välja tuua **sulandsõnade** rühma. Need on sõnad, mille puhul on üks häälikujärjend võetud enamasti liitsõna täiendosa ehk esimese moodustusosa algusest ja teine põhiosa algusest, näiteks *part[ei]|org[anisaator]* > **partorg** > 'parteiorganisaator'. Sulandsõnu võib moodustada ka teiste sõnaosade koondamisel, näiteks *nats[ionaal]|[sotsial]ism* > **natsism** 'natsionaalsotsialism'.

Uurimuse tarbeks olen nendele rühmadele lisanud **tähtlühendsõnade** lühenemistüübi. Need sõnad kuuluvad Silvi Vare järgi küll täiendosa osalise lühenemise tüüpi, kuid kuna need erinevad teistest samasse tüüpi kuuluvatest sõnadest oma vormi tõttu, võib neid vaadata ka eraldi. Siia rühma kuuluvad sõnad, mille täiendosa on lühenenud ühe täheni ning täiendosa on liidetud põhiosale sidekriipsuga, näiteks *e[lektron]/post* > ***e-post*** ‘elektronpost’.

1.3. Lühendsõnade eristamise probleemid ja lühendamisega seotud nähtused

Lühendsõnade tähendust on raske määrata, kui lühenemata kuju pole eelnevalt teada. Vahel võib lühendsõna kuju kokku langeda liitsõnaga, millel pole lühendsõnale vastava liitsõnaga midagi ühist. Et korpustest leitud sõnade tähendusi eristada, tuleb teha vahet homonüümidel ja polüseemidel. Korpustest sõnade lühikujude otsimisel ja nende tähenduste määramisel tuleb arvestada ka leksikaliseerumisega. Sage nimetamisvajadus on tinginud liitsõna lühenemise konkreetse tähenduses. Silvi Vare leksikonis sisalduvatele liitsõnadele vastavatest lühendsõnadest on paljud ka leksikaliseerunud, näiteks liitsõna *postkaart* lühenemisel saadud lühendsõna *kaart*. Lühisõna *kaart* võib lisaks tähendada ka ‘mängukaarti’ ja ‘plastkaarti’, millel on samuti leksikaliseerumise ja lühendsõnaks muutumise potentsiaal.

Homonüümia ja polüseemia

Homonüümid on häälduselt ja kirjakujuilt ühtelangevad, aga erineva päritolu ja tähendusega sõnad. Üks tähis esitab kaht või enamat mõistet, millel pole omavahel päritoluseost, näiteks *aju* tähendab lisaks ‘peaajule’ ka ‘kihutamist’, ‘ajujahti’, ‘tagant kihutamist’ ja ‘triivimist’, millest viimased lähtuvad *ajama*-verbist. (Erelt 2007a: 417; EKSS) Homonüümide tekkimise põhjuseid võib otsida keelemuutustest, eriti tüvemuutustest. Näiteks tekivad homonüümipaarid astmevahelduslike ja astmevahelduseta sõnatüüpide vahel (Tenjes 2010: 70). Homonüümid jäävad aga siinse

magistritöö uurimisobjektide hulgast välja, sest need ei ole seotud lühendsõnade liitsõnaliste kujudega.

Polüseemia ehk mitmetähenduslikkus on nähtus, kus ühel ja samal sõnal on mitu omavahel seotud tähendust, näiteks *ratas* tähendab 'jalgratast', 'mootorratast', 'rõngast', 'sõiduki ratast', 'esemete liigutamise hõlbustamiseks mõeldud vahendit', 'pöörlevat seadet', 'tööriista osa'. Lisaks on olemas ka kujundlikud kasutused. Tähenduste vahel on seosed ja tähendusülekanded. (Erelt 2007a: 420; EKK 2007: L37) Polüseemia esineb pigem lühendsõnade puhul ja kõige polüseemsemad on tüvisõnad (Langemets 2010: 11).

Leksikaliseerumine

Leksikaliseerumine on keeleline protsess, kus sõna või sõnavorm muutub lekseemiks. Leksikaliseerumist võib pidada ka grammatiseerumise vastandprotsessiks, sõnaloo osaks või ka konkreetsete tähenduste arenguks. Sõnavara keskne üksus on lekseem, mis on sama tüve alusel moodustatud sõnavormide kogum. (Brinton, Traugott 2015: 18, 32; Velsker 2010: 522; EKK 2007: L2) Leksikaliseerumisele on omane sõnavaraüksuse sisemise struktuuri hägustumine ning leksikaliseerumiseks võib pidada ka lühendamist, sealhulgas sulandsõnade moodustamisega kaasnevat tähenduse muutust. (Brinton, Traugott 2015: 40–41; Velsker 2010: 522) Fraasid ja liitsõnad kaotavad leksikaliseerumise käigus oma vormilise ja semantilise motiveerituse, morfeemipiirid hägustuvad või kaovad (Velsker 2010: 523).

Leksikaliseerumist saab käsitleda kontiiniumina. Vormilt läbipaistmatud, maksimaalselt analüüsimatud (holistilised) vormid, enamasti liitsõnad, on ebaproduktiivsed vormid, mis võivad leksikaliseeruda. Osaliselt kinnistunud fraasid, mis on morfoloogiliselt läbipaistvad (kompositsionaalsed), näiteks liitsõnad, mille osad on eraldatavad, on produktiivsed vormid, mis võivad viia grammatiseerumiseni. (Velsker 2010: 530–531)

Võttes arvesse lühendsõnade kujunemise eripärad ja võimalikud eristamise probleemid, saab keelekorraldusallikates hõlpsamini orienteeruda ja nende sõnade tähendusi või kasutusandmeid otsida.

2. Õigekeelsussõnaraamatud keelehoiakute taustal

Et lühendsõnade tegelikku kasutust sõnaraamatute omaga võrrelda, on järgnevalt kirjeldatud viimase 90 aasta jooksul ilmunud õigekeelsussõnaraamatute (ÕS) tausta, sh ühiskondlikke keelehoiakuid.

Eestis on õigekeelsussõnaraamatute koostamisel pikk ajalugu. Kirjakeelt on teadlikult normitud juba üle 140 aasta, sellest 90 aastat on kestnud meie õigekeelsussõnaraamatute traditsioon. (Kull 1974: 18) Siinse uurimuse tarbeks on tehtud valik eesti õigekeelsussõnaraamatutest. Välja jäid „Eesti keele õigekirjutuse sõnaraamat“ 1918 (liitsõnad on sellest välja jäetud), „Eesti kooli sõnaraamat“ 1938, „Suur õigekeelsussõnaraamat“ 1948 ja 1951 ja „Õpilase ÕS“ 2004 (Erelt 2007b: 33).

Kõik siin töös kasutatud sõnaraamatud on samad minu bakalaureusetöös käsitletud sõnaraamatutega. Seetõttu ei ole siin sõnaraamatuid põhjalikumalt käsitletud (vt täpsemalt Lepik 2016). Kirjeldatud on nende sõnaraamatute avaldamise ajastule iseloomulikke jooni, mis toetavad liit- või lühendsõnade esinemise kohta järelduste tegemist. Iga sõnaraamat on oma ajastu peegel ja erineb teistest. Näiteks kolm köidet „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatut“ aastatest 1925–37 pakub veel praegugi palju huvitavat materjali esimesest iseseisvusajast, 1930. ja 1940. aastail uutes trükkides ilmunud Elmar Muugi „Väike õigekeelsus-sõnaraamat“ ühtlustas eesti kirjakeelt, „Väike õigekeelsuse sõnaraamat“ 1953 oli nõukogude ajale omaselt märksõnavaene ning „Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999“ pakub igale kasutajale võimalust keelt arendada ja soovitusi saada. (Erelt 2002b: 62–63) Eesmärk on neil siiski üks: anda keelesoovitusi ja fikseerida grammatilisi norminguid (Erelt 2002a: 15; Erelt 2003: 448–449; Raag 2008: 11). See, kuidas inimesed tegelikult igapäevases suhtluses keelt kasutavad, võib erineda ÕSides kirjapandust.

Ainuüksi ÕSis 1999 on sõnartikleid u 50 000, aga kokku on sõnu esitatud 130 000. (Erelt 2002b: 65) On loomulik, et kõiki sõnu pole võimalik sõnaraamatutesse panna. Ka liitsõnaliste märksõnade puhul on tehtud kaalutletud valik. Ülejäänud liitsõnad tuleb leida sõnartiklite seest. See kehtib ennekõike vanemate sõnaraamatute puhul, millel puudub

tänapäevane elektrooniline versioon. Kui kasutaja ei leia näiteks sõna *jumalateenistus*, ei tähenda veel, et seda ÕSis olemas ei ole. Tuleb vaadata sõnaartikleid *teenistus* või *jumal*, kus on näiteid ka liitsõnade kohta. Ka pole märksõnade tähenduste esitamise põhimõtted ajas eriti muutunud. Omaette märksõna ja sõnaartikli on saanud see liitsõna, mida on vaja täpsemalt seletada, mille vorme on vaja esile tuua või millegagi võrrelda. (Erelt 2002b: 69)

Vanemate ja tänapäevaste õigekeelsussõnaraamatute märksõnade valikul mängib rolli ka korpuste materjali arvestamine. Näiteks ÕSi 1999 koostamise ajal polnud veebiotsingu võimalused veel praegustega võrreldavad. Otsused sõnade lisamisest sõnaraamatusse teevad korpustest kogutud materjali põhjal siiski sõnaraamatu koostajad. ÕSides esitatakse ka argikeele sõnu ja termineid, et näidata argikeele sõnade kirjakeelseid vasteid, n-ö õpetada sõnaraamatu kasutajat tõlkima ühest allkeelest teise. Terminite puhul võiks olla esindatud see põhiline valik, mida kirjakeeles kõige enam vajatakse ning mis oleks enam-vähem üldtuntud. Selle saavutamiseks jäetakse sõnastikust välja vananenud termineid ja asendatakse need uutega. Abi saadakse ka erialade asjatundjatelt, näiteks 2018. a ÕSi jaoks on saadud hulk ettepanekuid merekeele nõukojalt.¹

Keelekorraldaja uurib keelekasutust, hindab keelemuutuste tendentse, annab soovitusi ja suunab keelekasutajat ehk fikseerib normi – nii tekivad normingud. Eesti eri aegade õigekeelsusallikates on normid kirja pandud objektiivselt, nendele vastav keelekasutus on eelnevatel ja praegustel põlvkondadel teada-tuntud ja kasutusel. Kui midagi aga sõnaraamatust puudub, ei saa seda võtta kui autorite eitavat suhtumist. (Erelt 2003: 448)

Järgnevalt on välja toodud igale analüüsis kasutatud õigekeelsussõnaraamatule iseloomulikud jooned, arvestades eesti keelt ja selle normeerimist mõjutavaid faktoreid.

Kõige varasem töös käsitletud sõnaraamat on kolmeosaline „**Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat**“ (EÕS) (1925, 1930, 1937), mis valmis Johannes Voldemar Veski ja Elmar Muugi koostöös (Erelt 2007b: 9). EÕSis on kokku ligikaudu 130 000 märksõna esitatuna

¹ Maire Raadiku e-kiri autorile 9.05.2018

pesasüsteemis. See tähendab, et sõnad on esitatud võrgustikuna, mis näitab omavahelisi moodustusseoseid (Erelt 2003: 458). Veski pööras sõnade valikul tähelepanu oskussõnavarale, kõigile terminitele on lisatud ka erialamärgendid. (Erelt 2007b: 9–10) Eesti Vabariigi väljakujunemise ajal oli oluline keele eestistamine. Ideaaliks oli kirjakeele normingute järgimine, kõiki kaldeid normingust peeti ebakorrektsuks või marginaalseks. Sellest lähtuvalt oli ka Veski soov oma sõnaraamatuga edasi anda põhjaceuti murretele tuginevat sirgjoonelist ja eranditeta ilmalikku kirjakeelt. (Hennoste 1997: 60–61; Kull 1974: 22) Välja jäeti murdesõnad ja argikeelendid. Veski lisis omalt poolt raamatusse arvukalt potentsiaalkeelendeid (sealhulgas liitsõnu) tuleviku tarbeks. (Erelt 2003: 449; Erelt 2007b: 10–13)

Järgmine sõnaraamat on „**Väike õigekeelsus-sõnaraamat**“ (VÕS 1937), mille on koostanud Elmar Muuk. (Erelt 2007b: 13) Tegemist on rahvasõnaraamatuga, mis ühtlustas eesti kirjakeelt, arvestades rohkem tegelikku keelekasutust, kui EÕS. (Erelt 2007b: 13–14) VÕS 1937 sisaldab ligi 40 000 märksõna ja ruumi säästmiseks ei ole lisatud suuri liitsõnasarju. Sõnaseletused on napid ning ära on kaotatud ka märksõnade pesasüsteem. (Erelt 2003: 458; Erelt 2007b: 14) Liitsõnu esitati ainult niipalju, kui võrd oli sõnade liitumisviisi näitamiseks vajalik. (Kull 1974: 24)

Õigekeelsussõnaraamatute traditsiooni jätkas „**Väike õigekeelsuse sõnaraamat**“ (VÕS 1953), mis ilmus 1953. aastal. Selles on 350 lehekülge ja ligi 36 000 märksõna. Sõnaraamat on valminud Eesti NSV Teaduste Akadeemia (ENSV TA) Keele ja Kirjanduse Instituudi kollektiivse tööna. See sõnaraamat on rahvuslikult rõhutavam ja ka rangem kui varasemad: tähelepanu pöörati kirjakeeles üldrahvuslikult laiemalt tarvitatavale sõnavarale ning seaduspärasemas suunas arenevatele keelenditele. Koostajad püüdsid kaotada rööpvormid ning suunata kasutajaid võimalikult suurema keelelise ühtsuse poole. (VÕS 1953: 5; Erelt 2007a: 16–19) Puudusteks võiks lugeda liigset keskendumist üksikkeelendite kaupa normimisele, J. V. Veski väärtustatud süsteemset ja suunavat lähenemist arvestati vähe. (Kull 1974: 29)

Neljas sõnaraamat on „**Õigekeelsuse sõnaraamat**“ (ÕS 1960), mis on ilmunud ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi väljaandena. Selle sõnaraamatu koostamisel on palju

vaeva nähtud erialasõnavaraga: 100 000 märksõnast moodustavad oskussõnad olulise osa. Sõnaseletused on põhjalikumad, täpsemad ja ka sõnavalik on mitmekülgsem kui selle eelkäijatel. (Erelt 2007b: 19; Kull 1974: 29) Keel muutub oluliseks rahvuse liitmise vahendiks ning sellega süveneb eestlaste arusaam, et kõrvalekalded normeeritud kirjakeelest nõrgendavad keele vastupanu venestamisele. Seega on ka ÕS 1960 tugevalt kirjakeelekeskne, registrid taanduvad ja lisandub vene keelest mugandatud sõnu. (Hennoste 1997: 62–63)

Viimane enne Eesti taasiseseisvumisaega ilmunud „**Õigekeelsussõnaraamat**“ (ÕS 1976) on koostatud nagu tema kaks eelkäijat ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudis 1976. aastal (Erelt 2007b: 21). Magistritöö analüüsisosas on kasutatud selle sõnaraamatu 1984. aastal ilmunud trükki. See on esimene õigekeelsussõnaraamat, mis esindab nüüdseks väljakujunenud ÕSide tüüpi (Erelt 2007b: 23). Märksõnu on kokku u 115 000 (Erelt 2003: 457). Ka selle sõnaraamatu koostamisel oli eesmärk normida keelt võimalikult kirjakeelse kasutuse suunas. (Erelt 2007b: 23; Hennoste 1997: 62–63)

Eesti keelt globaliseerivas maailmas peegeldav „**Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999**“ (ÕS 1999) on koostatud Eesti Keele Instituudis (EKI). Sõnaraamatu ilmumise aega iseloomustab Eesti Vabariigi taastamine ja eesti keele kasutuselevõtt kõigis registrites. Uues ühiskonnas on tekkimas uus, globaalsem keelesituatsioon: tekivad allkeeled ning argikeel tõuseb taas esile. (Hennoste 1997: 64–65) Jällegi on kasutusele võetud sõnapesade süsteem, mis erineb kahest viimasest rangelt tähestikulise ülesehitusega ÕSist (Erelt 2007b: 25). ÕS 1999 on normatiivne ja kirjakeele norme soovitav sõnaraamat. Kui varem kontrollisid keelt institutsioonid, tõrjudes murde- ja argisõnu, siis selle sõnaraamatu abil kontrollis keelt vaid kasutaja ise. (Erelt 2003: 450; Hennoste 1997: 66) Sõnaartikleid on u 130 000. Sõnad on jaotatud eri allkeelte vahel, vastav märgend iseloomustab eelnenud sõna, näiteks *seivima SL salvestama INFO*. (Erelt 2007b: 27)

2006. aastal ilmus Eesti Keele Instituudis XXI sajandi alguse kirjakeelt iseloomustav „**Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006**“ (ÕS 2006) (Erelt 2007b: 30–33). Võrreldes 1999. aasta väljaandega esitab see sõnaraamat samasugust keeleinfot ja on ka oma vormilt ning kujunduselt eelmisega sarnane. Erialamärgenditest pole enam kasutusel harva

esinevate slängisõnade ja arhailiste sõnade märgendeid SL ja ARH. (ÕS 2006: 5; Erelt 2007b: 30–33) Õigekirjutusjuhtnööre pole ei selles ega ka eelmises ÕSis, nende asemel on välja antud sõnaraamatuga koos töötamiseks „Eesti ortograafia“ ja „Eesti keele käsiraamat“. ÕS 2006 soovib, suunab, annab hinnanguid ning kehtestab ka kirjakeele normi. Normi kehtestamisega aga tegeleb vastav institutsioon – Emakeele Seltsi keeleteimkond. (Erelt 2007b: 30–32) 7. septembril 2006 võttis Vabariigi Valitsus vastu eesti kirjakeele normi kehtestamise määruse, mis tagab ametliku keelekasutuse ühtluse ja selguse ning suunab avalikku keelekasutust. (ÕS 2006: 5; Erelt 2007b: 30–32)

Seitse aastat hiljem ilmus „**Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2013**“ (ÕS 2013). See kirjakeele normi aluseks olev suunav ja soovitav sõnaraamat on ÕS 2006 uustrükk. Eelmisele sõnaraamatule omase vormi on säilitanud toimetaja Tiiu Erelt. ÕS 2013 annab hinnanguid kirjakeele kohta, kuid ei kajasta täielikult kõiki keele tavasid. (ÕS 2013: 5) Alates 1. jaanuarist 2014 on ÕS 2013 eesti kirjakeele normi alus, mis tähendab, et see tagab ametiasutuste keelekasutuse ühtluse, kuid üksikisikule on selle rakendamine soovituslik. (Raag 2008: 11; ÕS 2013: 5; Raadik 2014: 67–68).

Eesti Keele Instituudil on valmimas ka järgmine õigekeelsussõnaraamat, mis ilmub 2018. aastal. EKI keelenõuande kodulehel on loend sõnaraamatusse lisatavatest uutest sõnadest, mille hulka kuulub mitmeid tähtlühendsõnu (*e-resident*), *-kaart* täiendosaga liitsõnu (*SIM-kaart*, *viipekaart*) ning palju eesti keelde mugandatud muukeelse päritoluga sõnu (*skann*, *skaneering*, *laik*, *laikima*). (EKI keelenõuanne)

3. Materjal ja meetod

3.1. Materjal

Õigekeelsussõnaraamatutes sisalduvate lühendsõnade kogumiseks on alusmaterjalina kasutatud Silvi Vare lühendsõnade leksikoni (SV), kuhu kuulub 246 lühendsõna koos vastavate liitsõnadega. Liit- ja lühendsõnade paarid on registreeritud „Eesti keele sõnapere sõnaraamatus“ (EKS 2012). Sõnavaralt põhineb leksikon valdavalt 2006. a ÕSil, kusjuures leksikon ei sisalda tingimata kõiki ÕSis 2006 leiduvaid liit- ja lühendsõnu.

Magistritöös analüüsimiseks on valitud igast lühenemistüübist kolm kuni viis tüübile iseloomulikku sõna selle alusel, et need oleksid võimalikult varastes sõnaraamatutes esinenud kas liitsõna ja/või lühendsõna kujul. Lisaks on arvestatud seda, et neid sõnu leiduks igale sõnaraamatule vastava perioodi korpustes. Samuti on sõnade valikul arvesse võetud seda, et võimaluse korral poleks tegu väga spetsiifiliste erialaterminitega, vaid üldkeeles kasutatavate sõnadega, mida võiks leida ilukirjandus- ja ajakirjandustekstide korpustest tehtavatest päringutest.

Teoreetiline alus materjali analüüsimiseks on saadud Silvi Vare artiklist „Lühendamise ja lühendsõnade fenomenist eesti keeles“ (2014), kus on esitatud liitsõnade lühenemistüübid.

Lekseemide esinemust on vaadeldud kaheksas eesti keele õigekeelsussõnaraamatus ilmumisaastail 1925–2013. Töös kasutatud sõnaraamatud on järgmised: „Eesti õigekeelsuse sõnaraamat“ I–III (1925–1937), „Väike õigekeelsus sõnaraamat“ 1937, „Väike õigekeelsuse sõnaraamat“ 1953, „Eesti õigekeelsuse sõnaraamat“ 1960, „Eesti keele õigekeelsussõnaraamat“ 1984, „Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999, „Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006“ ja „Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2013“.

Peamine selles töös kasutatud korpus on eesti kirjakeele korpus 1890–1990, millest on uuritud ilukirjanduse ja ajakirjanduse 1930ndate (369 000 sõna), 1950ndate (308 000 sõna), 1960ndate (333 000 sõna), 1980ndate (425 000 sõna) ja 1990ndate (6,5 miljonit sõna) alakorpuseid. Kasutatud on ka Keeleveebi ilukirjanduse korpust (5,8 miljonit sõna) ja Maalehe korpust (4,8 miljonit sõna), milles sisalduvad tekstid on pärit aastatest 1990–2004.

Korpustest leitud sõnakujude puhul tekib probleeme nende tähenduste väljaselgitamisel. Alati pole üheselt selge, kas sõna on **lühendsõna**, mis on saadud liitsõna lühenemisel, või on tegu **lühisõnaga**, millel pole uurimismaterjalis etteantud liitsõnaga otsest seost ning mille tähendus selgub kontekstist. Näiteks sõna *leht* (< *ajaleht*) on Silvi Vare leksikoni (SV) järgi lühenenud liitsõnast *ajaleht* kujule *leht* täiendosa täieliku väljalangemise teel. Niisiis on *leht* lühendsõna, mille aluseks on liitsõna *ajaleht*, kui sellele viitab lause kontekst. Samas võib *leht* olla ka polüseemne ehk mõisteliselt lähedaste tähendustega sõna. „Eesti keele seletava sõnaraamatu” (EKSS) järgi tähendab see ka ‘taimelehte’, ‘paberilehte’, ‘(kuhugi) köidetud lehte’, ‘lehtmaterjali’ või ‘mingi tööriista õhukest osa’. Kui lausest selgub, et sõna *leht* tähistab midagi muud kui ajalehte, loetakse see siinses töös lühisõnaks. Sobiva liitsõnakuju olemasolu korral võiks polüseemse liitsõna ka lühendsõnaks arvata, kuid selliste seoste avamine nõuab põhjalikumalt ja muu meetodikaga uurimist, sest praeguse meetodikaga ei saa näiteks seni, kuni sõnaraamatus pole liitsõna *paberileht* märksõnana esitatud, kindlalt väita, et see on lühenenud *leheks*.

3.2. Meetod

Kasutatud meetodika on välja töötatud just siinse magistr töö tarbeks. Võrdlemaks eesti keele õigekeelsussõnaraamatutes sisalduvat teavet liitsõnadest moodustatud lühendsõnade kohta nende tegelikus kasutuses, uuriti 28 Silvi Vare lühendsõnade leksikoni sõnapaari esinemust eesti kirjakeele korpusest 1890–1990. Korpuse suure mahu tõttu uuriti 2000. aastate materjali aga Keeleveebi ilukirjanduse ja Maalehe korpusest. Korpustest otsitud potentsiaalsete lühendsõnade koguhulgast on uurimiseks võetud

sajasõnaline valim. Selliste sõnade hulka kuuluvad polüseemsed *leht, ratas, teenistus, kaart, õde* ja *kaugus*. Kõik päringuvastused võeti arvesse sõnade puhul, millel on ainult üks tähendus. Mitmetähenduslikel sõnadel tuli iga uuritava sõna puhul kindlaks määrata, kas see tuleneb etteantud liitsõnast. Varasemate korpuste materjal jäi nii polüseemsete kui ka ühetähenduslike sõnade puhul alla saja näite piiri ning seetõttu kaasati uurimusse kogu päringu tulemusena saadud materjal.

Valitud kümnendite korpustest leitav info lühendsõnade ja neile vastavate liitsõnade kasutuse kohta vastab minu bakalaureusetöös (Lepik 2016) uuritud sõnaraamatmaterjalile samadest liitsõnadest ja nendest moodustatud lühendsõnadest. Sellise valiku alusel saab võrrelda õigekeelsussõnaraamatutes esitatavat infot tegeliku keelekasutusega, mida sisaldavad korpused.

Materjali töötlemiseks on koostatud Exceli tabel, kus on veergudesse jaotatud õigekeelsussõnaraamatute ja neile vastavate korpuste materjal aastakümnete lõikes. Tabeli tulpadesse on jagatud liitsõnad ja neile vastavad lühendsõnad eri lühenemistüüpide kaupa. Kõigis neljas täiendosa ja põhiosa lühenemise tüübis on viis sõna, tähtlühendsõnade rühma kuulub neli ning sulandsõnade rühma kuulub kolm sõna. Kõiki uuritavaid sõnu pole viis, sest tähtlühendsõnad kuuluvad tegelikult liitsõna täiendosa osalise lühenemise tüüpi ning Silvi Vare leksikonis oli neid juba algselt teiste rümade sõnadest vähem. Siin töös käsitletakse neid eraldi nähtusena. Sulandsõnu on vaid kolm, sest ainult need vastasid kriteeriumile, mille järgi peaks neid esinema märksõnadena võimalikult mitmes sõnaraamatus läbi kümnendite.

Korpusanalüüsil on iga uuritavat liitsõna ja sellele vastavat lühendsõna (koos võimalike käändevormidega) otsitud iga kümnendi korpusest. Korpusest leitud liitsõnad ja lühendsõna kujuga sõnad on koos ühe lause kontekstiga kopeeritud Wordi faili. Leitud sõnade arv koos tähendusvastetega on märgitud Exceli tabelisse. Lühisõnade puhul on välja jäetud nendest moodustatud liitsõnad ja tuletised, näiteks *jalgratas* > *ratas* puhul ei ole arvestatud edasituletisi ja liitsõnu *jalgrattur, rattasõitja, rattakorv* jne. Korpuses leiduvate vastete vähesuse tõttu tuli täiendosa täieliku väljalangemise tüübi sõnade puhul vaadata ka lühisõnadest moodustatud liitsõnu. Osa lühendsõnu esinevadki tihti pigem

mõne liitsõna moodustusosana kui iseseisva sõnana. Näiteks, et leida kasutusjuhte, kus *tele* tähistaks televisiooni, kaasati analüüsi sellised sõnad nagu *telestuudio*, *telerežissöör*, *telemäng*, *telemast* jne.

Materjali hulgast jäeti kõrvale kõik homonüümid, mis on sama kirjapildiga, kuid eri päritoluga sõnad ja väljendavad erinevat tähendust. Analüüsil jälgiti sõnade lähikonteksti, mille abil püüti täpsustada iga sõna tähendus. Eraldi vaadeldi uuritava sõna esinemist ülekantud tähendustes, mh fraseologismides. Fraseologisme kontrolliti „Eesti fraseoloogiasõnaraamatust“ (FS).

Järgmises analüüsietapis uuriti sõnaraamatutest ja korpustest leitud potentsiaalsete lühendsõnade tähendusi ning võrreldi neid omavahel samade perioodide kaupa.

4. Lühendsõnade esinemus ajalises võrdluses

Järgnevalt on 20. ja 21. sajandi kümnendite materjali käsitletud liitsõnade lühenemistüüpide kaupa. Iga kümnendi puhul on kaardistatud, kui mitu lühendsõna 28st alusmaterjali kuuluvast lühendsõnast on ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes lühenenud. Lisaks on välja toodud ka lühendsõnadele aluseks olevate liitsõnade esinemus korpustes. Liit- ja lühendsõnade esinemus ÕSides on ära märgitud siis, kui sõna ilmub sinna esimest korda või on paralleelselt esitatud ka samale kümnendile vastavates korpustes.

Selles töös viidatakse terminiga „põhitähendus“ just Silvi Vare leksikonis esitatud lühendsõnast lähtuvalle liitsõnale. Kuna liitsõna täiendosa täieliku väljalangemise tüüpi kuuluvad lühisõnad on polüseemsed, on analüüsis esitatud lühendsõna põhitähendusele lisaks muud tähendused. Seega on lühendsõnade kõrval välja toodud lühisõnad, mis on kujult samad, kuid ei vasta tähenduselt Silvi Vare leksikoni järgi määratud põhitähendustele. „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ järgi on sellistel lühisõnadel lisaks põhitähendusele veel järgmised tähendused:

- **leht:** 1) < *ajaleht* ‘ajaleht’; 2) taimleht; 3) ‘paberileht’ ehk paberist leht, graafiline leht, mängukaart, köidetud paberileht (näiteks vihiku-, raamatuleht) või piltlikus tähenduses leht; 4) lehtmaterjal; 5) mingi tööriista plaatjas, õhem osa; 6) lehtjas anatoomiline moodustis
- **ratas:** 1) < *jalgratas* ‘jalgratas’; 2) ‘töomasina osa’ ehk pöörlev kettakujuline kodaratega töömasina osa; sõiduki (nt auto, veduri) ratas, esemete liigutamise hõlbustamiseks loodud ratas, tööriistade ja mehhanismide ratas, pöörlev seade, piltlikus tähenduses ratas; 3) mootorratas; 4) vanker; 5) hukkamisriist; 6) rõngas, sõõr või ketas; 7) keha ring üle pea, nt ‘hundiratas’
- **teenistus:** 1) < *jumalateenistus* ‘jumalateenistus’; 2) palk vm teenitud tasu; 3) amet, töökoht, töö; teene; 4) ‘sõjaväeteenistus’ ehk teenimine sõjaväes; 5) ‘teenuse asutus’ teenuseid osutav asutus või selliste asutuste võrk; 6) ‘alluvusteenistus’ ehk teenimine; kellegi alluvuses olemine; valduses või kasutuses olemine

- **kaart:** 1) < *postkaart* ‘postkaart’; 2) mängukaart; 3) maakaart; 4) ‘andmekaart’ ehk lahterdatud vms spetsiaalsete andmetega täidetav leht/kaart; 5) ‘plastkaart’ ehk eriotstarbeline plastist, tihti magnetriba või kiibiga kaart (nt panga- või ID-kaart); 6) eriotstarbeline kunstiliselt kujundatud kartongleheke (nt visiitkaart); 7) ‘talongikaart’ ehk talong toiduainete ostuks; 8) menüü
- **aju:** 1) < *peaaju* ‘peaaju’, kesknärvisüsteem või peaaju; aru, mõistuse ja vaimsete võimete keskus; piltlikus tähenduses ‘vaimselt võimekas isik’

Eelnevate sõnaseletuste sekka on mõne pikema tähenduse juurde lühiduse ja selguse huvides ülakomade vahele lisatud üks kokkuvõttev tähendust seletav sõna, mida on magistr töö analüüsisosas sõnade tähenduste eritlemisel kasutatud. Samasse lühenemistüüpi kuuluval näitel *aju* < *peaaju* ‘peaaju’ on „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ järgi ainult üks põhitähendus ning mitmeid homonüüme. Kuna see põhitähendus koosneb mitmetest tähendustest, mille hulgas on ka kujundlikke, siis on selguse mõttes needki välja toodud.

Teistes lühenemistüüpides sõnade eri polüseeme ei käsitletud, kuna polüseemseid sõnu ei registreeritud või oli polüseemide määratlemine keerukas (näiteks lühisõnade *õde* ja *kaugus* puhul). Küll võib mõni tähendustäpsustus või tähelepanuväärsem tähendusnäide olla eraldi välja toodud.

Iga vaadeldud perioodi kirjeldamiseks on välja toodud kõik tähendused, mida esitavad sõnaraamatud ja korpused. Korpuste andmed liitsõnade ja neile vastavate lühendsõnade koguhulga või lühisõnade eri tähenduste kohta on esitatud arvuliselt. Lühendsõnade ja sõnade eri tähenduste kohta on esitatud korpusematerjalidest vähemalt üks näitelause. Kui mõni korpusest otsitud sõna ilmneb kujundlikus väljendis või fraseologismis, on ka need näited välja toodud. Kujundlike väljendite puhul on lühisõna tähendust raskem kindlaks teha, sest sellisel juhul on sõnal tähendusi kaks: otsene ja ülekantud (EKK 2007: L47). Iga kümnendi analüüsi lõpus on kokkuvõttev lõik ja andmeid illustreeriv joonis.

4.1. 1930. aastad

Selle kümnendi materjali analüüsimiseks on võrreldud kuude lühenemistüüpi kuuluvat 3–5 liit- ja lühendsõna „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatust“ I–III (1925–1937), „Väikesest õigekeelsus-sõnaraamatust“ 1937 ning 1930. aastate ilukirjandus- ja ajakirjandustekstide korpustest.

Liitsõna täiendosa täielik väljalangemine

Selle perioodi õigekeelsussõnaraamatutes on sõna *leht* algselt kasutusel 'taimelehe' tähenduses, seejärel ka tähendustes 'puuleht' ja 'raamatuleht'. Sellele, et lühendsõna *leht* (< *ajaleht*) võiks tähendada ka 'ajalehte', viitab näitesõna *lehemees*. Mõni selline näide leidub ka korpustes (1). Samale perioodile vastavates ilukirjanduse ja ajakirjanduse korpustes leidub liitsõna *ajaleht* 57 juhul. Sõna *leht* tähendusi on rohkem kui sõnaraamatutes. Lühendsõna *leht* tähenduses 'ajaleht' on kasutatud 59 korda. Lisaks sellele tähistab *leht* 27 korda 'taimelehte', 6 korda 'paberilehte', 3 korda 'raamatulehte' ja 2 korda 'mängukaarti'.

(1) ILU1938\ram0066 „Kuidas ta mu üksi jätaks?“ ümatas **lehemees**.

Lühendsõna *ratas* (< *jalgratas*) esineb selle perioodi sõnaraamatutes tähendustes 'jalgratas', 'ümber telje pöörlev kettakujuline või rummust, kodaratest ja põiast koosnev töö- ja transpordimasinate osa', 'masinaratas', 'mehhanismi osa', sealhulgas ka 'hammasratas' ja 'vankriratas'. Korpustes leidis rohkemgi tähendusi. Seal tähendab *ratas* 'jalgratast' neljal korral (2), 'töomasina ratast' 18 korral ja 'rõngast' või 'sõõri' ühel korral (3). Liitsõnana on *jalgratas* korpusematerjalides esindatud 18 juhul.

(2) ILU1936\ram0019 „Tundis hommikul mõni neid kahte **ratastega** poissi?“
küsib Simmu.

(3) ILU1938\nov0069 Aga vaata linnas, seal on need rahad ümmarad nagu
rattad ja muudkui aga veerevad meeste poole.

Sõna *teenistus* ei esine selle perioodi sõnaraamatutes oma põhitähenduses

‘jumalateenistus’. Küll on lühisõnal *teenistus* kolm muud tähendust: ‘alluvusteenistus’, ‘sõjateenistus’ ja ‘amet’. Ka korpustes ei esine *teenistus* ‘jumalateenistuse’ tähenduses, kuigi lühendsõnale vastav pikk kuju on 12 korral registreeritud. *Teenistuse* tähendused on ‘ametiteenistus’ – 37 näidet, ‘sõjaväeteenistus’ ja ‘palk’ – kumbki üks näide (4) ning ‘alluvusteenistus’ – 11 näidet.

- (4) ILU1939\ram0074 Enamasti tuuakse talle siin ainult vanu saapaid parandada, kuna aga uusi püüab igaüks linnast osta, viies nõnda temagi **teenistuse** suurmeistrite taskusse.

Lühendsõna *kaart* (< *postkaart*) on sõnaraamatutes leitav ‘postkaardi’ tähenduses. Lühisõnal *kaart* on aga teisigi tähendusi: ‘kartoteegikaart’, ‘mängukaart’, ‘maakaart’, ‘sõjakaart’. Kahel juhul on samale kümnendile vastavates korpustes *postkaart* (> *kaart*) registreeritud pikal kujul. Sõnal *kaart* on seal järgmised tähendused: ‘postkaart’ kahel juhul (5), ‘mängukaart’ 22 juhul, ‘maakaart’ üheksal juhul, ‘andmekaart’ kolmel juhul. Ühe näite puhul (6) pole päris selge, kas tegu on ‘menüü’ tähenduses (toidu)kaardiga või on ülekantud tähenduses juttu rahvusköögist:

- (5) TAPO\tapo017 Lenka nutaks meeleldi wihast ja walust, et naerulohukesed täitüksid pisaraist nagu tillukesed weekünakesed, kuid ta teeb südame tahkjaks, pistab **kaardikese** tagasi ning tõmbab nõöbi niidisõlme.
- (6) ILU1936\ram0029 -- olgu nii, loobume siis ka Lago Maggiore, Como ja Garda järvedest, kuid lombardlaste toitu „risi e bisi“, mis oli paavstidegi roaks, tahaksin ma meeleldi maitsta, samuti "Scampit" ning lisaks sellele kõigele juua klaasike „Bardolino't“ -- nii suured on minu teadmised Veneetsia gastronoomilisest **kaardist**.

Lühendsõna *aju* (< *peaaju*) sisaldub sõnaraamatutes talle vastava liitsõna ‘peaaju’ tähenduses. Korpusematerjalides leidub aga teinegi tähendus: lisaks ‘peaaju’ tähendusele, mis on registreeritud 23 juhul (7), on ühel korral *aju* registreeritud ka kujundlikus ‘taju’ tähenduses. Liitsõna *peaaju* korpustes registreeritud ei ole.

- (7) ILU1935\ram0004 Aga mida enam kadus surve närvikavast, -- mida

selgemini ning korrapärasemalt hakkas **aju** töötama, seda teravamaks kasvasid etteheited, mis ta pidi endale tegema.

Liitsõna täiendosa osaline väljalangemine

Liit- ja lühendsõnapaari *hoogkuu* (< *hoogtöökuu*) ei esine 1930ndate aastate õigekeelsussõnaraamatutes ega ka nende vastavates korpustes.

Lühendsõna *õde* (< *medõde*, *meditsiiniõde*), leidub 'meditsiiniõe' tähenduses nii kümnendile vastavates sõnaraamatutes kui ka korpustes. Lühendsõna *medõde* (< *meditsiiniõde*), mis kuulub lühenemistüübilt pigem liitsõna täiendosa täieliku väljalangemise rühma, pole aga korpustes registreeritud. *Õde* on korpustes lühenenud liitsõnast *medõde* või *meditsiiniõde* 28 korral (8) ning 17 korral tähendab lühisõna *õde* 'usuõde'.

(8) ILU1938\lmg0025 Kas teate, **õde**, kena on, et nimelt alles jäi parem käsi.

Linakook (< *linaseemnekook*), *silmaseep* (< *silmapesuseep*) ja *välisreis* (< *välismaareis*) on 1930ndate aastate sõnaraamatutest leitavad ainult liitsõna kujul. Samuti puudub nende näidete puhul sama kümnendi korpustes nii liit- kui ka lühendsõna.

Eelnevaga vastupidine on sõna *kaheksateistaastane* (< *kaheksateistkümneaastane*) esinemine, kus nii lühike kui ka pikk sõnakuju leiduvad mõlemad ühel korral 1930ndate aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes (9), kuid pole kirjas sama kümnendi sõnaraamatutes.

(9) ESMA\esma269 Kui paater **kaheksateistaastase** noorurina oli astunud kloostriisse, keegi wana munk oli pärandanud talle surmawoodil" wana kroonika maailma sündmusist selle loomisest kuni lõpuni."

Liitsõna põhiosa täielik väljalangemine

Lühendsõna *kilo* (< *kilogramm*) on leitav vaadeldava kümnendi sõnaraamatutes ning ka korpustes, kusjuures *kilo* tähenduses 'kilogramm' (10) leidub korpusematerjalides 20 korral.

(10) ESMA\esma284 Piimasaadused: Pressitud rõdsakoorewõi 185-200, pressimata hapukoorewõi 160-180 senti **kilo**.

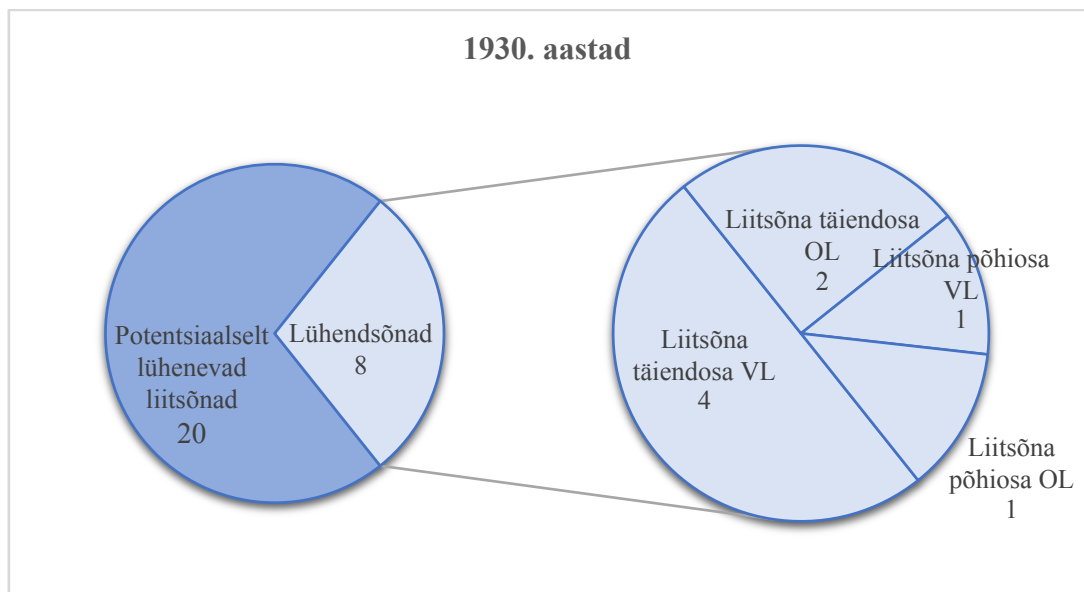
Lühendsõnu *kaugus* (< *kaugushüpe*), *porno* (< *pornograafia*) ja *täika* (< *täiturg*) pole selle kümnendi sõnaraamatutes ja korpustes mainitud. Küll on aga registreeritud lühendsõnadele vastavad liitsõnakujud *kilogramm* ja *kaugushüpe* kumbki ühel korral.

Liitsõna põhiosa osaline lühenemine

Siia lühenemistüüpi kuuluv näide *välisilm* (< *välismaailm*) on ainus, mille lühendsõna on leitav nii EÕSist 1925–1937, VÕSist 1937 kui ka sama perioodi korpustest, viimases esineb see ühel korral (11). Lühendsõnale aluseks olev liitsõna *välismaailm* on viiel korral esindatud korpusematerjalides. Näite *sajane* < *sajakroonine* puhul lühend- ja liitsõnakuju korpustes puuduvad ning esinevad vaid sõnaraamatutes. *Sajane* ja *sajakroonine* on üks sõnapaar, mis on valitud esindama tüüpi arvsõna + *aastane* > arvsõna + *ne*. Lühendsõna näited *peegelkarp* (< *peegelkarpkala*) ja *radiogramm* (< *raadiotelegramm*) ei leidu kumbki vaadeldud kümnendi korpusematerjalides. Näide *sess* (< *eksamisess* < *eksamisessioon*) ei esine ühelgi kujul kummaski andmekogus.

(11) KUNST\kunst005 Siit siis loogiline järeldus, et lastele algkooli eas tuleb anda näidendeid, mis on ehitatud peamiselt tegevuse näitamisele, **välisilma** sündmustikule, aga mitte inimese hinge elamustele.

Tähtlühendsõnade ja **sulandsõnade** tüüpi kuuluvaid näitesõnu ei ole 1930ndate perioodile vastavates sõnaraamatutes ja korpustes registreeritud.

Joonis 1. Lühendsõnade esinemus 1930. aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ning nende jaotumine lühenemistüüpide vahel.

Kõige varasema siinses töös vaadeldud kümnendi analüüsist ilmneb, et 28st potentsiaalselt lühenevast liitsõnast leidub 1930. aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes kaheksa liitsõnadele vastavat lühendsõna, 20 uuritud liitsõna seal lühendsõna kujul ei esine. Nendest lühendsõnadest kuulub suurem osa liitsõna täiendosa täieliku väljalangemise tüüpi – sellised on neli lühendsõna: *leht* (< *ajaleht*), *ratas* (< *jalgratas*), *kaart* (< *postkaart*) ja *aju* (< *peaaju*). Liitsõna täiendosa osalise lühenemise tüüpi kuuluvaid lühendsõnu on kaks: *õde* (< *medõde* < *meditsiiniõde*) ja *kaheksateistaastane* (< *kaheksateistkümnendaastane*). Liitsõna põhiosa täieliku väljalangemise tüübis ja põhiosa osalise väljalangemise tüübis on kummaski üks lühendsõna: *kilo* (< *kilogramm*) ja *välisilm* (< *välismaailm*). Kuna tähtlühendsõnad on omased alles internetiajastule ning ka sulandsõnad tulid käibele nõukogude ajal, siis kolmekümnendate aastate korpustes neid ei leidu. Kokkuvõtvad arvandmed on näha joonisel 1.

4.2. 1950. aastad

Selle kümnendi analüüsimiseks on kasutatud „Väikest õigekeelsuse sõnaraamatut“ 1953 ning 1950ndate ilukirjanduse ja ajakirjanduse korpusi.

Liitsõna täiendosa täielik väljalangemine

VÕSis 1953 on lühisõna *leht*, kuid mitte tähenduses ‘ajaleht’. *Lehe* tähendused on ‘puuleht’ ja ‘paberileht’. 1950ndate korpusematerjal sisaldab liitsõna *ajaleht* 182 korral ja märksõna *leht* tähenduses ‘ajaleht’ (12), mida leidub 22 korral. Teised tähendused on ‘mängukaart’ ja ‘raamatuleht’, kummaski tähenduses on liitsõna *leht* esitatud üks kord, ‘taimelehe’ tähenduses 5 korda ja ‘paberilehe’ tähenduses 2 korda (13).

(12) AJA1950\rh0102 Viljandi **leht** „Sakala“ kirjutab 11. oktoobril 1949 Esimese Mai kolhoosist Soomevere külas Kõo vallas.

(13) AJA1950\sv0023 Tulemusena on valminud mitusada **lehte** visandeid, joonistusi ja etüüde, mis on alusmaterjaliks edaspidiseks tööks.

Ka näite *ratas* (<*jalgratas*) puhul puudub VÕSis 1953 lühendsõna ‘jalgratta’ tähenduses, küll on aga olemas lühisõna *ratas*, mille tähendused on ‘pöörlev kettakujuline esese’ ja ‘rõngas, sõõr’. Korpuste materjalist ilmneb, et liitsõna *jalgratas* on registreeritud 12 korral, sõna *ratas* on esitatud tähenduses ‘jalgratas’ (14) ja tähenduses ‘mootorratas’ kumbki kaks korda ning ka lühisõnana tähendustes ‘töomasina osa’ kaheksa korda (15).

(14) AJA1950\ol0072 Tamme järel võitis kolmanda koha E. Kask (Tallinna „Kalev“). 50 km maantee sõidu harilikel **ratastel** võidab dünamolane A. Airik ajaga 1:39.28.5.

(15) ILU1950\ilu0021 Keera nüüd kõik **rattad** käima ja lase nii ruttu siia kui saad!

Sõna *teenistus* ei leidu 1953. aasta VÕSis tähenduses ‘jumalateenistus’, vaid tähendustes ‘alluvusteenistus’ ja ‘amet’. Sama kümnendi korpustes on sõnaraamatus välja toodud tähendustele lisandunud ka ‘sõjaväeteenistus’, mis on registreeritud ühel juhul, ja ‘palk’

(16), mis on registreeritud kahel korral. 'Alluvuse' tähenduses on *teenistus* korpustes esindatud kolmel juhul ja 'ameti' tähenduses kuuel juhul. Liitsõna *jumalateenistus* leidub korpustes kahel korral, sellele vastavaid lühendsõnu korpustes ei ole.

(16) ILU1950\ilu0006 Keegi „aus, sümpaatne neiu“ soovis tutvust härraga, kes soovitaks **teenistuse**.

Ka lühendsõna *kaart* (< *postkaart*) ei esine sõnaraamatus selle põhitähenduses 'postkaart'. Küll aga on lühisõnal *kaart* sellised tähendused nagu 'sõjakaart', 'maakaart' ja 'andmekkaart'. Sama kümnendi korpustes esinevad aga mõnevõrra teised tähendused. Tähenduses 'maakaart' on *kaart* registreeritud kuuel juhul, 'mängukaart' kolmel juhul, 'talongikaart' ja 'andmekkaart' mõlemad ühel juhul. Liitsõna ja sellele vastavat lühendsõna *kaart* < *postkaart* korpusematerjalides ei leidu. Näites 17 on otseselt küll tegu mängukaardiga, kuid lause ise on kujundlikus tähenduses:

(17) AJA1950\ilu0005 Täna mängiti lahtiste **kaartidega**.

Lühendsõna *aju* (< *peaaju*) on leitav mõlemast allikast, nii õigekeelsussõnaraamatust kui ka korpustest. 1950. aastate ilu- ja ajakirjanduskorpustes on liitsõna *peaaju* kirjas ühel korral ning lühendsõna *aju* on ühel korral kasutatud nii 'peaaju' (18) kui ka spetsiifilisemas 'võimekuse' tähenduses (19).

(18) ILU1950\ilu0027 Mõni minut hiljem kordus eelmine mäng mingi õudse automaadi-täpsusega: silmade avanemine, **aju** lahtirabelemine võib-olla ainult sekundi murdosa kestnud, aga teab mida kõike painavat sisaldava unenäo küüsisid ..

(19) AJA1950\rh0227 Partei on rahva **aju** ja hing, rahva südametunnistus.

Liitsõna täiendosa osaline väljalangemine

Sellesse lühenemistüüpi kuuluvad näited *hoogkuu* (< *hoogtöökuu*) ja *välisreis* (< *välismaareis*) on uurimismaterjalidest leitavad ainult liitsõnadena.

Näite *õde* (< *medõde, meditsiiniõde*) puhul on lühendsõna *õde* (20) registreeritud kuuel korral 1950ndate aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes. *Medõe* näiteid selle kümnendi korpusematerjalis pole.

(20) AJA1950\rh0409 Eriti tuleb esile tõsta stomatoloogiaosakonna arste Salurit ja Tigast ning **õde** Vaagi".

Nagu eelmises vaadeldud kümnendis, ei leidu ka 1950ndate korpusematerjalides lühendsõnu *linakook* (< *linaseemnekook*), *silmaseep* (< *silmapesuseep*) ja *kaheksateistaastane* (< *kaheksateistkümnneaastane*).

Liitsõna põhiosa täielik väljalangemine

Sellesse tüüpi kuuluvad näited *kilo* (< *kilogramm*) ja *kaugus* (< *kaugushüpe*) on viiest näitest ainsad, mille puhul lühendsõnad esinevad 1950ndate korpustes. *Kilo* tähenduses 'kilogramm' on leitav 14 juhul ja *kaugus* tähenduses 'kaugushüpe' ühel korral (21). Sealhulgas märgib lühisõna *kaugus* paljudel juhtudel ka 'distanti' ning 'kauget paika'.

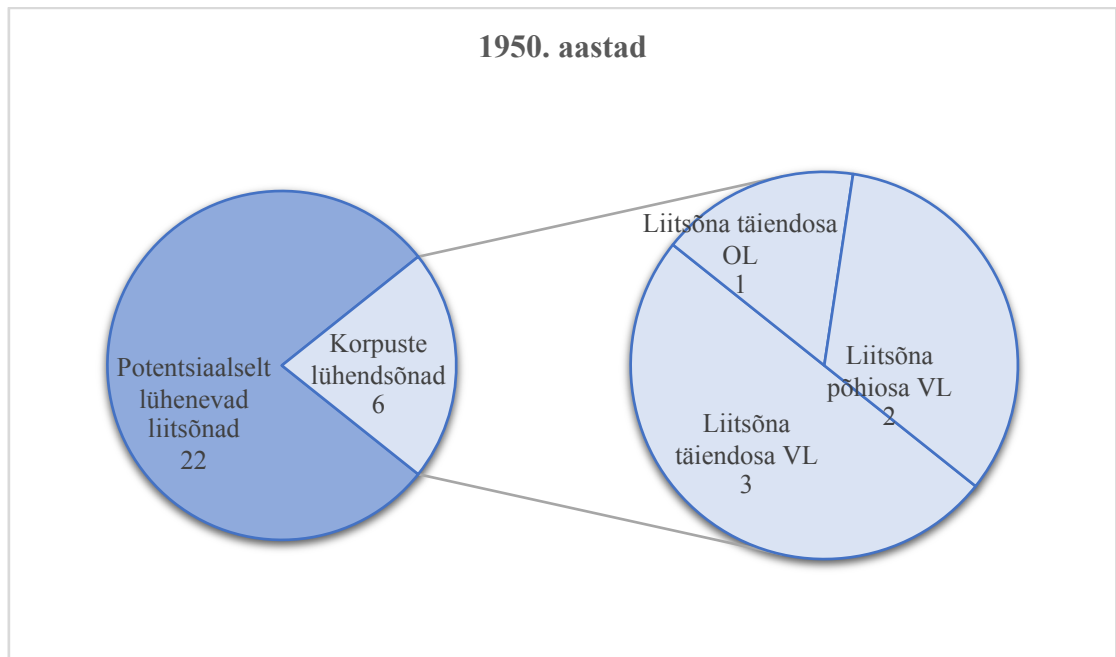
(21) AJA1950\nh0097 Tallinna Noorte Spordikooli kümnevõistluse võitjaks tuli Jaan Pälling - meie parimaid noorsprintereid - 4765 punktiga (100m 11,4, **kaugus** 6.18, 400m 55,3, kõrgus 1.55, kuul 9.65, 110m tõkkejooksus 19,0, kettaheide 28.13, odavise 34.90, teivashüpe 2.50 ja 1500m 5.08).

Porno (< *pornograafia*), *tele* (< *televisioon*) ja *täika* (< *täiturg*) ei esine lühendsõnana ei sõnaraamatus ega ka korpustes.

Liitsõna põhiosa osaline lühenemine

Selle lühenemistüübi järgi lühenevaid siinses töös huvipakkuvaid liitsõnu ei leidu VÕSis 1953 lühendsõnade kujul. Ka sama perioodi korpustest selliseid lühend- ega lühisõnu ei leitud.

Materjali kuuluvaid **tähtlühendsõnu** ega **sulandsõnu** ning neile vastavaid liitsõnu 1953. aasta VÕSis ja 50ndate korpusematerjalides samuti ei esine.

Joonis 2. Lühendsõnade esinemus 1950. aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ning nende jaotumine lühenemistüüpide vahel.

1950ndate materjali analüüsist ilmneb, et 28st töös käsitletavast lühenevast liitsõnast leidub 1950. aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes kuus neile vastavat lühendsõna, mis on kahe võrra vähem kui eelmise kümnendi puhul. Need kaks on *teenistus* (< *jumalateenistus*) ja *ratas* (< *jalgratas*). Liitsõnu, mis 1950. aastate korpustes ei lühene, on kokku 22. Kõige rohkem lühendsõnu kuulub liitsõna täieliku väljalangemise tüüpi – kokku kolm: *leht* (< *ajaleht*), *aju* (< *peaaju*) ja *ratas* (< *jalgratas*). Liitsõna põhiosa täieliku väljalangemise tüübis on kaks lühendsõna (*kilo* (< *kilogramm*) ja *kaugus* (< *kaugushüpe*)) ja liitsõna täiendosa osalise lühenemise tüübis üks (*õde* (< *medõde/meditsiiniõde*)). Vähesem lühendsõnade esinemus võrreldes 1930. aastate korpusematerjalidega võib olla tingitud ka sellest, et 1950. aastate korpuste maht on palju väiksem (vt ptk 3). Kokkuvõtvad arvanded on kujutatud joonisel 2.

4.3. 1960. aastad

1960. aastate lühendsõnade analüüsimiseks on kasutatud materjali „Eesti õigekeelsuse sõnaraamatust“ 1960 ja 1960ndate eesti kirjakeele ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustest.

Liitsõna täiendosa täielik väljalangemine

Sellesse lühenemistüüpi kuuluv lühendsõna *leht* (> *ajaleht*) ‘ajaleht’ on leitav ÕSist 1960 tema põhitähenduses (millele viitab jällegi ainult sõna *lehemees*), kuid ka tähendustes ‘taimeleht’ ja ‘paberileht’. 1960ndate aastate korpustes leidub liitsõna *ajaleht* 98 korral ning temale vastavat lühendsõna *leht* kolmel korral (22), *leht* esineb tähenduses ‘taimeleht’ aga üheksal ja tähenduses ‘mängukaart’ ühel korral (23).

(22) AJA1960\ed0126 Peaministriks sai taas Christian Pierre Werner (SKP):

*Lyndon B. Johnsoni nimi vilksatab taas Ühendriikide **lehtede** esikülgedel.

(23) ILU1960\ilu0050 Hea meremeeste Hoidja tõmbas selle peale oma habeme

kahte **lehte** ja küsis: „Missugune paat peab sul olema, Andrus?“

Lühendsõna *ratas* (< *jalgratas*) ‘jalgratas’ ei vasta sõnaraamatu tähenduste põhjal otsustades tema põhitähendusele, küll aga on esindatud sellised tähendused nagu ‘rõngas’, ‘sõiduk’ või ‘vahend, millel on ratas’. Sama kümnendi korpustes on liitsõna *jalgratas* registreeritud seitsmel korral, kuid sellele vastav lühendsõna *ratas* registreeritud ei ole. Korpustes on lühisõna *ratas* tähenduses ‘töomasina osa’ ning ‘mootorratas’. Näites 24 esineb samuti kujundlik väljend *ratastel olema*, mis tähendab liikumises olekut:

(24) AJA1960\ol0038 Kultuuripalee kollektiivid olid peaaegu kogu suve

„**ratastel**“.

Sõna *teenistus* on ÕSist 1960 leitav ainult ‘sõjaväeteenistuse’, ‘alluvusteenistuse’ ja ‘ametiteenistuse’ tähenduses. 1960ndate aastate korpustes on liitsõna *jumalateenistus* registreeritud ühel korral ning *teenistus* esineb ainult lühisõnana, mille tähendused on järgmised: ‘alluvus’, mis on registreeritud 12 juhul (25), ‘sõjavägi’ ja ‘palk’, mis on

registreeritud kumbki ühel korral ning 'amet', mis on registreeritud neljal korral.

- (25) AJA1960\rh0555 Plaaniosakond, varustusosakond, normeerijad - kõik rakendati inspektorite **teenistusse**.

Lühendsõna *kaart* (< *postkaart*) 'postkaart' pole 1960. aastate õigekeelsussõnaraamatust oma lühendsõnalises põhitähenduses leitav. Sealsed tähendused on 'maakaart', 'mängukaart', 'talongikaart' ja 'sedelkartoteegi kaart'. Sama perioodi korpustes leidub *kaart* siiski ühe korra tema lühendsõnalises põhitähenduses. Muuhulgas esineb *kaart* 19 korda ka 'maakaardi' tähenduses, kolmel juhul 'andmekaardi' tähenduses ja seitsmel juhul 'mängukaardi' tähenduses. Järgneva näite (26) puhul selgub kontekstist, et *kaart* on kasutusel tähenduses 'mängukaart':

- (26) AJA1960\sv0027 Aida paneb siin kõik ühele **kaardile**.

Lühendsõna *aju* (< *peaaju*) 'peaaju' esineb sõnaraamatus tema põhitähenduses koos meditsiini valdkonnale osutava terminimärgendiga. 1960. aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes on aga *aju* tähenduses 'peaaju' mainitud seitsmel korral. Selle lühendsõnaga leidub ka fraseologisme, nagu näites 27, kus väljend *ahtrad ajud* tähendab 'rumalat', kuid *aju* ise on kasutusel 'peaaju' tähenduses. Ka näites 28 viitab *ajukedrus* 'vaimusünnitisele', sest EKSSi järgi on *kedrus* 'ketramissaadus, kedratud lõng'.

- (27) ILU1960\ilu0036 Ega ma mõni ahtrate **ajudega** poiss ole.

- (28) ILU1960\ilu0039 3. Saksamaa rahvusterviku moodustavad Hitleri **ajukedrus**, dr. Goebbelsi valedevõrk, parteinärud ja saksa rahva niidi otsas rippuv kannatus.

Liitsõna täiendosa osaline väljalangemine

Lühendsõna *hoogkuu* (< *hoogtöökuu*) on ainus viiest ÕSis 1960 registreeritud lühendsõnast, mis on kujunenud neile aluseks olevate liitsõnade täiendosa osalise väljalangemise teel. Ülejäänud neli sõna sellisel kujul sõnaraamatus ei esine. Sõna *õde* on kasutusel vaid sugulusterminina.

Sama kümnendi korpustes on ühel juhul registreeritud liitsõna *meditsiiniõde*. Üks näide on ka liitsõnale vastava lühendsõnaga *õde* (29), mis kuuluks lühenemise viisilt pigem eelmisesse vaadeldud rühma, kuid *medõde* kujul lühendsõnad puuduvad. Kaks näidet on sõnaga *õde* tähenduses 'usuõde'(30).

(29) AJA1960\ol0045 Kõige selle eest võlgnen tänu eriti dr. Inna Alkunovitšile, vanemõde Silvi Treimanile, **õde** Klara Pannelile ja sanitar Grethen Varmale.

(30) ILU1960\ilu0053 Kostis ümberkukkuva tooli kolinat, kotsade klobinat ja uksele jooksis **õde** Ebba, kitlit ähmiga tagurpidi selga kiskudes.

Sõna *kaheksateistkümnenaastane* > *kaheksateistaastane* esineb korpustes kahel korral liitsõnakujul, lühendsõna näiteid registreeritud ei ole.

Liitsõna põhiosa täielik väljalangemine

Siia lühenemistüüpi kuuluvast viiest lühendsõnast esineb ainult *kilo* (< *kilogramm*) lühendsõnana ÕSis 1960. Ülejäänud neli sõna on registreeritud liitsõnadena.

Korpustes leidub liitsõna *kilogramm* kokku üheksal juhul ja temale vastavat lühendsõna *kilo* (< *kilogramm*) kokku neljal juhul. Liitsõna *kaugushüpe* on materjalis registreeritud seitsmel korral ja lühendsõna *kaugus* kahel korral, liitsõna *televisioon* on registreeritud üheksal juhul ja sellele vastav lühendsõna *tele* 13 juhul (31) ning lühendsõna *täika* vastab liitsõnale *täiturg* ühel korral (32).

(31) AJA1960\sv0025 Võistlus **tele**filmide osas oli meie vabariigile palju edukam.

(32) ILU1960\ilu0039 Ta seisis mõnikord kaua peegli ees ja küsis: Kas ma näen sedamoodi välja, et mu papa on jahuagent ja mamma kodune sukakuduja, ning et need kodjakad, kes igal pühapäeval kordamööda **täikal** sukki müüvad, mu õed-vennad on?

Liitsõna põhiosa osaline lühenemine

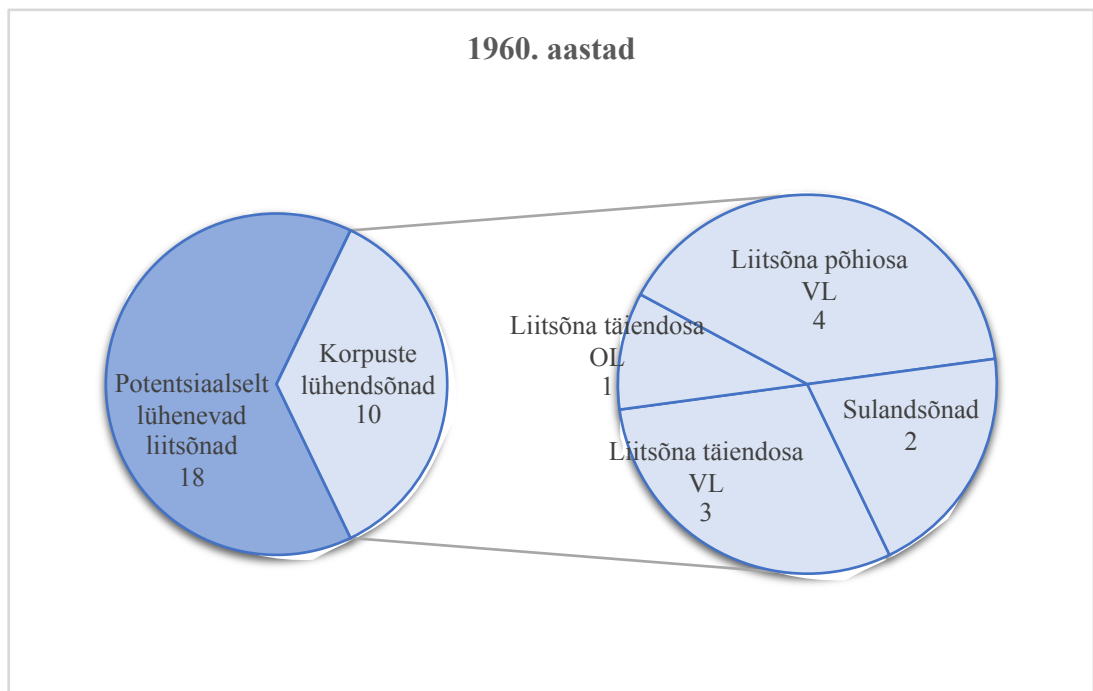
Kolm sellesse lühenemistüüpi kuuluvat näitesõna (*sajarublane*, *eksamisessioon* ja *raadiotelegramm*) on leitavad ainult pikal kujul, *peegelkarp* < *peegelkarpkala* esineb ka lühendsõna kujul ning *välisilm* < *välismaailm* pole ÕSis 1960 leitav kummalgi kujul.

Korpustes pole registreeritud ühtki sellesse lühenemistüüpi kuuluvast viiest lühendsõnast. Liitsõnana esineb ühel korral *sajarublase* variant *sajarublaline*, esindatud on ka *eksamisessioon* ning kahel korral *välismaailm*.

Tähtlühendsõnu 1960ndate korpusematerjalides ei leidu, kuid **sulandsõnadest** on registreeritud *natsism* ja sellele aluseks olev *natsionaalsotsialism*. 1960ndate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes on märgitud lühendsõna *natsism* (< *natsionaalsotsialism*) neljal korral (33) ning lühendsõna *partorg* (< *parteiorganisaator*) ühel korral (34). Nende kahe lühendsõna liitsõnakujud korpustes ei registreeritud.

(33) AJA1960\rh0655 Siis oldi seisukohal, et **natsismil** pole kunagi õigust eksisteerida mis tahes kujul.

(34) ILU1960\ilu0018 Jaagupile meenus tol vaidlusõhtul Palli katsebaasi **partorgi** Peeter Obriku kunagine arupidamine, et kõige õnnetum on see noor, kes põeb väikekodanlikku rahulolu.

Joonis 3. Lühendsõnade esinemus 1960. aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ning nende jaotumine lühenemistüüpide vahel.

Uurimismaterjali kuuluvast 28st potentsiaalselt lühenevast liitsõnast on 1960. aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes registreeritud neli lühendsõna rohkem kui eelmise kümnendi korpustes – kokku kümme lühendsõna: lisandus *kaart* (< *postkaart*), *tele* (< *televisioon*), *täika* (< *täiturg*), *natsism* (< *natsionaalsotsialism*), *partorg* (< *parteiorganisaator*) ja kadus *ratas* (< *jalgratas*). 18 liitsõna neile vastaval lühendsõna kujul korpustes ei registreeritud. Liitsõna põhiosa täieliku väljalangemise tüüpi kuulub neli lühendsõna: *kilo* (< *kilogramm*) ja *kaugus* (< *kaugushüpe*), *tele* (< *televisioon*) ja *täika* (< *täiturg*), liitsõna täiendosa täieliku väljalangemise tüüpi kolm: *kaart* (< *postkaart*), *leht* (< *ajaleht*) ja *aju* (< *peaaju*). Sulandsõnu on kaks (*natsism* (< *natsionaalsotsialism*), *partorg* (< *parteiorganisaator*)) ning üks lühendsõna kuulub liitsõna täiendosa osalise lühenemise tüüpi (*õde* (< *medõde*, *meditsiiniõde*)). Kokkuvõtvad arvandmed on joonisel 3.

4.4. 1980. aastad

1980. aastate lühendsõnu ja neile vastavaid lühenevaid liitsõnu on analüüsitud „Eesti keele õigekeelsussõnaraamatu“ 1984 ja eesti kirjakeele korpuse 1980ndate ilukirjandus- ja ajakirjandustekstide põhjal.

Liitsõna täiendosa täielik väljalangemine

Lühisõnale *leht* ei ole ÕSis 1984 lisandunud 1960. a ÕSiga võrreldes uusi tähendusi. Ka sama perioodi kirjakeele ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes pole tähendusi lisandunud. Korpusematerjalis esineb kõige enam vasteid – 27 korda – lühendsõnale *leht* (< *ajaleht*) (35). Sellele aluseks olevat liitsõna *ajaleht* on registreeritud 90 korda. *Leht* ‘taimelehe’ tähenduses on registreeritud 23 juhul ja ‘paberilehe’ tähenduses neljal juhul. Ühel juhul on lühisõna *leht* ‘Möbiuse lehe’ tähenduses, mida ei saa liigitada ühegi EKSSi esitatud tähenduse alla, kuna tegemist pole materiaalse esemega. Korpusematerjalides leidub ka kolm fraseologismi, milles *lehe* otsene tähendus on ‘paberileht’, kuid piltlikult tähistab see mingit muud nähtust. Näite 36 puhul on tegu ‘haiguslehega’.

(35) ILU1980\tkt0049 Millise jama on ta küll Tartu saksakeelses **lehes** kokku keeranud!

(36) AJA1980\tat007 Ta sai kuu aega olla tööl, millest viis päeva oli sinisel **lehel** - laps jäi haigeks. »

Võrreldes ÕSiga 1960 on lühisõnal *ratas* lisandunud uusi tähendusi: ‘keha ring üle pea’, ‘töomasina osa’ ja ‘jalgratas’. Viimane tähendus on sõnaraamatust järeldatav näitesõna *rattasõitja* järgi. Korpustes on liitsõna *jalgratas* registreeritud 21 juhul. Võrreldes eelmise kümnendiga on 1980. aastate korpusematerjalidesse lisandunud sõna *ratas* uusi tähendusi: kõige rohkem – 13 korda – esineb sõna *ratas* tähenduses ‘töomasina osa’, liitsõnale *jalgratas* vastav lühendsõna *ratas* on registreeritud kuuel korral (37), ‘mootorratta’ tähendus kolmel korral (38) ja ‘rõnga, sõõri’ ja ‘hukkamisratta’ tähendus kumbki ühel korral. Liitsõna *jalgratas* on registreeritud kokku 21 korral. On ka kujundlikke väljendeid, mis on seotud lühisõnaga *ratas*, näiteks „rattad ees olema”, „liiv

rataste vahel”, „kõik rattad käima panema” ja „ratast leiutama”.

(37) ILU1980\tk0032 Ei, see oli hiljem, siis, kui ta Vaikega jändas, **rattaga** linna ja maa vahet tuulas.

(38) ILU1980\tk0026 „Kui sul load on, siis võta minu **ratas**,” pakkus Robi.

ÕS 1984 ei esita lühisõna *teenistus* uusi tähendusi. 1980. aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ei ole samuti uusi tähendusi. Liitsõna *jumalateenus* on korpustes registreeritud viiel korral, sellele vastavaid lühendsõnu korpusematerjalides ei ole. Sõna *teenistus* tähenduses ‘amet’ leidub ühe näite võrra rohkem kui 1960. aastate korpustes ehk kokku viis näidet. ‘Alluvuse’ tähendusega lühisõnade (39) näidete arv on vähenenud: neid on selle kümnendi korpustes kokku neli. Nagu eelmise kümnendi korpustes, leidub ka 1980. aastate korpustes lühisõna *teenistus* tähenduses ‘palk’ ja ‘sõjaväeteenus’ kumbki ühel juhul.

(39) AJA1980\tat010 Eriliselt pingutamata alistas ta peaaegu kõik Euroopa riigid ning rakendas enda **teenistusse** nende majandusliku ja sõjalise potentsiaali.

Kaart < *postkaart* näite puhul on ÕSi 1984 lisandunud võrreldes varasema sõnaraamatuga üks uus tähendus, ‘pangakaart’, mis on järeldatav majandusterminiga näitesõnast *kaardikonto*. 1980. aastate ilukirjanduse ja ajakirjanduse korpustes ei leidu ühtegi näidet, kus lühendsõna *kaart* vastaks tähendusele ‘postkaart’, potentsiaalselt lühenevat liitsõna *postkaart* on aga registreeritud kahel juhul. Lühisõna *kaart* tähenduste hulka on tagasi tulnud ‘talongikaart’, mida leidub materjalis kahel korral. Kõige enam on ‘maakaardi’ tähendust – kokku kaheksa näidet. *Kaardi* tähendusi ‘maakaart’ ja ‘andmekaart’ esineb kumbagi kolmel korral. Näites 40 tähendab *kaart* andmekaarti, mis on täpsemalt kasutatud tähenduses ‘valimiskaart’:

(40) AJA1980\tat003 Kuid näiteks USAs võib üks isik saada mitu valimiskaarti ja saata need **kaardid** eri valimisjaoskondadesse.

Võrreldes ÕSiga 1960 pole ÕSi 1984 uusi *aju* tähendusi lisandunud. 1980ndate

ilukirjanduse ja ajakirjanduse korpustes on liitsõna *peaaju* registreeritud kahel juhul ja sellele vastavaid lühendsõna *aju* (41) näiteid on kümne võrra rohkem kui eelmise kümnendi korpustes, kokku 17 näidet. Nende näidete hulgas on ka paar kujundlikku väljendit, kus sõna *aju* kasutatakse rumaluse tähistamiseks, nt näites 42 tähendab „ajudest ilma jäämine” rumala(ma)ks muutumist.

(41) ILU1980\tk0011 Et keha ja **aju** ei saa teineteisele vastanduda.

(42) ILU1980\tk0044 Nüüd tunnen, et niiviisi võib ka **ajudest** ilma jääda.

Liitsõna täiendosa osaline väljalangemine

1980. aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpuste materjali on võrreldes 1960. aastate korpuste materjaliga lisandunud kaks uut lühendsõna, kusjuures kummagi näiteid on üks: *välisreis* (< *välismaareis*), mille liitsõnakuju registreeritud ei ole, kuid nii liitsõna kui ka lühendsõna leiduvad ÕSis 1984, ja *kaheksateistaastane* (< *kaheksateistkümnenaastane*) (43), mille liitsõnakuju on ühel juhul registreeritud.

(43) ILU1980\tk0015 Küllap ta arvas - ja nii see ju oligi - omajagu traagiliseks, et noor, terve ja ilus **kaheksateistaastane** tüdruk ei oska ei lugeda ega kirjutada, pole päevagi koolis käinud.

Lühendsõna *õde* (< *medõde*, *meditsiiniõde*) näiteid on kokku registreeritud kuuel juhul (44). Lühendsõnale aluseks oleva liitsõna *meditsiiniõde* kohta leidub kokku 12 näidet. Näited lühendsõna *medõde* kohta puuduvad.

(44) AJA1980\tat011 Seekord jõudis ülelinnalisele jõuproovile 28 **õde** 22 haiglast ja polikliinikust.

Lühend- ja liitsõnade paarid *linakook* < *linaseemnekook* ja *silmaseep* < *silmapesuseep* ei sisaldu endiselt 1980. aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes, kuid on ÕSis 1984 olemas.

Liitsõna põhiosa täielik väljalangemine

Sellesse lühenemistüüpi kuuluvat liitsõna *kilogramm* on registreeritud kuuel ja temale vastavat lühendsõna *kilo* (< *kilogramm*) 19 korral. Lühendsõna *porno* (< *pornograafia*), mida varasema perioodi korpusematerjalides polnud, on nüüd registreeritud ühel korral (45). Näidete arv lühendsõnaga *kaugus* < *kaugushüpe* on jäänud samaks – kokku kaks näidet. Liitsõnakujusid *pornograafia* ja *kaugushüpe* vaadeldud korpusematerjalides ei leidu. Kahe lühendsõna arv on vaadeldud korpustes võrreldes varasemate korpusematerjalidega vähenenud: lühendsõna *tele* (< *televisioon*) on registreeritud üheksal korral, sellele aluseks olevat liitsõna *televisioon* 18 korral ning lühend- ja liitsõna paari *täika* < *täiturg* registreeritud ei ole.

(45) ILU1980\tk0120 Sööte kohupiima ja loete teki all **pornot**.

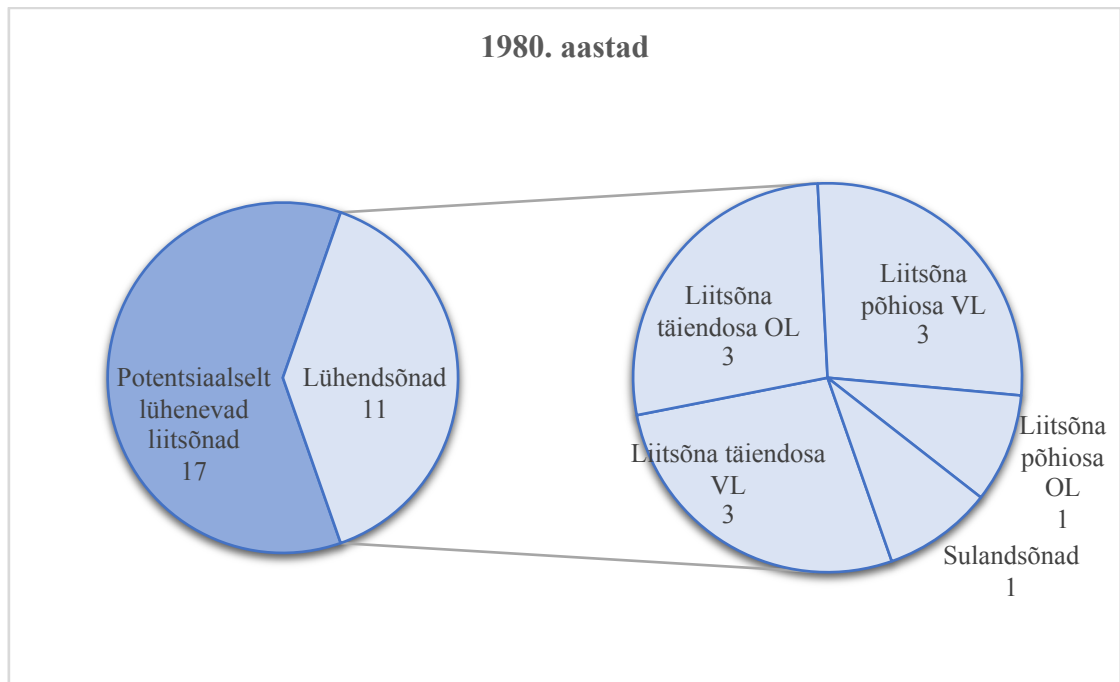
Liitsõna põhiosa osaline lühenemine

Selle tüübi järgi lühenevaid liitsõnu ei ole võrreldes 1960. aastate materjalidega 1980. aastate korpustes ega ÕSis 1984 juurde tulnud. Küll on aga 1980. aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustest registreeritud liitsõna ja sellele vastav lühendsõna *välisilm* (< *välismaailm*) kumbki ühel juhul (46). Nagu ka eelmisel vaadeldud kümnendil, on ka siin ühel juhul registreeritud potentsiaalselt lühenev liitsõna *eksamisessioon*.

(46) ILU1980\tk0011 Kui sisemus tarduks, kui **välisilm** oleks reeglipärane labürint, milles teejuhiks loogika, moodustaksid nad koos vääramatutäiuse.

Materjali kuuluvaid **tähtlühendsõnu** selle kümnendi korpuste ja õigekeelsussõnaraamatu materjalides ei ole. **Sulandsõnadest** esineb ainult *partorg* (< *parteiorganisaator*) (47) viiel juhul ja sellele vastav liitsõna *parteiorganisaator* ühel juhul.

(47) ILU1980\tk0057 Tema, Annes, jäi õega kohale, õel, kellest oli saanud kompvektivabriku **partorg**, oli niisamuti nagu temalgi tegemist küllaga.

Joonis 4. Lühendsõnade esinemus 1980. aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ning nende jaotumine lühenemistüüpide vahel.

28st uurimismaterjali kuuluvast potentsiaalselt lühenevast liitsõnast leidub 1980. aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes 11 neile vastavat lühendsõna, mis on kahe võrra rohkem kui 1960. aastate korpusematerjalides. Lisandusid *ratas* (< *jalgratas*), *välisreis* (< *välismaareis*), *kaheksateistaastane* (< *kaheksateistkümnendaastane*), *porno* (< *pornograafia*) ja *välisilm* (< *välismaailm*) ning kadusid *kaart* (< *postkaart*), *täika* (< *täiturg*) ja *natsism* (< *natsionaalsotsialism*). Samuti tähendab see, et 17 liitsõnale ei ole lühendsõna vastet korpustes registreeritud. Lühendsõnad jagunevad lühenemistüüpide vahel järgmiselt: liitsõna täiendosa väljalangemine, liitsõna täiendosa osaline lühenemine ja liitsõna põhiosa väljalangemine – kolm lühendsõna; üks liitsõna põhiosa võrra osaliselt lühenenud *välisilm* ja üks sulandsõna *partorg*. Kokkuvõtvad arvanded on joonisel 4.

4.5. 1990. aastad

1990. aastate materjali analüüsimiseks on kasutatud „Eesti keele sõnaraamatut ÕS 1999“ ning 1990. aastate ilukirjanduse ja ajakirjanduse alakorpuseid eesti kirjakeele korpusest.

Liitsõna täiendosa täielik väljalangemine

Lühendsõna *leht* (< *ajaleht*) puhul esineb ÕSis 1999 niisama palju *lehe* tähendusi kui ÕSis 1984. Ka 1990. aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes on tähendused üldjuhul samad mis 1980. aastate korpustes, juurde on tulnud ainult ‘mängukaardi’ tähendus (48), mis ilmnes fraseologismina viimati 1960. aastate korpustes. Liitsõna *ajaleht* on registreeritud 889 juhul ja temale vastav lühendsõna *leht* 39 juhul (49), ‘taimelehe’ tähenduses on *leht* registreeritud 35 juhul, ‘paberilehe’ tähenduses 15 juhul ja ‘tööriista plaatjas osa’ ühel juhul.

(48) ILU1990, Arvo Valton: See oli vaevaline kulgemine, sest kätega neid kahte **lehte** lükata ju ei saanud, seisid teised nii hardunult ja kuulasid tribüünile roninud meest, kes rääkis kõmiseva häälega ja vehkis aeg-ajalt rusikaga.

(49) AJAE1990\ep0091 Nädal tagasi takistas Kivistik nädalalehe Eesti Ekspress levitamist, sest **leht** avaldas intiimteenuste kuulutusi.

Sõna *ratas* puhul on ÕSi 1999 lisandunud võrreldes varasema sõnaraamatuga rohkem tähendusi: juurde on tulnud ‘mootorratas’ ja ‘vanker’. Samas ‘keha ring üle pea’ tähendus selles sõnaraamatus puudub. 1990ndate korpustes on esindatud samad tähendused, mis olid 1980ndate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes. Lühendsõna *ratas* on registreeritud 20 juhul ja temale aluseks olev liitsõna *jalgratas* 285 juhul. Teised liitsõna *ratas* polüseemsed kasutused on tähenduses ‘töomasina osa’, mida on korpustes kõige enam – kokku 52 näidet, ‘rõngas, sõõr’ – kolm näidet, ‘hukkamisriist’ – üks näide, potentsiaalne lühendsõna *ratas* tähenduses ‘mootorratas’ – kaheksa näidet ja ‘muu’ tähendus (50), mille puhul *ratas* võiks tähendada narkootilise toimega tablette. Kolm juhtu, mis kuuluvad ‘töomasina osa’ tähenduse alla, esinevad väljendis „nagu orav rattas” (51) ning ühel juhul

võrreldi inimest ratastega mehhanismiga (52).

- (50) ILU1990, Leo Kunnas: Kõige süütum võimalus — oli ka teisi, näiteks „särin“ ja „**rattad**“.
- (51) ILU1990, Heiti Kender: Noormees oli küll pettunud, et ei tulnudki nii palju verd ja et tüdruk ei karjunud nagu orav **rattas**, nagu puuritaks teda pooleks.
- (52) ILU1990, Juhan Habicht: Ma hakkan juba vahel aru saama, mismoodi sul **rattad** sees tiksuvad.

Eelmise kümnendi ÕSiga võrreldes on ÕSi 1999 lisandunud uusi tähendusi sõnale *teenistus*: ‘palk’, ‘teenuse asutus’ ja ka lühendsõna põhitähendus ‘jumalateenistus’. ‘Alluvusteenistuse’ tähendus on aga sõnaraamatust kadunud. Samad tähendused, mis on lisandunud ÕSi 1999, on lisandunud ka 1990. aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustesse. Nagu 1980. aastate korpustes, on ka selle kümnendi materjali hulgas kõige enam näiteid ‘ametiteenistuse’ tähendustest – 36 näidet. Näiteid, kus lühisõna *teenistus* tähendab ‘alluvusteenistust’, on kokku 21. ‘Palga’ tähendus on registreeritud 18 juhul (53), ‘teenuse asutuse’ tähendus esineb 10 (54) ja ‘sõjaväeteenistus’ üheksal juhul. Liitsõna jumalateenistus on registreeritud 48 korral ning temale vastav lühendsõna *teenistus* kuuel juhul (55).

- (53) ILU1990, Arno Kasemaa: „Päh, mis **teenistus** see on!
- (54) AJA1990\ee0440 Tuli luua uut tüüpi **teenistus**, mis lisaks kohvrite sissekandmisele hoolitseks ka küllastajate turvatunde eest.
- (55) ILU1990, Lehte Hainsalu: Ema Maimu oli vastanud, et Harri Haamer pole elu jooksul ühtki väljakuulutatud **teenistust** ära jätnud ja selle laupäevane on viimane, mis tal kokku lepitud, ja jutluse peab poeg, Mustvee õpetaja Eenok Haamer ning kontsertosas esineb Haamerite perekond ja nii jääb.

Näite *kaart* < *postkaart* puhul on ÕSis 1999 võrreldes varasema analüüsis käsitletud õigekeelsussõnaraamatuga lisandunud *kaardi* põhitähendus ‘postkaart’. 1990. aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpuste materjalides on liitsõna *postkaart* registreeritud 97 juhul ja talle vastav lühendsõna *kaart* üheksal juhul (56). Uuena on võrreldes 1980.

aastate korpustes leiduvate *kaardi* tähendustega lisandunud 'plastkaardi' tähendus, mille kohta on 10 näidet. Kõige enam – 40 näidet – leidub lühisõna *kaart* 'mängukaardi' tähenduse kohta. Näites 57 on illustreeritud konteksti põhjal 'tarokaardi' tähendust lühisõnale *kaart*. Näidete rohkuselt teisel kohal on 'maakaardi' tähendus – 24 näidet – ning kõige vähem, kaheksa näidet, on sõna *kaart* tähenduse 'andmekaart' kohta. Ühe näite puhul ei selgu kontekstist, mida *kaart* lauses tähendab (58).

(56) ILU1990, Pärtel Ekman: Üle **kaardi** oli galligraafilise käekirjaga kirjutatud „Õnne ja tervist!“, üleilne kuupäev ja allkirjaks „Riina perega“.

(57) ILU1990, Aarne Ruben: „Kas soovite, et teile **kaarte** panen?“ küsis meremees varmalt.

(58) ILU1990, Peeter Sauter: Siis märkab et ostetud **kaart** on tal ikka käes.

Lühendsõna *aju* (< *peaaju*) puhul pole sõnaraamatute võrdluses ÕSi 1999 tähendusi lisandunud. Ka 1990. aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes on tähendused jäänud samaks. Küll on aga suuresti erinev lühendsõna *aju* näidete arv: 1980. aastate korpustes oli neid kokku 17 ning 1990. aastate korpustes 544. Arvu suur tõus võib olla tingitud korpusemahu suuruselt.

Liitsõna täiendosa osaline väljalangemine

Liitsõna täiendosa osalise väljalangemise lühenemistüüpi kuuluvad viis liitsõna esinevad kõik ÕSis 1999 lühendsõnana. 1990. aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes pole aga siiani registreeritud kolme lühendsõna ja neile vastavat liitsõna: *hoogkuu* < *hoogtöökuu*, *linakook* < *linaseemnekook* ja *silmaseep* < *silmapesuseep*.

Rekursiivse lühenemisega sõna *õde* (< *medõde*, *meditsiiniõde*) puhul esineb korpustes kuuel korral liitsõna *meditsiiniõde*, kaheksal juhul lühendsõna *medõde* 'meditsiiniõde' (59) ning lühendsõna *õde* 'meditsiiniõde' 10 korral (60).

(59) ILU1990, Rein Pöder: „Aga meist peavad ju kõigist saama sõjaolukorras **medõed** ...”

(60) ILU1990, Ira Lember: „Või suudles teie kätt!“ ütles **õde** halvustaval toonil

ja näitas käega ukse poole: „Minge kohe, ma kutsun arsti!“

Liitsõna *välismaareis* registreeriti viiel korral ja sellele vastav lühendsõna *välisreis* (< *välismaareis*) (61) leidis 1990. aastate korpustes 22 korral.

(61) AJA1990\rh1562 Ka sisepass on sovetlik nähtus, ainuke pass, mis mujal maailmas on, on välispass, **välisreiside** jaoks.

Liitsõna põhiosa täielik väljalangemine

ÕSi 1999 on pärast ÕSi 1984 lisandunud kolm lühendsõna: *kaugus* < *kaugushüpe*, mis on mõistetav tänu näitele „hüppab kaugust“, argikeele märgendiga *porno* < *pornograafia* ja *tele* < *televisioon*.

Võrreldes 1980. aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustega, kus leidis neli uurimuses käsitletud liitsõna põhiosa täieliku väljalangemise lühenemistüüpi kuuluvat sõna, on 1990. aastate korpusematerjalides esindatud kõik viis. Lisandunud on lühendsõna *täika* (< *täiturg*) (62), mis on registreeritud 11 juhul, ja temale aluseks olev liitsõna *täiturg*, mis on registreeritud kahel juhul.

(62) AJAE1990\stak0238 Käin **täikal** oma asju rahaks tegemas.

Lühendsõna *kilo* (< *kilogramm*) on korpustes registreeritud 193 juhul (63) ja temale aluseks olev liitsõna *kilogramm* 51 juhul. Lühendsõna *kaugus* registreeriti kahel juhul ning temale aluseks olev liitsõna *kaugushüpe* kokku 16 korral (64).

(63) AJAE1980\tat1096 Iga tõrklise **kilo** on potentsiaalne 45-55 valuutakopikat.

(64) AJAE1980\tat0770 Spartalane Chionis hüppas siis **kaugust** 7.05.

Liitsõna *pornograafia* on korpustest leitav kuuel juhul, talle vastav lühendsõna *porno* (< *pornograafia*) (65) on registreeritud 73 juhul. Lühendsõna *tele* (< *televisioon*) esineb korpustes 323 juhul (66), talle aluseks olev liitsõna *televisioon* aga 118 juhul.

(65) ILU1990, Olev Remsu: Vaadake siis, kuhu viib **pornopiltide** vahimine,

inimesele tulevad kirikuski moraalilagedad mõtted pähe.

(66) ILU1990, Lehte Hainsalu „Kui aga **tele** kavatseb sinust loobuda?”

Liitsõna põhiosa osaline lühenemine

Võrreldes ÕSiga 1984 on ÕSi 1999 lisandunud taas lühendsõna *sajane* (< *sajakroonine*). Uurimiseks valitud lühendsõna ja sellele aluseks olevat liitsõna *radiogramm* < *raadiotelegramm* pole siiani üheski õigekeelsussõnaraamatus registreeritud.

1990. aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes leidub aga kümnendile vastavate ühiskondlike ja keeleliste iseärasuste tõttu nii liitsõna *sajakroonine* (9 juhul) kui ka *sajarublane* (3 juhul). Lühendsõna *sajane* (< *sajakroonine/sajarublane*) (67) on registreeritud ühel korral.

(67) ILU1990, Olev Remsu: Aga **sajane** peos lohutas.

Rekursiivselt lühenenud *sess* (< *eksamisess*, *eksamisessioon*) leidub korpusematerjalis nii *sessi* (62) kui ka *eksamisessi* (61) kujul. Näiteid lühendsõna *sess* kohta on 22 ja lühendsõna *eksamisess* kohta kolm. Lühendsõnadele aluseks olev liitsõna *eksamisessioon* on registreeritud ühel korral.

(68) ILU1990, Anton Nigov: Esimene **eksamisess** möödus nagu unes, aga kuidagi sain selle tehtud, isegi neljadele-viitele.

(69) ILU1990, Pärtel Ekman: „Noh, **sessid** läbi või?” kobasin pimeduses.

Olgugi et liitsõna *raadiotelegramm* 1990. aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ei leidu, on sellest kujunenud lühendsõna *radiogramm* registreeritud seitsmel korral, näiteks:

(70) ILU1990, Nikolai Baturin: „Orkaanihoiatus!” hüüdis jooksuga lähenev radist, **radiogramm** näpu vahel.

Lühendsõna *välisilm* (< *välismaailm*) (71) on korpuste materjalides registreeritud 12 juhul, talle aluseks olev liitsõna *välismaailm* aga 19 juhul.

(71) AJAE1980\tat1076 Eestimaa teadlased, eesti soost teadlased Nõukogudemaal ja **välisilmas**, Eestit ja eestlust uurivad teadlased!

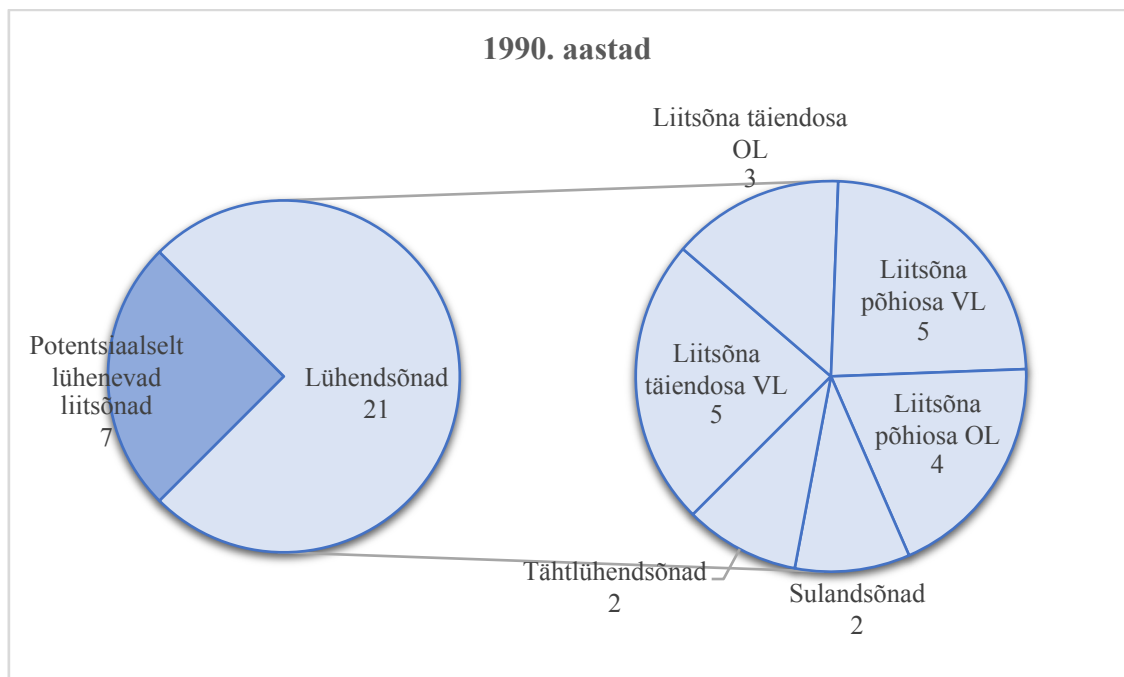
ÕSis 1999 ilmnevad esimest korda **tähtlühendsõnadele** aluseks olevad liitsõnad *elektronpost* (> *e-post*), *elektronkirjastus* (> *e-kirjastus*) ja *elektronpangandus* (> *e-pangandus*). 1990. aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes leidub potentsiaalselt lühenevaid liitsõnu *elektronpost* neljal korral, *elektronkiri* (72) kahel ja *elektronpostile* vastavat tähtlühendsõna *e-post* ühel korral.

(72) ILU1990, Vahur Afanasjev: Jõudnud kohale, saatis ta mulle sellise **e-kirja**:

ÕSis 1999 on võrreldes varasema sõnaraamatuga registreeritud kõik materjali kuuluvad kolm **sulandsõna** koos nendele aluseks olevatele pikkade kujudega. 1990. aastate korpustes on esmakordselt esindatud *natsism* (< *natsionaalsotsialism*) (73) kolmel korral, kuigi talle vastav liitsõna *natsionaalsotsialism* korpustes puudub. Lühendsõna *partorg* (< *parteiorganisaator*) (74) on registreeritud 71 korral ja talle aluseks olev *parteiorganisaator* on leitav ühel korral.

(73) AJA1990\ml0160 Nietzsche pahempoolsuse ja sotsialismi vastu suunatud õpetus sai tuntuks pärast tema surma ning mõjutas saksa **natsismi**ideoloogia teket ja 20. sajandi filosoofiat tervikuna.

(74) ILU1990, Arno Kasemaa: Süüdi leiti olevat ka valla **partorgid**.

Joonis 5. Lühendsõnade esinemus 1990. aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ning nende jaotumine lühenemistüüpide vahel.

Jooniselt 5 on näha, et 28st uurimismaterjali kuuluvast lühenevast liitsõnast on seitse sellised, mida 1990. aastate ilukirjandus- ega ajakirjanduskorpustes ei leidu. Nendeks on *linakook* (< *linaseemnekook*), *silmaseep* (< *silmapesuseep*), *peegelkarp* (< *peegelkarpkala*), *muuvi* (< *muusikavideo*), *elektronpost* (> *e-post*), *elektronkirjastus* (> *e-kirjastus*) ja *elektronpangandus* (> *e-pangandus*). 1990. aastate korpustes on registreeritud 21 lühendsõna (10 rohkem kui 1980. aastate korpustes) ning need jagunevad lühenemistüüpide vahel järgmiselt: liitsõna täiendosa väljalangemine ja liitsõna põhiosa väljalangemine – kummaski viis ehk kõik käsitletud lühendsõnad, liitsõna põhiosa osaline lühenemine – neli lühendsõna, liitsõna täiendosa osaline lühenemine – kolm lühendsõna ning tähtlühendsõnu ja sulandsõnu oli mõlemaid kaks: *e-kiri* ja *m-parkimine* ning *natsism* ja *partorg*.

4.6. 2000. aastad

Kõige hilisema perioodi materjali analüüsiti „Eesti õigekeelsussõnaraamatu ÕS 2006” ja „Eesti õigekeelsussõnaraamatu ÕS 2013” põhjal. Kasutatud on ka Keeleveebi ilukirjanduse korpust ja Maalehe korpust, mille mõlema materjal hõlmab 2000. aastaid.

Liitsõna täiendosa täielik väljalangemine

ÕS 2006 ja ÕS 2013 esitavad lühisõna *leht* tähendusi sarnaselt. Võrreldes ÕSiga 1999 on kahte kõige hilisemasse õigekeelsussõnaraamatusse lisandunud kaks uut tähendust: ‘lehtmaterjal’ ja ‘tööriista lehtjas osa’.

2000. aastate ilukirjanduse ja Maalehe korpustes on võrreldes 1990. aastate ilukirjanduse ja ajakirjanduskorpustega lisandunud ja ühel korral registreeritud *lehe* uus tähendus ‘internetileht’ (75). Kuna interneti- ja/või veebilehekülgedele osutatakse tänapäeva keeles tihti, võiks *leht* olla ka nende puhul potentsiaalne lühendsõna.

(75) Maaleht_2001: Vajutage **lehele** Scripting.

Nagu 1990. aastate korpusematerjalides, esineb ka 2000. aastate materjalides lühendsõna *leht* kõige enam tema põhitähenduses ‘ajaleht’ – 49 korral, lühendsõnale vastav liitsõna *ajaleht* on aga registreeritud 1241 korda. Tähendus ‘taimeleht’ on registreeritud 22 korral, ‘paberileht’ 18 korral ning kahel korral pole EKSSi järgi *lehe* tähendus täpselt määratletav (näited 76 ja 77). Näite 76 puhul on teada, et kujundlik väljend „lai leht” tähendab ‘tähtsat isikut’.

(76) ILU2000: Arkaadi A: Lootsin nende ees laia **lehte** mängida.

(77) ILU2000: Seejärel saadeti Soonvald ja Koorberg ära tagakambrisse „**lehte** tegema“.

Lühisõnal *ratas* pole eelmise kümnendiga võrreldes 2000. aastate õigekeelsussõnaraamatutesse tähendusi lisandunud. Nagu ka 1990. aastate korpustes, on 2000. aastate ilukirjanduse ja Maalehe korpustes lühisõna *ratas* enim ‘töomasina osa’ tähenduses – 54 juhul. Lühendsõna *ratas* (78) esineb 28 juhul ning sellele vastav liitsõna

jalgratas 355 juhul. ‘Mootorratta’ tähendust selle kümnendi korpusematerjalide 100 päringuvastuse seast ei leidunud. Kahel korral esineb *ratas* ‘hukkamisriista’ ja ‘rõnga’ tähenduses. Näite 79 puhul võiks järeltada, et *ratas* esineb ka ‘auto’ tähenduses.

(78) Maaleht_2002: Piimapuki najal seisab **ratas** või käru.

(79) ILU2000, Arne Biin: Pealekauba igatses Ivo ka endale **rattaid** istumise alla.

Näite 80 puhul pole EKSSi järgi *ratta* tähendus selgitatav. Konteksti põhjal otsustades võiks tegu olla tähtkujust Suur Vanker lähtuva tähendusega:

(80) ILU2000, Priit Uring: Suured **rattad** veerevad kolinal mööda asteroidide vööndit.

Võrreldes ÕSiga 1999 on ÕSi 2006 ja ÕSi 2013 sõnale *teenistus* tagasi toodud ‘alluvusteenistuse’ tähendus.

2000. aastate ilukirjanduse ja Maalehe korpustes on *teenistuse* tähendused jäänud samaks. Kõige enam, nagu ka eelmisel kümnendil, on lühisõna *teenistus* korpusematerjalides ‘ametiteenistuse’ tähenduses, mida registreeriti 47 korral. ‘Alluvusteenistuse’ ja ‘palga’ tähenduses on lühisõna *teenistus* registreeritud kumbki 16 korral, ‘teenuseteenistuse’ tähenduses 10 korral ja ‘sõjaväeteenistuse’ tähenduses kuuel korral. Kõige vähem, kolmel korral, registreeriti lühendsõna *teenistus* (< *jumalateenistus*) (81), lühendsõnale vastav liitsõna *jumalateenistus* esines aga 81 korral.

(81) ILU2000, Indrek Hargla: Kuus tundi und, kuus tundi tööd, viis tundi lugemist ja seitse tundi **teenistust** kirikus — nii päevast päeva, aastast aastasse.

Ühel *teenistuse* näitel, mis on pärit 2000. ilukirjanduse korpusest, võib olla mitu tähendust. Näite 82 puhul võib olla tegu nii jumalale allumise, jumala heaks töötamise kui ka jumalateenistusega:

(82) ILU2000, Indrek Hargla: „Ainus tõde on piibel, ainus isand on Jumal,

ainus **teenistus** on Jumala, oma rahva ja keisri heaks.“

Näitesõna *kaart* tähenduste puhul on mõningad erinevused ÕS 1999 ja ÕS 2006/2013 vahel. ÕSi 2006 ja ÕSi 2013 on võrreldes eelneva õigekeelsussõnaraamatuga lisandunud 'menüü' ja 'kunstiliselt kujundatud kaardi' tähendus.

2000. aastate ilukirjanduse ja Maalehe korpustes esineb lühendsõna *kaart* tähenduses 'postkaart' (83) vaid kahel korral, talle vastav liitsõna *postkaart* 106 juhul. Lühisõna *kaart* on kõige enam kasutusel tähenduses 'maakaart' (55 korral). 14 korral on välja toodud 'mängukaardi' tähendus, 20 korral 'plastkaardi' tähendus ning ühel juhul leidub see 'söögitalongi' tähenduses.. *Kaart* tähenduses 'andmek kaart' 2000. aastate korpusematerjalides ei ilmnenu d. Igasugused nimetatud kaardid on tehtud plastist, suur osa neist on tähistab kas panga- (84), kõne- (85), või ID-kaarti (86).

(83) ILU2000, Indrek Hargla: Kogu jutt, mida ta pidas vajalikuks mulle kirjutada polnud **kaardile** ära mahtunud.

(84) Maaleht_2001: On Hansapanga Ego **kaart**, on Ühispanga Magnet, on Sampo järelmaksukaart.

(85) Maaleht_2001: Ostin mobiiltelefoni koos Simpli **kaardiga**.

(86) Maaleht_2002: „Poes müüjad vaatavad veel ehmunult, kui neile **kaart** nina alla pista tavapärase passi või juhiloa asemel,“ mainis ta naerdes.

Näite *aju* (< *peaaju*) puhul ei ole ÕSis 1999 ega ÕSis 2006/2013 tähendustel erinevusi. 2000. aastate ilukirjanduse ja Maalehe korpustes on lühendsõna *aju* (87) registreeritud kokku 547 korral ja talle aluseks olev liitsõna *peaaju* 17 korral.

(87) Maaleht_2003: Ning vahepeal on silmad ja **aju** puhkust saanud.

Liitsõna täiendosa osaline väljalangemine

Nagu ÕSis 1999, on ka ÕSis 2006 ja ÕSis 2013 esindatud kõik sellesse lühenemistüüpi kuuluvad näitesõnad nii lühikesel kui ka pikal kujul.

2000. aastate ilukirjanduse ja Maalehe korpustes on lühendsõnadest registreeritud *õde* (<

medõde, meditsiiniõde), täpsemalt *õde* 13 korral (88) ja *medõde* 12 korral (89). Liitsõna *meditsiiniõde* on materjalides kirjas 13 korral.

(88) Maaleht_2001: Ta ütles mulle: „**Õed** plaanivad streiki!”

(89) ILU2000, Rein Põder: „Aga meist peavad ju kõigist saama sõjaolukorras **medõed** ... ”

Välisreis (< *välismaareis*) esineb kokku 31 korral (90) ja talle aluseks olev liitsõna *välismaareis* kokku viiel korral ning *kaheksateistaastane* (< *kaheksateistkümneaastane*) esineb seitsmel korral (91) ja talle aluseks olev *kaheksateistkümneaastane* 11 korral. Korpusematerjalides ei leidunud sõnu *linakook* < *linaseemnekook* ega *silmaseep* < *silmapesuseep* ei lühendsõnade ega ka liitsõnade kujul. *Hoogtöökuu* (> *hoogkuu*) puhul registreeriti ühel korral ainult liitsõnakuju.

(90) Maaleht_2001: Kaugemale **välisreisile** tuleb kaasa võtta tervisekindlustus, Soome, Rootsi, Läti, Leetu haigekassa tõend.

(91) ILU2000, Kerttu Rakke: Vaene **kaheksateistaastane**, kes pidi tervelt kaks nädalat üksi magama ja paar tundi päevas oma meest nägema, ja sedagi tühjakstõmmatult.

Liitsõna põhiosa täielik väljalangemine

Ka sellesse lühenemistüüpi kuuluvad viis näitesõna esinevad nii ÕSis 2006 kui ka ÕSis 2013. 2000. aastate ilukirjanduse ja Maalehe korpustes leidub näiteid kõigi viie lühendsõna ja neile vastavate liitsõnade kohta: lühendsõna *kilo* (< *kilogramm*) – 503 näidet (92) ja talle aluseks olev *kilogramm* – 75 näidet, lühendsõna *tele* (< *televisioon*) – 123 näidet (93) ja talle aluseks olev *televisioon* – 389 näidet, lühendsõna *porno* (< *pornograafia*) – 16 näidet (94) ja talle aluseks oleva liitsõna *pornograafia* kohta on 13 näidet, *täika* (< *täiturg*) – 10 näidet (95) ja sellele vastav liitsõna *täiturg* esineb kolmel korral. Lühendsõna *kaugus* (< *kaugushüpe*) esineb seitsmel juhul (96) ja talle aluseks olev liitsõna *kaugushüpe* 18 korral.

(92) ILU2000: Mehed kalastavad mõnda aega, tõmmates üles ligi sada **kilo**

moivat ja ahvenat.

- (93) Maaleht_2003: Milliseid saateid ise **telest** vaatate?
- (94) ILU2000, Olev Remsu: Kaameraga ei saagi teha päris avameelset **pornot**, sest kaamera ei pääse igale poole ligi, ei saa näidata „seestpoolt“ – joonisfilmi puhul langeb see probleem ära.
- (95) ILU2000, Olev Remsu: Kahju, et **täikal** relvi müügil ei olnud, muidu hakkaksin ma kohe mahalaskmistööga pihta," rääkis vaevu jalul püsiv Ivanov.
- (96) Maaleht_2004: 1981 hüppas norralanna Annelin Mannes Flisas hoota **kaugust** 2.92.

Liitsõna põhiosa osaline lühenemine

Kõik viis sellesse lühenemistüüpi kuuluvat näitesõna on esindatud ÕSis 2006 ja ka ÕSis 2013 nii lühend- kui ka liitsõna kujul.

Samale kümnendile vastavates korpustes registreeriti liitsõna *sajakroonine* 17 korral, *sajarublane* kolmel korral ja neile vastav lühendsõna *sajane* (< *sajakroonine/sajarublane*) 11 korral (97), liitsõna *eksamisessioon* viiel korral ja lühendsõna *sess* (< *eksamisessioon*) 30 korral (98), liitsõna *raadiotelegramm* registreeritud pole, kuid lühendsõna *radiogramm* (< *raadiotelegramm*) (99) on leitav kuuel juhul. Liitsõna *välismaailm* esineb 32 juhul ja sellele vastav lühendsõna *välisilm* (< *välismaailm*) 27 juhul (100).

- (97) ILU2000, Kerttu Rakke: Mul oli natuke uhke ja natuke filmilik tunne, kui ta võiduhunnikust ühe **sajase** mulle andis.
- (98) ILU2000, Piret Bristol: Sain talvisel **sessil** kolme õppeaines nimega pedagoogika.
- (99) ILU2000, Nikolai Baturin: Sir Emerson saadab talle otse direktorite nõukogult **radiogrammi**:
- (100) Maaleht_2003: Talvises pakases, kui liini alt läbi minna, undas see **välisilma** suurtest uudistest.

Ühtegi näidet lühend- ja sellele aluseks oleva liitsõnaga *peegelkarp* < *peegelkarpkala* korpusematerjalides ei leidunud.

Tähtlühendsõnadest on 2006. ja 2013. õigekeelsussõnaraamatutesse võrreldes varasema sõnaraamatuga lisandunud *e-post* < *elektronpost*, *e-kiri* < *elektronkiri*, *e-pangandus* < *elektronpangandus* ja *m-parkimine* < *mobiilparkimine*. Liitsõna *elektronkirjastamine* ei esine ÕSides tähtlühendsõna kujul.

2000ndate ilukirjanduse ja Maalehe korpustes leidub liitsõna *elektronpost* 22 juhul ja talle vastav tähtlühendsõna *e-post* 131 juhul (101), liitsõna *elektronkiri* kolmel juhul ja talle vastav lühendsõna *e-kiri* 38 juhul (102) ning liitsõna *mobiilparkimine* ühel juhul ja talle vastav lühendsõna *m-parkimine* neljal juhul (103). Kahte tähtlühendsõna ja neile aluseks olevaid liitsõnu *e-pangandus* (< *elektronpangandus*) ja *e-kirjastamine* (< *elektronkirjastamine*) ei ole vaadeldud korpustes registreeritud.

(101) Maaleht_2004: Lisateave tel 5342 3016 või **e-post** ingvar.parnamae@kmin.ee

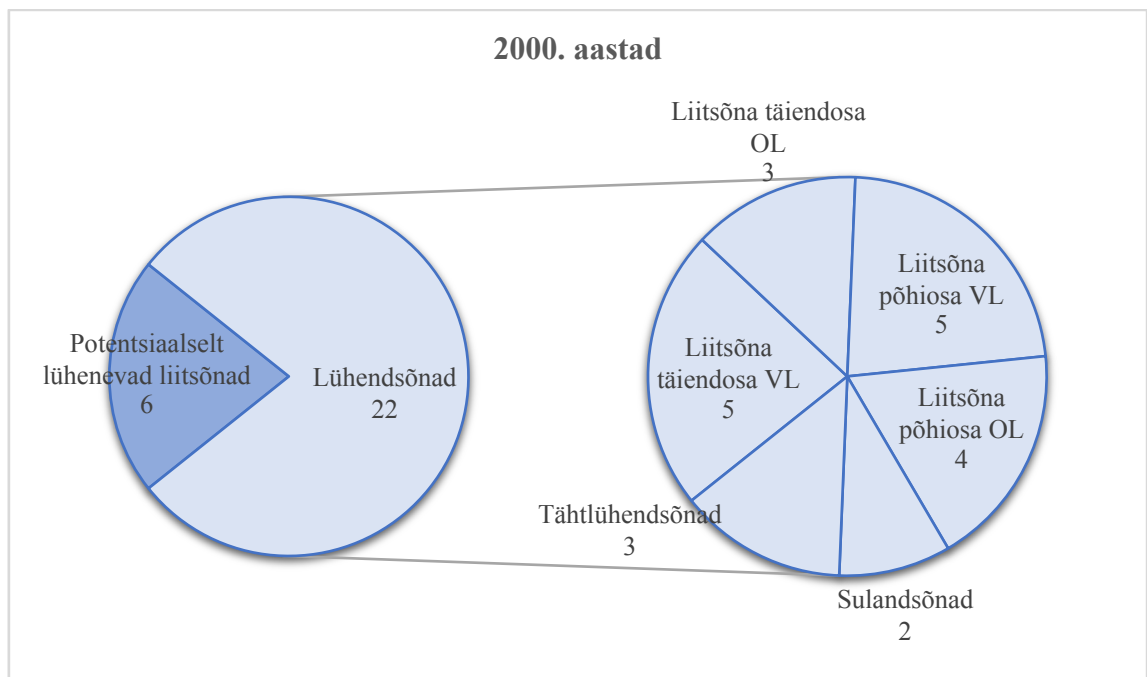
(102) Maaleht_2004: Samuti ei tasu ise lisada **e-kirjale** manuseid.

(103) Maaleht_2003: Sama lihtne kui loto mängimine, on ka **m-parkimine**.

Kolm **sulandsõna** ja neile aluseks olevad liitsõnad on kõik leitavad ÕSist 2006 ja ÕSist 2013. 2000. aastate ilukirjanduse ja Maalehe korpustes on registreeritud 15 juhul sulandsõna *natsism* (106) ja talle aluseks olev liitsõna *natsionaalsotsialism* esineb kuuel korral; 85 korral *partorg* (107) ja talle aluseks olev liitsõna *parteiorganisaator* ühel juhul. Sulandsõna *muuvi* ei esine korpusematerjalides kordagi, küll on sellele aluseks olev liitsõna *muusikavideo* registreeritud seitsmel korral.

(104) Maaleht_2002: Nii **natsismi** kui kommunismi kuriteod on ka Eesti ajaloo osa.

(105) ILU2000, Arno Kasemaa: Seda oli ka valla **partorg** Roodina hiljuti Rogandiku Mardile öelnud.

Joonis 6. Lühendsõnade esinemus 2000. aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ning nende jaotumine lühenemistüüpide vahel.

Jooniselt 6 selgub, et võrreldes 1990. aastate lühendsõnadega leidub 2000. aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes neid ühe võrra enam: lisandunud on *e-post*, *m-parkimine* ja kadunud *e-kirjastamine*. Kõige rohkem lühendsõnu kuulub liitsõna täiendosa väljalangemise ja liitsõna põhiosa väljalangemise tüüpi – kummaski on kokku viis sõna ehk kõik käsitletud lühendsõnad. Liitsõna põhiosa osalise lühenemise tüübis on neli lühendsõna, liitsõna täiendosa osalise lühenemise tüübis ja tähtlühendsõnade hulgas kolm lühendsõna. Kõige vähem kuulub lühendsõnu sulandsõnade hulka – neid on selles tüübis kaks: *natsism* ja *partorg*.

Kuna sõnadel on kombeks ajas järjest lüheneda, lühenevad ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpuste andmete põhjal 2000. aastateks peaaegu kõik siinses uurimuses käsitletud liitsõnad. Nii liitsõna täiendosa osalise lühenemise tüüpi kui ka tähtlühendsõnade rühma kuuluvast viiest liitsõnast lüheneb 2000. aastateks ainult kolm, mis on vähem kui teistes rühmades. Tähtlühendsõnad kuuluvad moodustuslikult liitsõna täiendosa osalise lühenemise tüüpi. Seega võib öelda, et just see lühenemistüüp on lühendsõnade leidumise poolest kõige ebaproduktiivsem.

5. Lühendsõnade kasutusmustrid korpustes

Eelmine analüüsipeatükk käsitles lühendsõnade esinemust korpuseandmete põhjal eri lühenemistüüpide kaupa. Järgnevalt on analüüsitud igasse lühenemistüüpi kuuluvate liitsõnade ning neile vastavate lühendsõnade esinemisandmeid korpustes. Iga lühenemistüübi kirjelduse juures on diagramm, mis esitab uuritavate lühendsõnade ja/või neile aluseks olevate liitsõnade esinemuse nii protsentides kui ka absoluutarvudes. Eelmises peatükis selgus liitsõna täiendosa täieliku väljalangemise teel tekkinud lühendsõnade korpuseanalüüsist, et Silvi Vare määratletud lühendsõnade kõrval on lühisõnu kasutatud ka muudes tähendustes. Need tähendused on esitatud ka analüüsitulemuste diagrammidel, et leida kinnitust, kas lühendsõnale ainult ühe tähenduse omistamine kirjakeeles on põhjendatud. Ka on iga lühendsõna puhul kirjeldatud, kuivõrd peegeldab õigekeelsussõnaraamat tegelikku kasutust, s.t kas lühendsõna on olnud esmalt fikseeritud sõnaraamatus, korpustes või on registreeritud mõlemast allikast samal kümnendil. Esimest lühenemistüüpi illustreerivad joonised erinevad teiste tüüpide joonistest ka selle poolest, et protsentuaalse esinemuse puhul on välja jäetud 1990. ja 2000. aastate andmed. Nii on toimitud sellepärast, et sellesse lühenemistüüpi kuuluvate lühendsõnade kõrval on olemas ka samakujulised mitmetähenduslikud lühisõnad, mille rohkuse tõttu võeti täpsemaks analüüsimiseks vaid sada sõna. Sellise valimi puhul ei saa kahe viimase kümnendi sõnu varasemate kümnenditega otseselt võrrelda. Küll võib aga saja päringuvaste põhjal teha oletusi, kui palju võiks lühendsõnu 1990. ja 2000. aastate korpustes olla, arvestades ka korpustes leiduvate mitmetähenduslike lühisõnade koguarvu.

1930ndate kuni 1980ndate korpuste mahud on väikesed (vt ptk 4) ja seetõttu näitavad nad paljude uuritud sõnade kohta vähe ning on suuremate korpustega (1990ndad ja 2000ndad) ebapiisavalt võrreldavad. Siiski ilmnevad võrdlusest mõned tendentsid, mis võimaldavad esinemisandmete kohta järeldusi teha. Nende sõnade puhul, mille kohta korpused üldse vasteid ei anna, on tänapäevase kasutuse kohta lisamaterjali otsitud etTenTeni korpusest (etTenTen 2013), kuhu on koondatud eri tekstitüüpe esindavad eestikeelsete veebilehtede tekstid (315 miljonit tekstisõna).

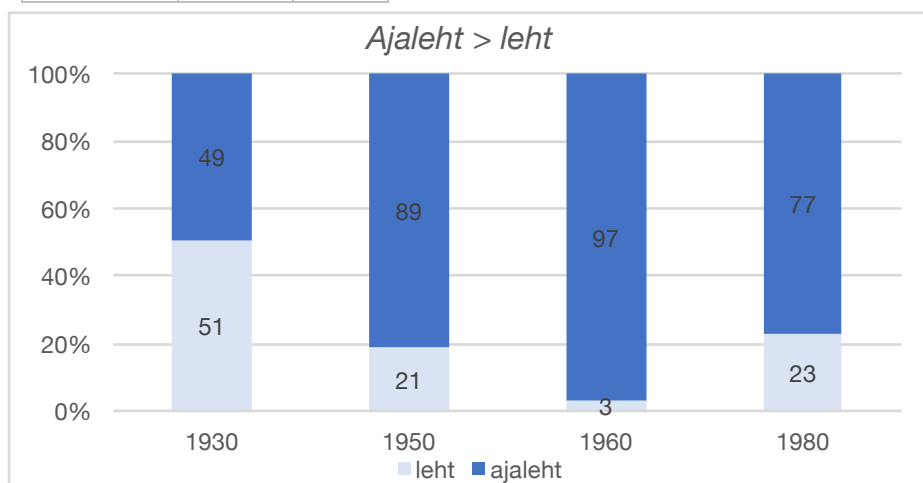
5.1. Liitsõna täiendosa täielik väljalangemine

Sellesse lühenemistüüpi kuuluvatel uuritavatel sõnadel on võrreldes järgmiste tüüpide sõnadega rohkem korpusevasteid, kuna nende lühikujud on mitmetähenduslikud.

Ajaleht > leht

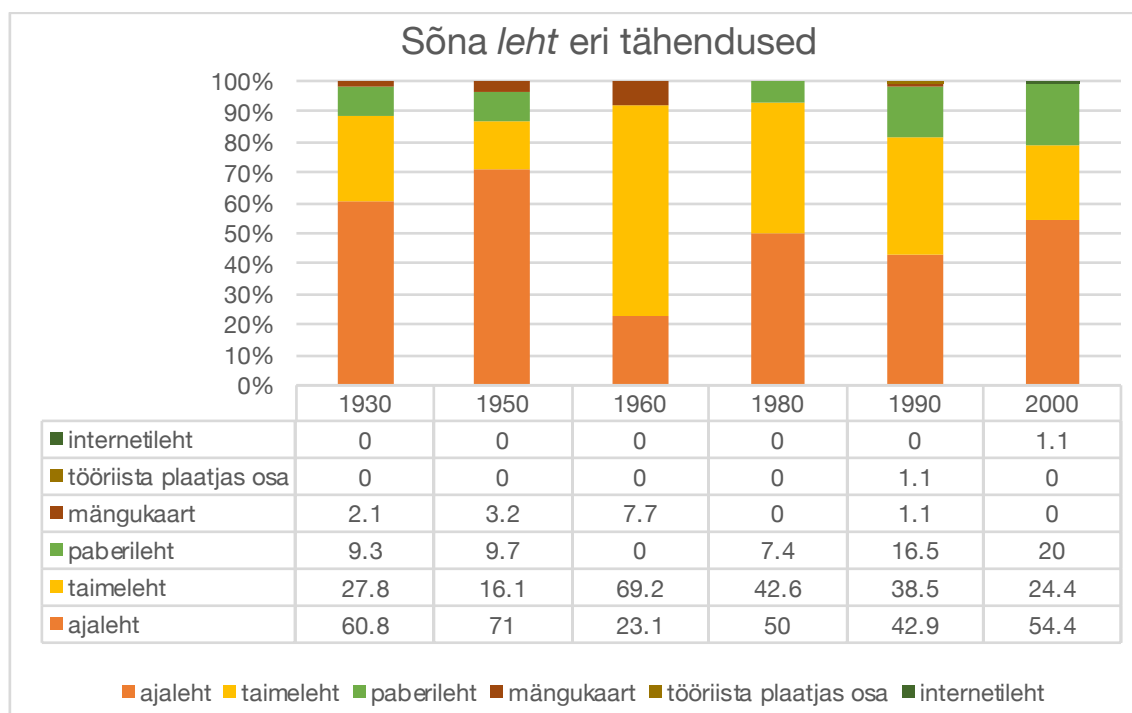
Joonise 7 diagrammilt on näha, et lühendsõna *leht* 'ajaleht' kasutus on olnud kõikuv, kuid kunagi pole lühendsõnade kasutus ületanud neile aluseks olevate liitsõnade kasutust. Kahe hilisema kümnendi korpuste materjal jääb täpsest võrdlusest välja, kuna päringuvastuseid oli üle saja ja neist tuli teha valik. Absoluutarvude tabel esitab andmed lühendsõna *leht* 'ajaleht' ja sellele vastava liitsõna *ajaleht* kohta. 1990. ja 2000. aastate puhul on lühendsõnade arvud hinnangulised ning arvatatud sajalauseelisest valimist leitud 'ajalehe' ja muude tähenduste osakaalu põhjal, mis on näha joonisel 8.

Kümnend	ajaleht	leht
1930	57	59
1950	182	22
1960	98	3
1980	90	27
1990	889	~520
2000	1241	~890

Joonis 7. Liitsõna *ajaleht* ja talle vastava lühendsõna *leht* osakaal eri kümnendite ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ning vastavad absoluutarvud.

Kõik lühisõna *leht* tähendused on leitud korpustest kümnendite kaupa, kusjuures 1990. ja 2000. aastate korpusepäringu tulemustest on analüüsitud sajasõnalist valimit, mille põhjal on eristatud kuus tähendust. Arvestades seda, et sõna *leht* leidub 1990. aastate korpustes kokku umbes 1210 korda ja 100 päringutulemuse hulgast moodustab *leht* tähenduses ‘ajaleht’ 42,9%, võib lühendsõna *leht* ‘ajaleht’ koguhulk olla hinnanguliselt 520. 2000. aastate korpustes leidub sõna *leht* kokku 1628 korda ja sama proportsiooni eeldades saame *lehe* absoluutarvuks hinnanguliselt 890. Liitsõnakuju *ajaleht* osakaal võrreldes lühendsõnadega võiks olla 90ndate aastate korpustes ~63% (lühendsõnad moodustavad ~37%) ja 2000. aastate korpustes ~58% (lühendsõnad moodustavad ~42%).

Joonis 8. Sõna *leht* eri tähendused protsentuaalselt kümnendite lõikes.

Joonisel 8 on näha sõna *leht* kuut ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustest ilmnenud tähendust. *Leht* tähenduses ‘ajaleht’ on olnud korpustes ülekaalus igal uuritud kümnendil, välja arvatud 1960ndatel, mil *lehe* tähenduse ‘taimleht’ osakaal oli 69,2% ja ületas ‘ajalehe’ tähenduse osakaalu. ‘Paberilehe’ tähenduse osakaal on kümnenditega järjest tõusnud, kuid pole kunagi ületanud ‘ajalehe’ ja ‘taimlehe’ osakaalu. 90ndatel tuli

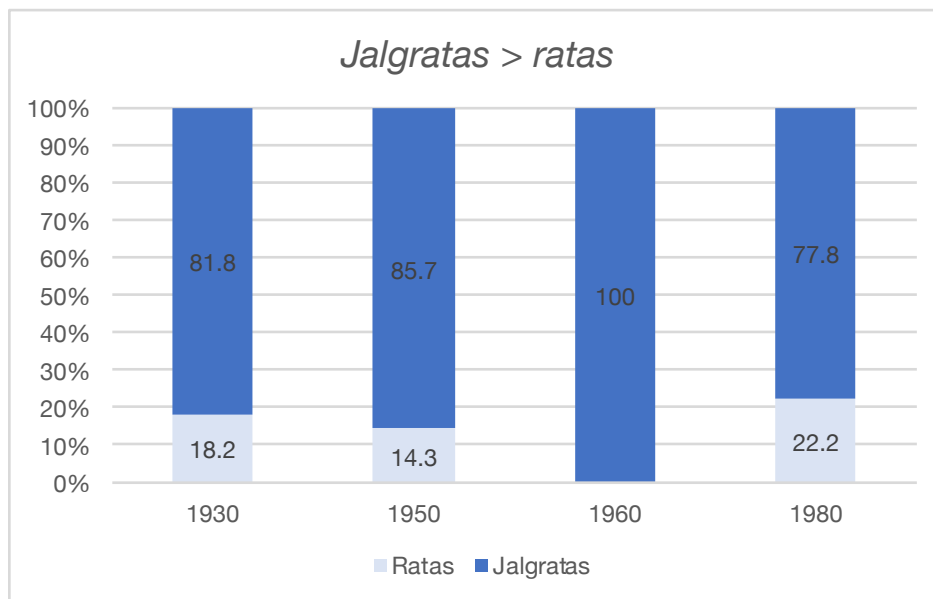
tähenduste hulka esmakordselt ka *leht* 'tööriista plaatjas osa' ning 2000ndatel lisandus *leht* 'internetilehe' tähenduses.

Kokkuvõtteks võib korpuste põhjal öelda, et lühendsõna *leht* 'ajaleht' on olnud alates 1950ndatest vähem kasutusel kui selle liitsõnakujuline variant. 1930ndatel oli lühend- ja liitsõnakuju kasutus enam-vähem võrdne. Samas on lühendsõna esinemus võrreldes liitsõnakujuga pidevas tõusvas trendis. Kui korpustes esines lühendsõna *leht* 'ajaleht' juba 1930ndatel, siis õigekeelsussõnaraamatusse jõudis *leht* tähenduses 'ajaleht' alles 1960ndatel (ÕS 1960). Jooniselt 8 on nähtav ka tendents, et *leht* tähenduses 'ajaleht' on olnud enamikul siinses töös vaadatud kümnenditel sagedasim. Samuti on läbi kümnendite kasutatud lühendsõna *leht* näiteks ka 'taimelehe' ja 'paberilehe' tähenduses.

Jalgratas > ratas

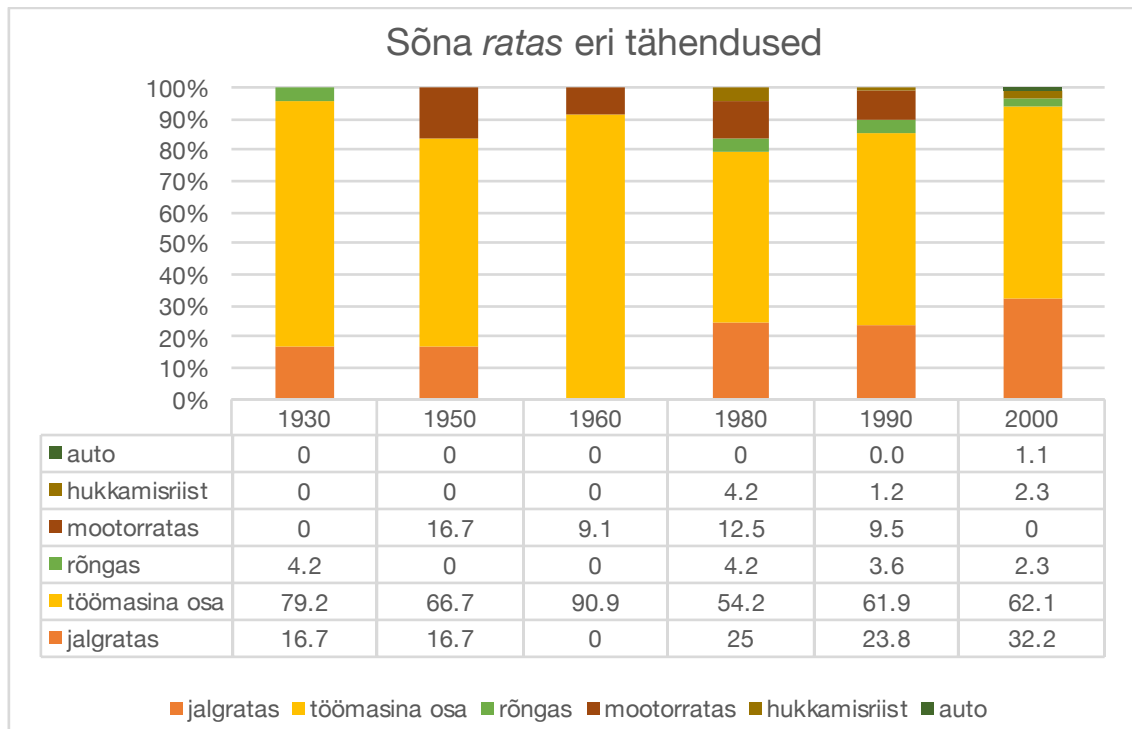
Lühendsõna *ratas* 'jalgratas' esinemus tegelikus kasutuses ajaga tõuseb. Nagu ka *ajaleht* > *leht* puhul, on siingi märgata 1930ndatest 1960ndate aastateni lühendsõna kasutuse vähenemist ja seejärel taas suurenemist. 1960ndate materjali ei kuulu ühtki *ratta* näidet. Joonisel 9 on diagrammil kujutatud liitsõna *jalgratas* ja lühendsõna *ratas* osakaal ning tabelis absoluutarvud esinemuse kohta. 1990. ja 2000. aastate kohta on lühendsõnade arvud hinnangulised ning arvutatud sama metoodikaga nagu lühendsõna *leht* puhul.

Kümnend	jalgratas	ratas
1930	18	4
1950	12	2
1960	7	0
1980	21	6
1990	285	~120
2000	355	~200

Joonis 9. Liitsõna *jalgratas* ja talle vastava lühendsõna *ratas* osakaal eri kümnendite ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ning vastavad absoluutarvud.

Joonisel 10 on kujutatud sõna *ratas* kõik tähendused lisaks selle tähendusele 'jalgratas'. Diagrammil kujutatud protsentandmete põhjal on võimalik esitada ka hinnangulised arvud lühendsõna *ratas* 'jalgratas' absoluutarvulise esinemuse kohta 1990. ja 2000. aastate korpustes. Kahe viimase kümnendi absoluutarvude arvutamiseks oli vaja teada ka mitmetähendusliku sõna *ratas* esinemiskordade koguarvu, milleks 1990. aastate korpustes on 525 ja 2000. aastate korpustes 614. Seega võib 1990. aastate korpustes lühendsõna *ratas* 'jalgratas' esineda kokku ligikaudu 120 korral ja 2000. aastate korpustes umbes 200 korral. Neid ligikaudseid arve teades saab arvutada ka liitsõnade ja neile vastavate lühendsõnade hinnangulised osakaalud. 1990. aastate korpustes võivad liitsõnad moodustada ~70% ja lühendsõnad ~30%. 2000. aastate korpustes võiks liitsõnu olla ~64% ja lühendsõnu ~36%.

Joonis 10. Sõna *ratas* eri tähendused protsentuaalselt kümnendite lõikes.

Joonis 9 näitab seda, et liitsõna *jalgratas* ja talle vastava lühendsõna *ratas* esinemus siinses materjalis on sarnane sõnade *ajaleht* > *leht* esinemusega: lühendsõnakuju on kasutuses vähem kui pikka kuju, kuid lühendsõna osakaal kümnenditega järjest kasvab. Kui võrrelda omavahel lühendsõna *ratas* ‘jalgratas’ registreerimist korpustes ja õigekeelsussõnaraamatutes, siis leidub lühendsõna mõlemas allikas alates 1930ndatest. Vaadates *ratta* eri tähendusi ja nende esinemusprotsente, võib järeldada, et tähendus ‘jalgratas’ polegi läbi aegade kõige levinum. Igal vaadeldud kümnendil on ‘jalgrattast’ rohkem kasutusel ‘töomasina osa’ tähendus, mille esinemus on materjali põhjal otsustades kasvavas trendis nagu ka ‘jalgratta’ puhul. Silvi Vare on oma liitsõnade ja neile vastavate lühendsõnade käsitluses keskendunud ainult lühendsõna ühele potentsiaalsele tähendusele, kuid nii ÕSides kui ka korpustes lühendsõna eri tähendusi analüüsid võib märgata ühest liitsõnast lühenenud mitut potentsiaalset lühendsõna.

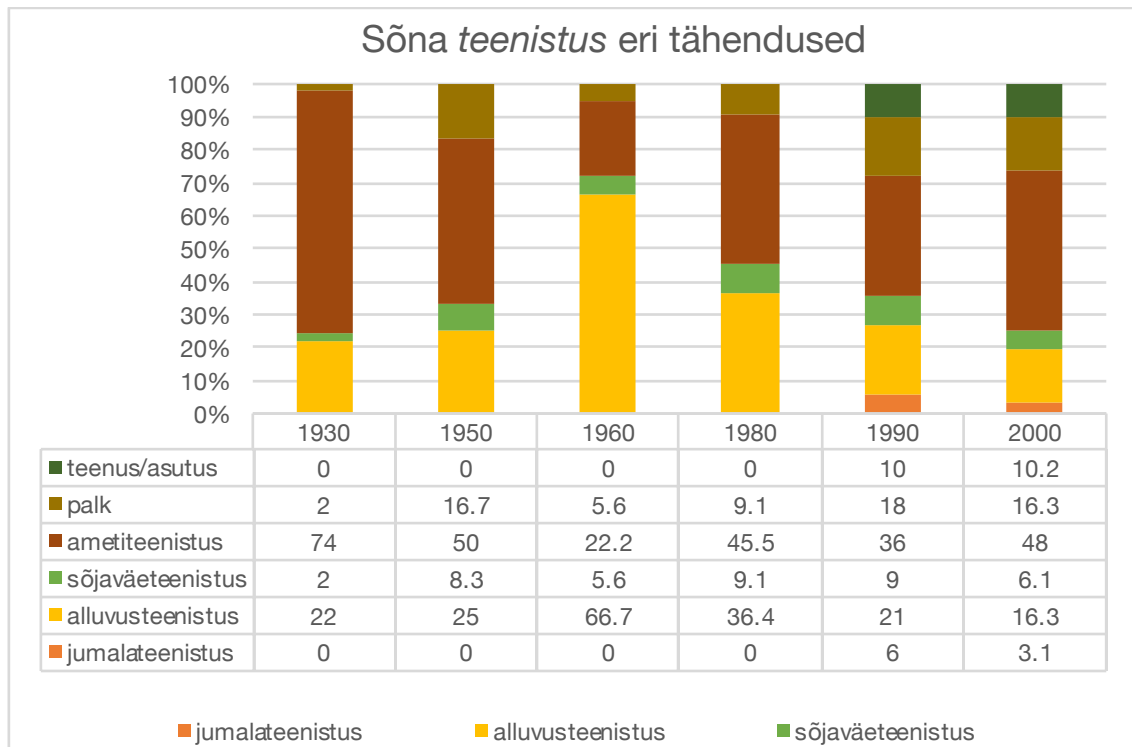
Jumalateenistus > teenistus

Liitsõna ja lühendsõna paari *jumalateenistus > teenistus* puhul on tegelikus keelekasutuses igal kümnendil suures ülekaalus liitsõnaline kasutus. Alles 1990ndate ja 2000ndate korpustes ilmnevad ka esimesed lühendsõnad. Joonis 11 esitab liitsõnade ja neile vastavate lühendsõnade absoluutarvud. Protsentandmeid kujutavat joonist siin ei esitata, sest kuni 1980. aastateni puuduvad andmed lühendsõnade kohta.

Kümnend	jumalateenistus	teenistus
1930	12	0
1950	2	0
1960	1	0
1980	5	0
1990	48	~20
2000	81	~10

Joonis 11. Liitsõna *jumalateenistus* ja talle vastava lühendsõna *teenistus* esinemus eri kümnendite ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes.

Joonisel 12 esitatud lühendsõna esinemusprotsentide ja mitmetähendusliku sõna *teenistus* koguarvude järgi saab arvutada ligikaudsed *teenistuse* ‘jumalateenistus’ absoluutarvud. 1990. aastate korpustes leidub sõna *teenistus* 291 korral, seega tähenduses ‘jumalateenistus’ võiks neid olla ligikaudu 20. 2000. aastate korpustes leidub sõna *teenistus* 394 korral, seega ‘jumalateenistuse’ tähenduses võib neid olla umbes 10. Hinnanguliste absoluutarvude põhjal saab arvutada ka 1990ndate ja 2000ndate liitsõnade ja neile vastavate lühendsõnade osakaalud. 1990ndate korpuste osakaalud võiksid jaotuda järgmiselt: liitsõnu ~71%, lühendsõnu ~29% ning 2000ndate korpustes võiks olla liitsõnu ~89% ja lühendsõnu ~11%.

Joonis 12. Sõna *teenistus* eri tähendused protsentuaalselt kümnendite lõikes.

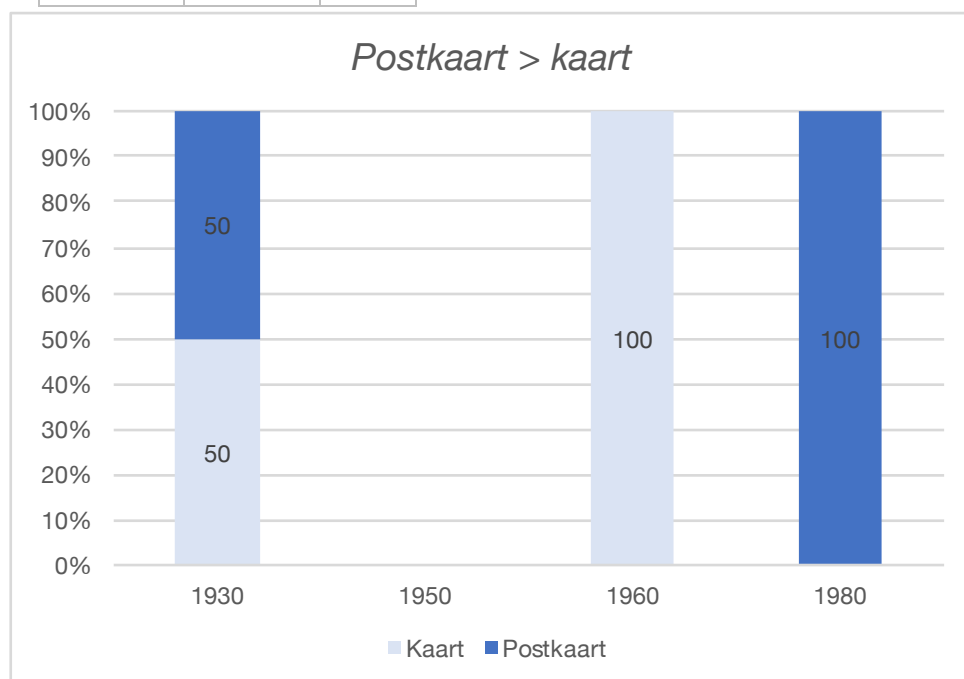
Kui lühendsõna *teenistus* ‘jumalateenistus’ esines korpustes alles 1990ndatel, siis ka esimene õigekeelsussõnaraamat, kus *teenistus* tähenduses ‘jumalateenistus’ sisaldus, on ÕS 1999. 1990. ja 2000. aastate korpuseandmete põhjal võib järeldada, et *teenistus* tähenduses ‘jumalateenistus’ esineb vaadeldud registrites vähe ning võib-olla pole lühendsõnaga *teenistus* ainult ühe tähenduse sidumine põhjendatud. *Teenistus* võiks olla ka lühenenud liitsõnast *sõjaväeteenistus* ning vahel võiks olla mõeldav lühenemine ka liitsõnast *ametiteenistus*. Joonisel 12 kujutatud kasutusandmed näitavad seda, et sõna *teenistus* kasutatakse läbi kümnendite näiteks ‘alluvuse’, ‘sõjaväeteenistuse’ või ‘palga’ tähenduses. Viimase kümnendi andmete põhjal otsustades on kõige levinumad tähendused ‘ametiteenistus’ (48%) või ‘palk’ ja ‘alluvus’ (kumbki 16,3%).

Postkaart > kaart

Nende sõnade puhul on korpustes kasutusandmeid palju vähem kui teiste samasse lühenemistüüpi kuuluvate sõnade puhul. Jooniselt 13 on näha, et diagramm on väga hüplik, tingituna sõnade vähesest esinemusest. Hilisematel kümnenditel on nii liitsõnu

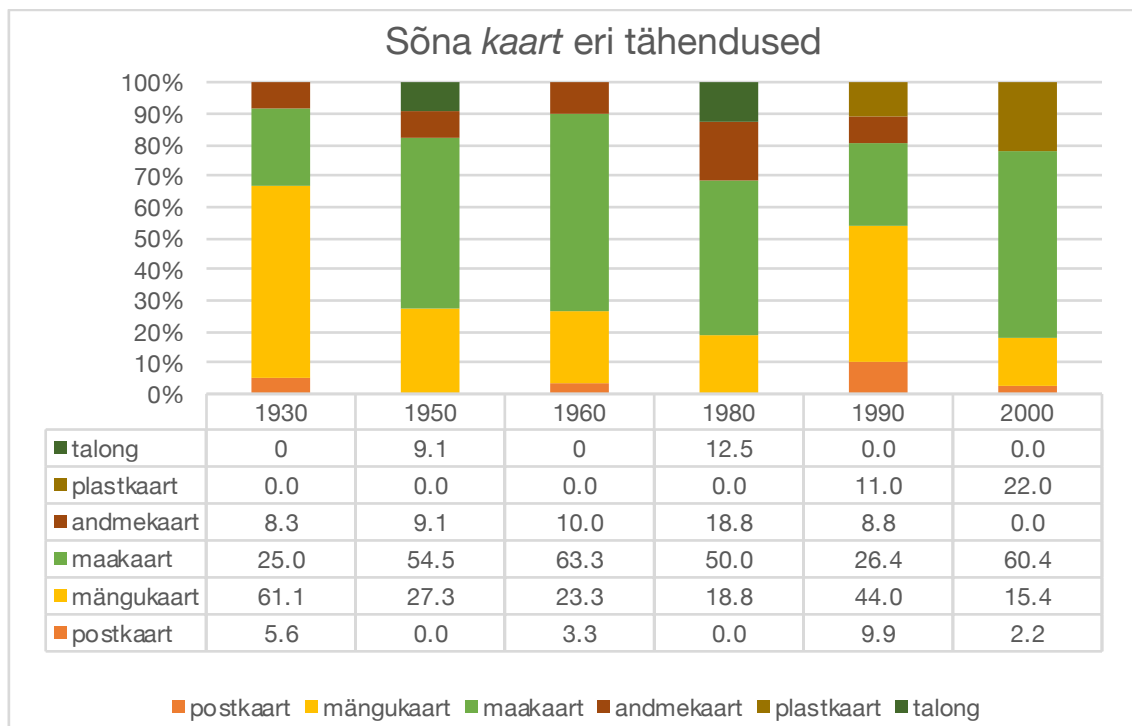
kui ka lühendsõnu palju rohkem, kuid siiski vähe võrreldes korpuste mahtudega (vt ptk 4). Lühendsõna *kaart* ‘postkaart’ kasutusandmed on arvatud absoluutarvude järgi, mis näitavad kahel viimasel kümnendil kahanemise tendentsi.

Kümnend	postkaart	kaart
1930	2	2
1950	0	0
1960	0	1
1980	2	0
1990	97	~60
2000	106	~20

Joonis 13. Liitsõna *postkaart* ja talle vastava lühendsõna *kaart* osakaal eri kümnendite ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ning vastavad absoluutarvud.

Joonis 14 esitab sõna *kaart* eri tähenduste protsentandmed vaadeldud korpustes. Protsentandmete ja mitmetähendusliku sõna *kaart* koguarvude (1990. aastad – 714, 2000. aastad – 1050) järgi on arvatud ka lühendsõna *kaart* ‘postkaart’ eeldatavad absoluutarvud, mis on 1990. aastate korpustes ligikaudu 60 ja 2000. aastate korpustes ligikaudu 20. Liitsõnade ja lühendsõnade hinnangulised osakaalud võivad olla 1990. aastatel vastavalt 62% ja 38% ning 2000. aastatel vastavalt 84% ja 16%.

Joonis 14. Sõna kaart eri tähendused protsentuaalselt kümnendite lõikes.

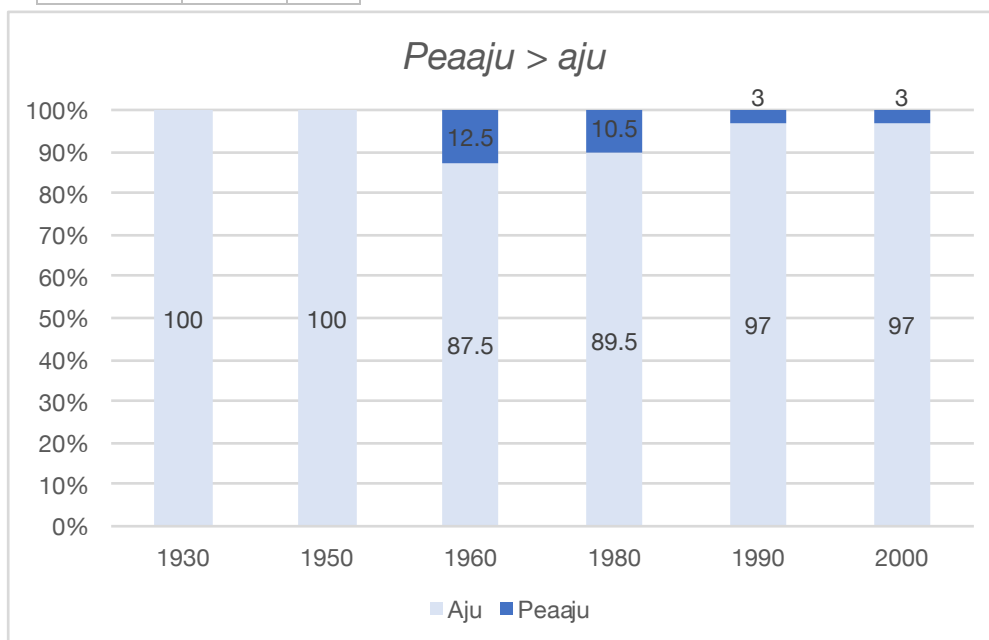
Kaardi ja postkaardi kohta on varasemate kümnendite korpuste põhjal raske järeldusi teha, sest andmeid on väga vähe, kuid kaks hilisemat kümnendit näitavad, et *kaart* tähenduses 'postkaart' on järjest vähem kasutusel. Samas on registreeritud lühendsõna *kaart* 'postkaart' nii 1930ndate korpustes kui ka sama kümnendi sõnaraamatus VÕS 1937. Kui võrrelda eri kümnendite andmeid joonisel 14, siis lühendsõna *kaart* tähenduses 'postkaart' hakkab kasutusest kaduma, pigem tõuseb 2000. aastate korpuseandmete põhjal *kaart* esile tähenduses 'maakaart' (60,4%) ja on küllaltki sage tähenduses 'plastkaart' (22%) ja 'mängukaart' (15,4%). Ka selle lühendsõna kasutusandmete põhjal võib väita, et lühendsõna *kaart* pole seotud vaid tähendusega 'postkaart'.

Peaaju > aju

Lühendsõna *aju* (< *peaaju*) osakaal on igal vaadeldud kümnendil ületanud liitsõna *peaaju* osakaalu. 1930. ja 1950. aastatel oli tekstides kasutusel ainult lühendsõna *aju*, andmed liitsõnakujude kohta puuduvad. 1960. ja 1980. aastatel oli lühendsõnakuju esinemise sagedus ligi 90% ning kahe hilisema kümnendi korpustes 97%. Joonis 15 esitab liitsõnade

ja neile vastavate lühendsõnade osakaalu protsentides ning absoluutarvudes. Sõna *aju* erineb teistest siinsesse lühenemistüüpi kuuluvatest sõnadest, sest eri tähendusi korpustes ei registreeritud ja seetõttu ei esitata ka sellekohast graafikut.

Kümnend	peaaju	aju
1930	0	23
1950	0	1
1960	1	7
1980	2	17
1990	17	544
2000	17	547

Joonis 15. Liitsõna *peaaju* ja talle vastava lühendsõna *aju* osakaal eri kümnendite ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ning vastavad absoluutarvud.

Nii liitsõna *peaaju* kui ka lühendsõna *aju* puhul on 1990. ja 2000. aastate kasutusandmed protsentuaalselt võrdsed. Erinevusi on varasemate kümnendite puhul, kus liitsõnakuju andmed lühendsõnade kõrval enamjaolt puuduvad. Ka on teada, et lühendsõna *aju* 'peaaju' leidub nii kõige varasemates vaadeldud korpustes kui ka samadele kümnenditele vastavates sõnaraamatutes (EÕS I–III ja VÕS 1937).

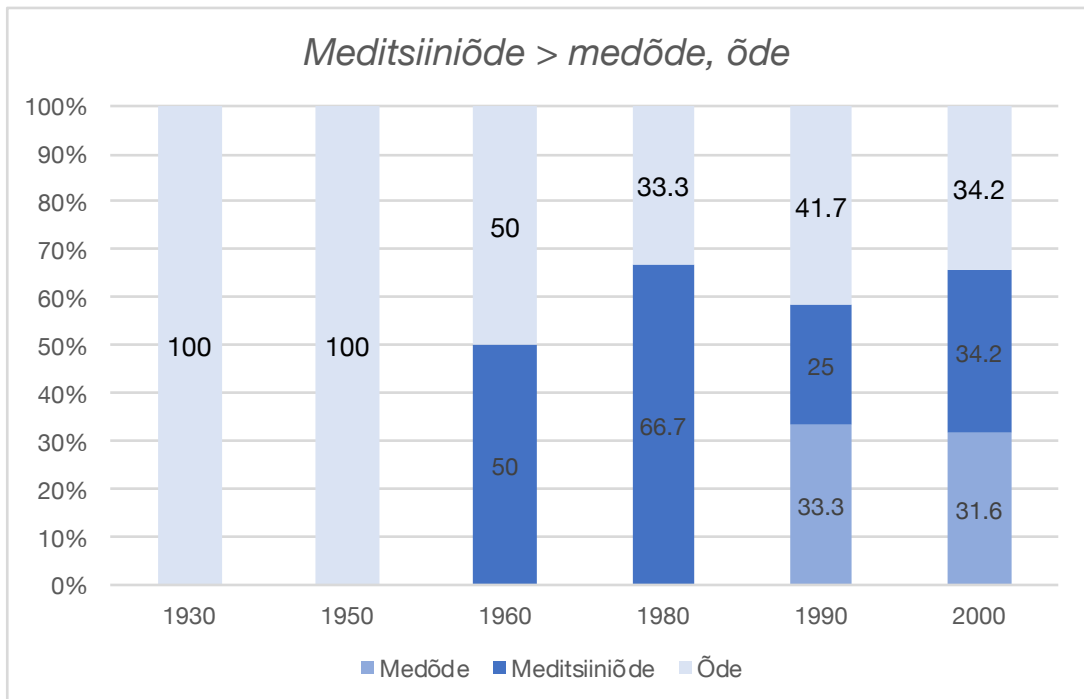
5.2. Liitsõna täiendosa osaline lühenemine

Eelmisesse, liitsõna täiendosa täieliku väljalangemise rühma kuuluvaid sõnu esines korpustes palju, mistõttu olid kasutusandmete võrdlemise võimalused üsna head. Järgmiste lühenemistüüpide puhul on nii lühendsõnu kui ka neile vastavaid liitsõnu vähem. Sellegipoolest on ka väikese materjali põhjal püütud kasutussuundumuste kohta mõningaid järeldusi teha.

Meditsiiniõde > medõde, õde

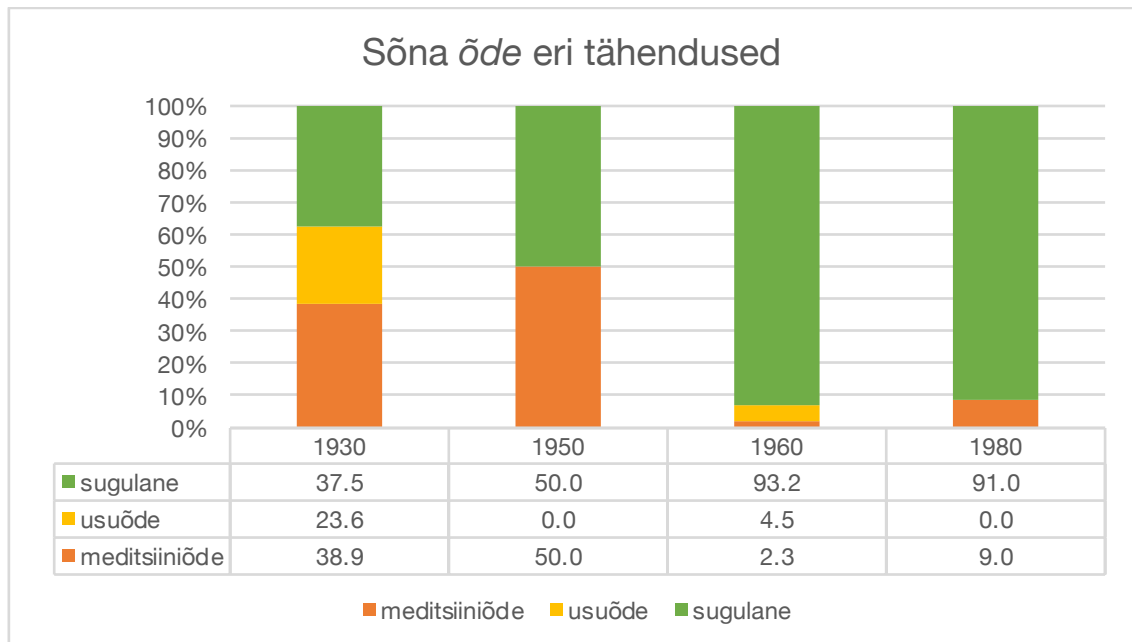
Kaks korda järjest ehk rekursiivselt lühenev liitsõna (vt Lepik 2016 ptk 2.6) *meditsiiniõde* on korpusematerjalidest leitav alles 1960ndatel. Liitsõnale vastav lühendsõna *medõde* puudub 1960ndate ja 1980ndate korpustest ning esineb enam-vähem võrdselt liitsõnaga alles 1990. ja 2000. aastatel. Lühendsõna *õde* on aga korpustest leitav juba 1930. aastatel, mis näitab, et ilukirjandus- ja ajakirjandustekstides on lühendsõna *õde* olnud kõige varem levinud. Seega ei pruugi liitsõnakuju lühenemine olla toimunud sõna järkjärgulisel lühenemisel, vaid võimalik on kaheastmeline muutus: enne lühenes *meditsiiniõde > õde* ning hiljem *meditsiiniõde > medõde*.

Kümnend	meditsiiniõde	medõde	õde
1930	0	0	28
1950	0	0	6
1960	1	0	1
1980	12	0	6
1990	6	8	10
2000	13	12	13

Joonis 18. Liitsõna *meditsiiniõde* ja talle vastavate lühendsõnade *medõde* ja *õde* osakaal eri kümnendite ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ning vastavad absoluutarvud.

Tänu kasutusandmete vähesusele oli võimalik eristada ka mitmetähendusliku lühisõna *õde* tähendusi 1930. aastatest kuni 1980ndateni. Kolm tekstides esinenud tähendust on välja toodud joonisel 16.

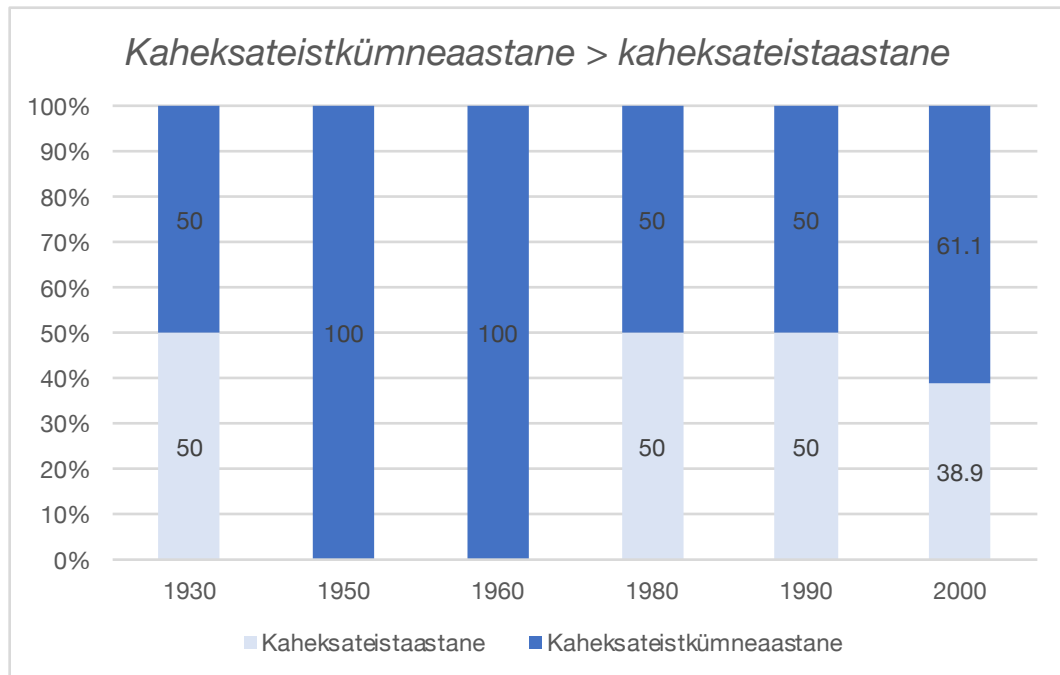
Joonis 16. Sõna *õde* eri tähendused protsentuaalselt kümnendite lõikes.

Liitsõnale *meditsiiniõde* vastavate lühendsõnade kohta on raske järeldusi teha, kuid kahe viimase kümnendi andmete põhjal on kõik kolm sõna võrdselt kasutusel. Huvitav on ka fakt, et lühendsõna *õde* ‘meditsiiniõde’ esines juba 1930ndate korpustes, kuid sõnaraamatusse jõudis alles 1990ndatel (ÕS 1999). Sõna *medõde* ‘meditsiiniõde’ jõudis 1990ndatel samaaegselt nii korpustesse kui ka ÕSi 1999. Joonise 16 järgi on sõna *õde* varasemates korpustes olnud ülekaalukalt tähenduses ‘naine oma vanemate teiste laste suhtes’. ‘Usuõde’ tähendus on aga aja jooksul kasutusest kadumas ning uuemates ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ei esine.

Kaheksateistkümneaastane > kaheksateistaastane

Liitsõna *kaheksateistkümneaastane* ja sellele vastava lühendsõna *kaheksateistaastane* protsentandmed igal vaadeldud kümnendil on suhteliselt võrdsed. Ainult 1950. ja 1960. aastate korpustes oli kasutuses üksnes lühenemata liitsõnakuju. Lühendsõnakuju kohta 1950ndatel ja 1960ndatel kasutusandmed puuduvad.

Kümnend	kaheksateistkümneaastane	kaheksateistaastane
1930	1	1
1950	1	0
1960	2	0
1980	1	1
1990	9	9
2000	11	7

Joonis 19. Liitsõna *kaheksateistkümneaastane* ja talle vastava lühendsõna *kaheksateistaastane* osakaal eri kümnendite ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ning vastavad absoluutarvud.

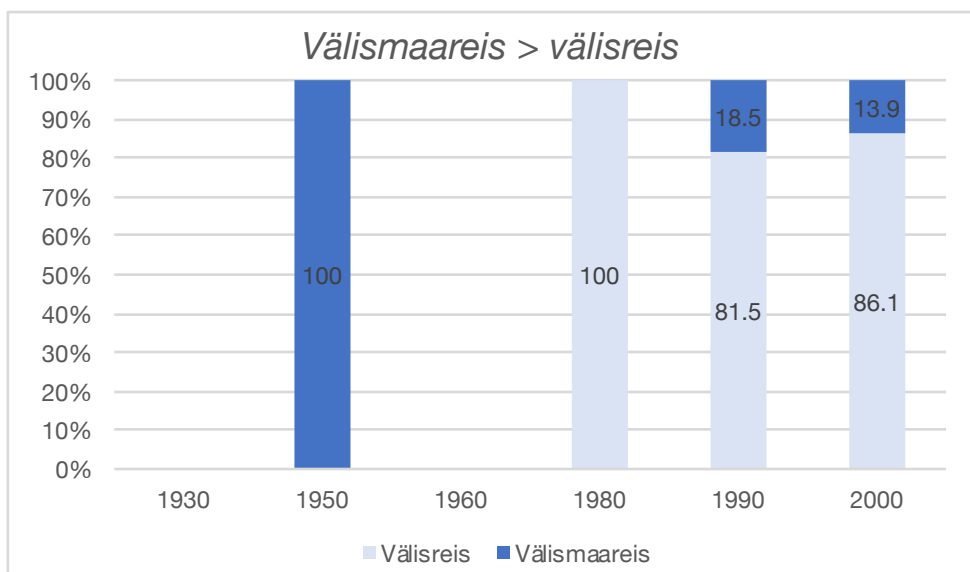
Väheste andmete põhjal on raske kasutuse dünaamika kohta järeldusi teha ning ka diagramm on hüplik. Kui *kaheksateistaastane* 'kaheksateistkümneaastane' esines korpustes esmakordselt juba 1930ndatel, siis sõnaraamatusse jõudis see alles 1980ndatel (ÕS 1984). Praeguste andmete põhjal võib järeldada, et nii *kaheksateistkümneaastane* kui ka *kaheksateistaastane* on kasutusel võrdselt.

Välismaareis > välisreis

Lühendsõna *välisreis* 'välismaareis' on korpustest leitav alates 1980ndatest, samal kümnendil on see esindatud ka sõnaraamatus: *välisreis* tähenduses 'välismaareis' on esmakordselt registreeritud ÕSis 1984. 1990ndate korpustes kasvab nii liit- kui ka

lühendsõnade arv võrreldes varasemate kümnenditega, kuid lühendsõnad on mõnevõrra rohkem kasutuses levinud kui liitsõnakujud. Korpuse suurusega võrreldes on esinemiskordi siiski vähe (vt ptk 4).

Kümnend	välismaareis	välisreis
1930	0	0
1950	1	0
1960	0	0
1980	0	1
1990	5	22
2000	5	31

Joonis 20. Liitsõna *välismaareis* ja talle vastava lühendsõna *välisreis* osakaal eri kümnendite ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ning vastavad absoluutarvud.

Kahele siia tüüpi kuuluvale liitsõnale ei leidu ühegi käsitletud kümnendi korpustes vastavaid lühendsõnu, samal ajal kui igas vaadeldud õigekeelsussõnaraamatus on nad järjepidevalt kas pikal või lühikesel kujul esindatud. Nendeks on *linaseemnekook* (> *linakook*) ja *silmapesuseep* (> *silmaseep*). 315 miljonit tekstisõna sisaldava veebilehtede korpuse etTenTen põhjal otsustades leiduvad need sõnad ainult erialastel veebilehtedel või ka erialakirjanduses. EtTenTeni korpuses esineb liitsõna *linaseemnekook* kuus ja lühendsõna *linakook* seitse korda ning allikateks on märgitud uudiste ning farmide ja loomasöötade veebilehed. *Silmaseepi* aga ei leidu lühendsõna ega ka liitsõna kujul, mis osutab, et need sõnad on tegelikust kasutusest taandunud.

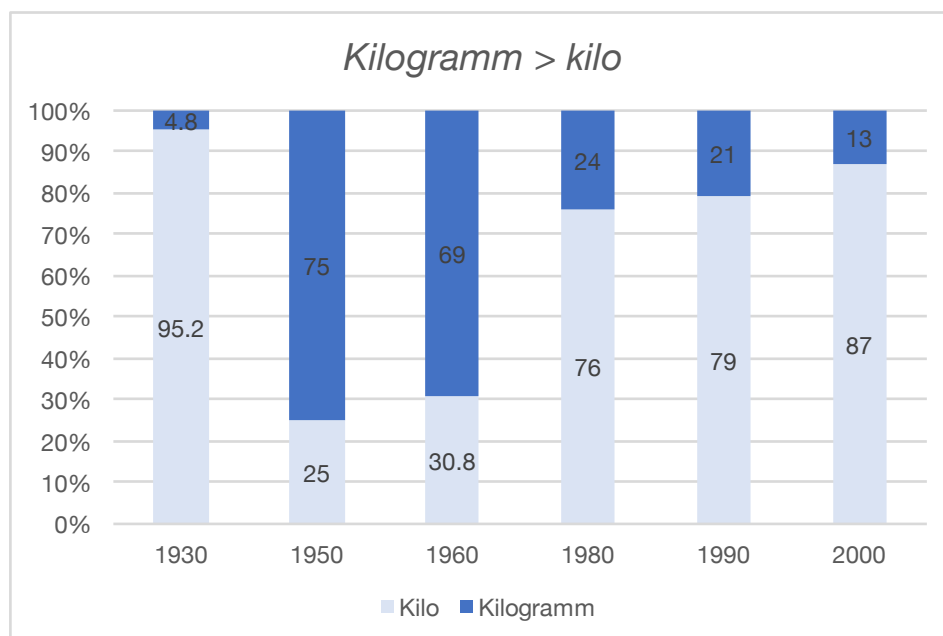
5.3. Liitsõna põhiosa täielik väljalangemine

Selles alapeatükis vaadeldakse sõnu, mis Silvi Vare leksikoni andmeil on siinsele tüübile iseloomulikult kuuluvad enamjaolt erialaterminite hulka.

Kilogramm > kilo

Lühendsõna *kilo* 'kilogramm' kasutuse osakaal suureneb võrreldes liitsõnakuju kasutusega iga kümnendiga. Ainsad kümnendid, mil *kilo* on olnud kasutuses vähem kui liitsõnakuju, on 1950ndad ja 1960ndad. Järgnevatel kümnenditel ületab lühendsõna kasutus suuresti liitsõnakuju oma. Ka sõnaraamatusse jõudis lühendsõna *kilo* tähenduses 'kilogramm' samal kümnendil (VÕS 1937) kui korpustesse.

Kümnend	kilogramm	kilo
1930	1	20
1950	42	14
1960	9	4
1980	6	19
1990	51	193
2000	75	503

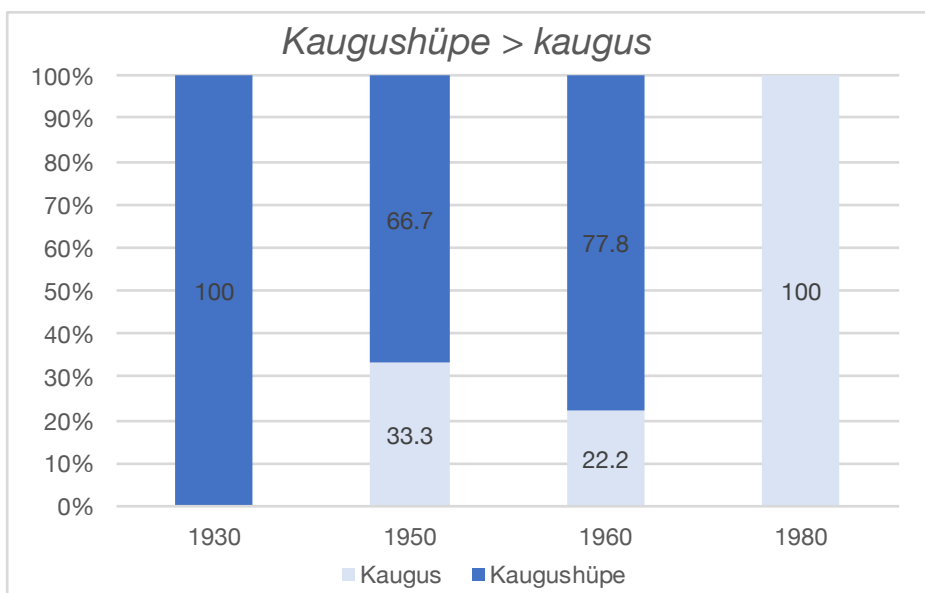

Joonis 21. Liitsõna *kilogramm* ja talle vastava lühendsõna *kilo* osakaal eri kümnendite ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ning vastavad absoluutarvud.

Kaugushüpe > kaugus

Liitsõna ja lühendsõna näiteid on korpuse suurusega võrreldes taas väga vähe, sellest tuleneb ka hüplik graafik (joonis 22). Kui *kaugus* 'kaugushüpe' ilmus esmakordselt korpustesse 1950ndatel, siis ÕSides on see esmakordselt registreeritud ÕSis 1999. Lühendsõna *kaugus* 'kaugushüpe' näiteid on püsivalt vähem kui liitsõnakujusid, kuid tegelikke kasutusandmeid on liiga vähe, et liit- ja lühendsõna kasutustendentside üle otsustada. Olemasolevate andmete põhjal võib öelda, et rohkem esineb liitsõnakuju kui lühendsõnakuju kasutust. Ka pole välja toodud kahe viimase kümnendi korpustes esinevate lühendsõnade absoluutarve ja protsentsandmeid, sest kõigil 658 (1990. aastate korpused) ja 700 (2000. aastate korpused) lühisõnal *kaugus* pole tähendusi eristatud.

Kümnend	kaugushüpe	kaugus
1930	1	0
1950	2	1
1960	7	2
1980	0	2
1990	16	
2000	18	

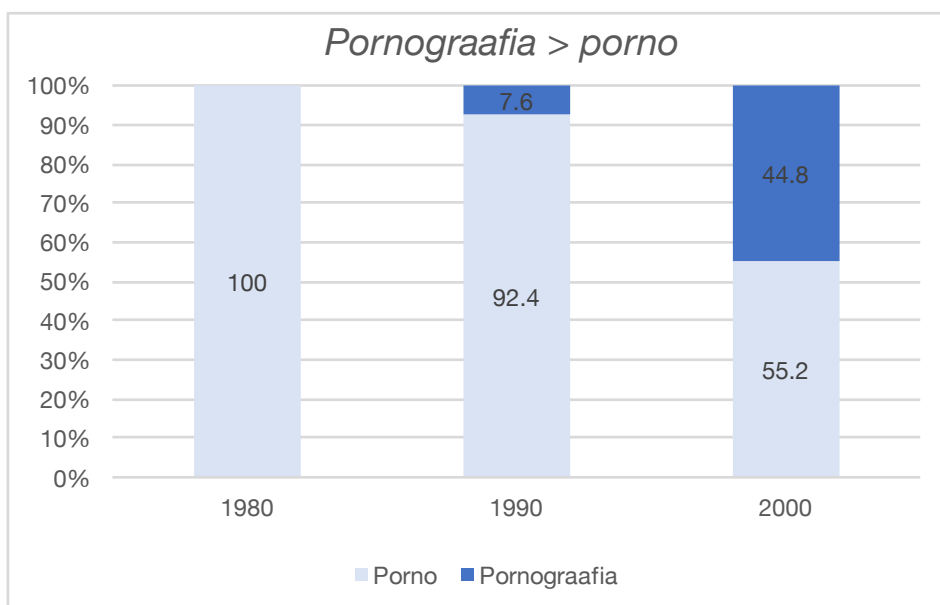

Joonis 22. Liitsõna *kaugushüpe* ja talle vastava lühendsõna *kaugus* osakaal eri kümnendite ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ning vastavad absoluutarvud.

Pornograafia > porno

Lühendsõna *porno* ja liitsõna *pornograafia* puhul leidub vähe kasutusandmeid, esimest korda on lühendsõnakuju registreeritud 1980ndatel, liitsõnakuju aga 1990ndatel. Õigekeelsussõnaraamatusse ilmus *porno* aga 1990ndatel (ÕS 1999). Tähelepanu väärib ka see, et 1990ndate aastatega võrreldes on 2000ndate korpustes lühendsõnade osakaal vähenenud. Lühendsõnade vähesuse põhjus võib olla korpusevalik, sest Maaleht on üht kindlat valdkonda esindav ajaleht ning sealsetes artiklites ei leia tihti pigem meelelahutusajakirjandusele iseloomulikke sõnu.

Kümnend	pornograafia	porno
1930	0	0
1950	0	0
1960	0	0
1980	0	1
1990	6	73
2000	13	16

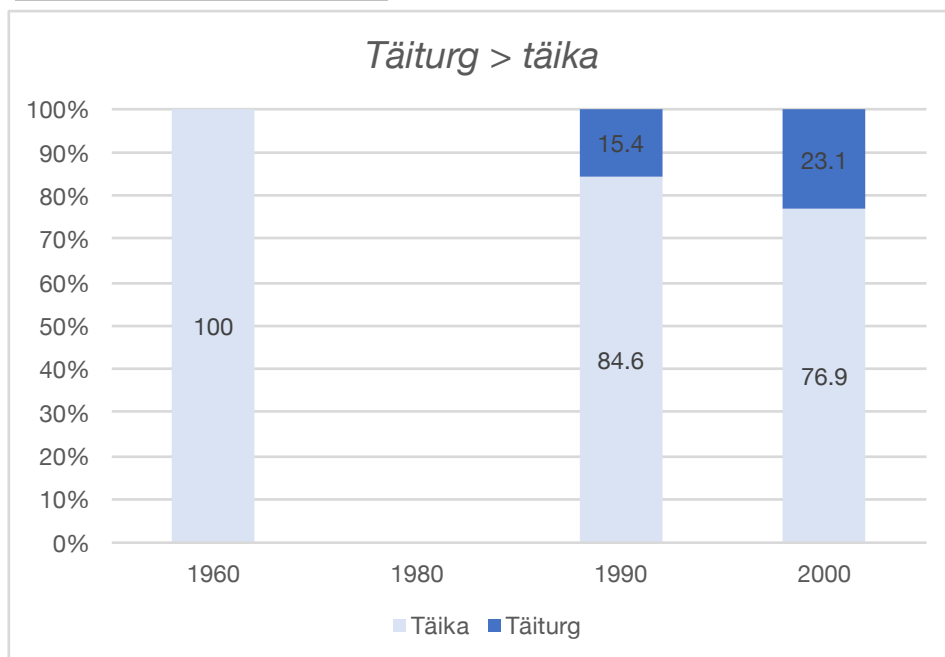

Joonis 23. Liitsõna *pornograafia* ja talle vastava lühendsõna *porno* osakaal eri kümnendite ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ning vastavad absoluutarvud.

Täiturg > täika

Ka nende sõnade puhul on kasutusandmeid vähe, kuid võib märgata liitsõnakujust suuremat lühendsõnakuju kasutust just kahel viimasel analüüsitud kümnendil (vt joonis 24). On teada ka, et kui lühendsõna *täika* 'täiturg' on korpustes esmakordselt registreeritud 1960ndatel, siis õigekeelsussõnaraamatutes on *täika* tähenduses 'täiturg' alates ÕSist 1984.

Kümnend	täiturg	täika
1930	0	0
1950	0	0
1960	0	1
1980	0	0
1990	2	11
2000	3	10

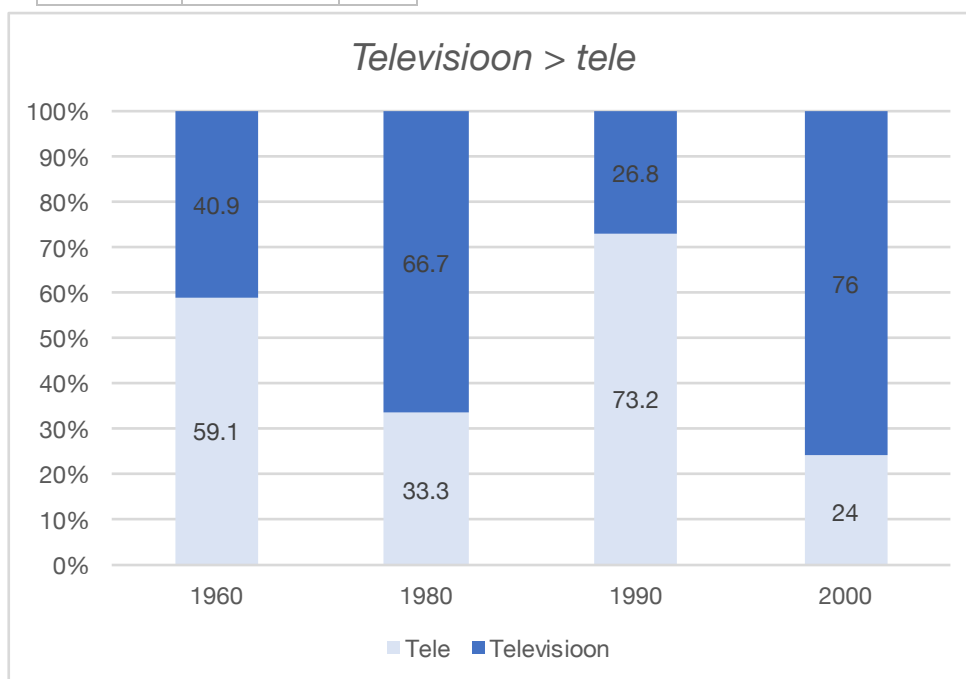
Joonis 24. Liitsõna *täiturg* ja talle vastava lühendsõna *täika* osakaal eri kümnendite ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ning vastavad absoluutarvud.

Jooniselt 24 võib näha, et liitsõna ja talle vastavat lühendsõna *täika* < *täiturg* on korpustes registreeritud vähe, kuid siiski kasutatakse lühendsõnakuju liitsõnakujust rohkem.

Televisioon > tele

Jooniselt 25 on näha lühendsõna *tele* ja talle aluseks oleva liitsõna *televisioon* osakaal, mis on kümnendite lõikes väga erinev. 1930ndate ja 1950ndate korpustest kasutusi registreeritud pole, kuid andmed on olemas alates 1960ndatest. Seega on lühendsõna *tele* tähenduses 'televisioon' korpustest leitav alates 1960ndatest, kuid sõnaraamatusse jõudis *tele* 'televisioon' alles ÕSis 1999. Andmete rohkusest olenemata on diagramm hüplik. Kahe kõige hilisema kümnendi korpuste andmete põhjal võib järeldada, et lühendsõnakuju kasutatakse 2000. aastatel vähem kui liitsõnakuju.

Kümnend	televisioon	tele
1930	0	0
1950	0	0
1960	9	13
1980	18	9
1990	118	323
2000	389	173

Joonis 25. Liitsõna *televisioon* ja talle vastava lühendsõna *tele* osakaal eri kümnendite ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ning vastavad absoluutarvud.

Paljud siia lühenemistüüpi kuuluvad sõnad oleksid ilmselt erialakirjanduses rohkem kasutusandmeid näidanud kui ilukirjandus- ja ajakirjandustekstides. Seega võib ka uuritava registri valik kasutussagedust mõjutada.

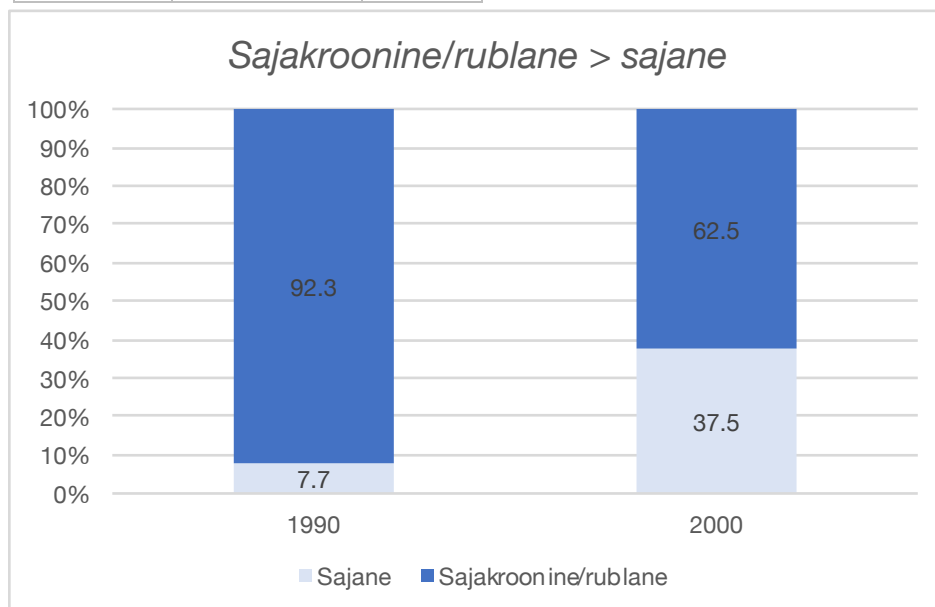
5.4. Liitsõna põhiosa osaline lühenemine

Selle lühenemistüübi viie lüheneva liitsõna esinemas kümnendite lõikes on sarnane. Enamik neist lühendsõnadest on esimest korda registreeritud 1990ndate korpustest ning liitsõnakujude andmeid on üldiselt vähe.

Sajakroonine/sajarublane > sajane

Liitsõnakujude kasutusandmed on registreeritud alates 1990ndatest. Lühendsõna *sajane* 'sajakroonine' on leitav 1990ndate ja 2000ndate korpustes. Sõnaraamatusse jõudis *sajane* 'sajakroonine/rublane' juba VÕSis 1937 ning järgmine kord alles ÕSis 1999. Lühendsõna esinemise katkestuse põhjus võib seisneda nõukogude perioodi kirjakeele ametlikkuse taotluses. Lühendsõna *sajane* oli selle aja kirjakeeles vähem kasutusel ning sõnaraamatutes oli fikseeritud ainult *sajarublane*. Kahe kõige hilisema korpuse andmete puhul on liitsõnakujud *sajakroonine* ja *sajarublane* protsentuaalselt kokku arvestatud. Nendele liitsõnadele vastav lühendsõna *sajane* esineb mõlema kümnendi puhul liitsõnakujudest vähem, selle osakaal on 37,5%.

Kümnend	sajakroonine/ rublane	sajane
1990	12	1
2000	20	12

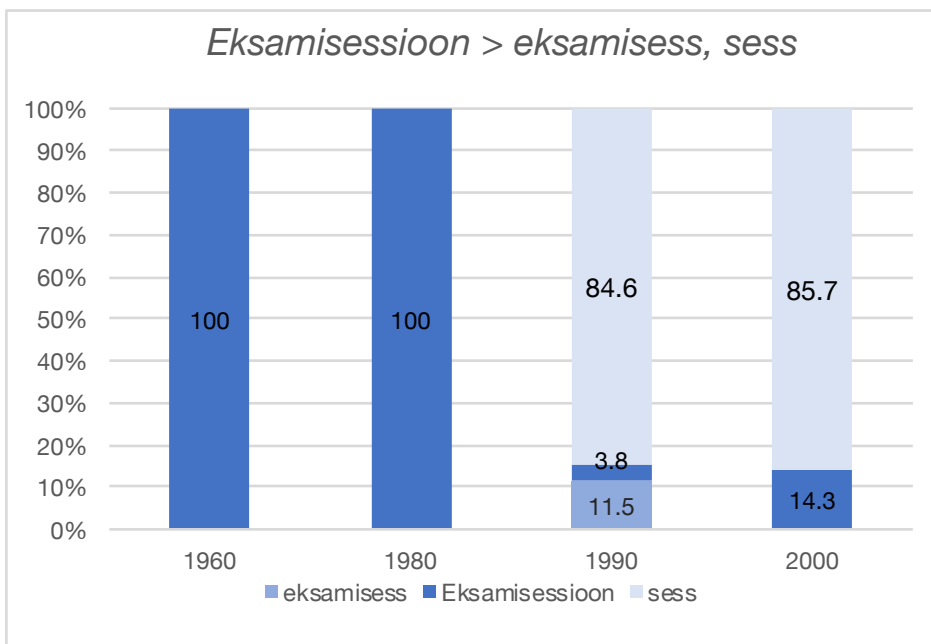

Joonis 26. Liitsõna *sajakroonine* ja talle vastava lühendsõna *sajane* osakaal eri kümnendite ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ning vastavad absoluutarvud.

Eksamisessioon > eksamisess, sess

Rekursiivselt lühenev liitsõna *eksamisessioon* on esmalt registreeritud 1960ndate korpustest. Lühendsõna *eksamisess* on registreeritud kolmel juhul ainult 1990. aastate korpustest ning lühendsõna *sess* 'eksamisessioon' on esimest korda korpustest leitav 1990ndatel. Lühendsõna kasutus on viimasel ajal suurenenud. ÕSi jõudis *sess* 'eksamisessioon' küll juba 1980ndatel (ÕS 1984), *eksamisess* 'eksamisessioon' pole aga üheski vaadeldud õigekeelsussõnaraamatus registreeritud. Joonise 27 põhjal on viimasel kümnendil lühendsõna osakaal võrreldes liitsõnakujuga 86%.

Kümnend	eksamisessioon	eksamisess	sess
1930	0	0	0
1950	0	0	0
1960	1	0	0
1980	1	0	0
1990	1	3	22
2000	5	0	30

Joonis 27. Liitsõna *eksamisessioon* ja sellele vastavate lühendsõnade *eksamisess* ja *sess* osakaal eri kümnendite ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ning vastavad absoluutarvud.

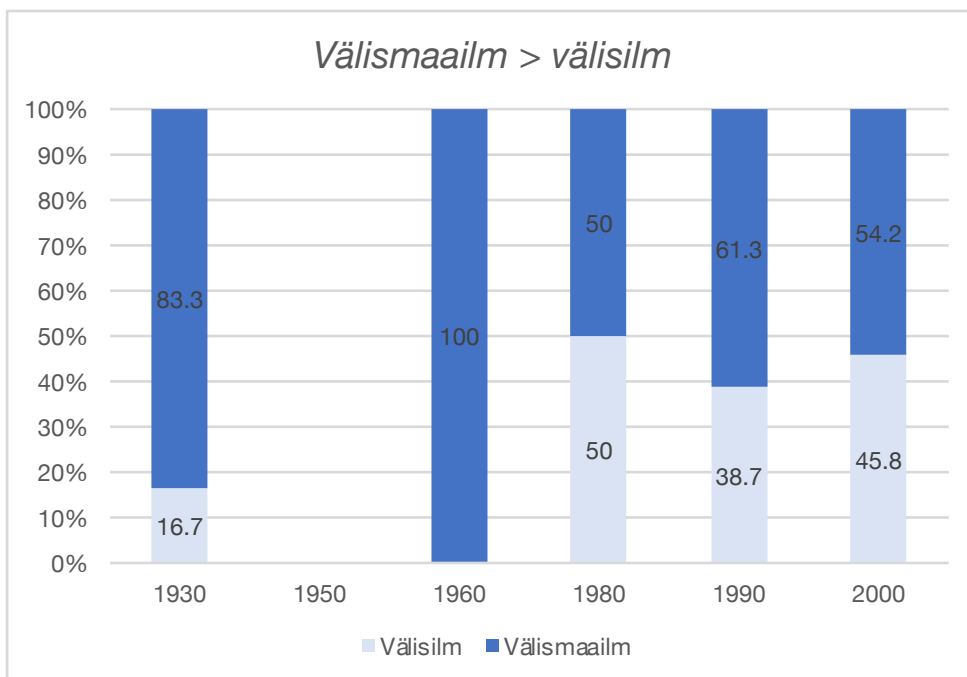
Raadiotelegramm > radiogramm

Lühendsõna ja liitsõna paari *radiogramm* < *raadiotelegramm* puhul leidub kahes kõige hilisema kümnendi korpuses ainult lühendsõnakuju, 1990. aastate korpustes seitsmel ja 2000. aastatel kuuel korral. Sõnaraamatusse jõudis *radiogramm* 'raadiotelegramm' aga ÕSis 2006. Varasematest kümnenditest ei leidu kasutusandmeid liitsõna- ega lühendsõnakujude kohta.

Välismaailm > välisilm

Kasutusandmed lühendsõna *välisilm* 'välismaailm' kohta on leitavad 1930ndate korpustest, samamoodi sisaldub lühendsõnakuju sama kümnendi sõnaraamatutes (EÕS I–III ja VÕS 1937). Vahepeal *välisilm* (< *välismaailm*) korpuseandmetes puudub ja ilmub taas materjali 1980ndatel ning sisaldub ka sama kümnendi sõnaraamatus, ÕSis 1984. Ülejäänud kümnenditel on lühendsõna ja sellele vastava liitsõna esinemus vähene ja ebaühtlane, kuid kunagi ei ületa lühendsõnade osakaal lühendamata liitsõnade osakaalu. Üldiselt kasutatakse vaadeldud korpuste põhjal otsustades kumbagi kuju võrdselt.

Kümnend	välismaailm	välisilm
1930	5	1
1950	0	0
1960	2	0
1980	1	1
1990	19	12
2000	32	27

Joonis 28. Liitsõna *välismaailm* ja sellele vastava lühendsõna *välisilm* osakaal eri kümnendite ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ning vastavad absoluutarvud.

Peegelkarpkala > peegelkarp

Peegelkarp ‘peegelkarpkala’ on lühendsõna, mis ei esine üheski vaadeldud kümnendi ilukirjandus- ega ajakirjanduskorpuses, kuid alates 1960. aastate ÕSist leidub see õigekeelsussõnaraamatutes nii lühendsõna kui ka sellele aluseks oleva liitsõna kujul. Kuna tegu on erialaterminiga, võib *peegelkarpkala* ja sellele vastava lühendsõna leida pigem erialalehekülgedelt, nagu ilmneb ka korpusest etTenTen: kolmel juhul on seal kirjas liitsõnakuju *peegelkarpkala* ja kuuel juhul lühendsõnakuju *peegelkarp*, allikateks on kalastusleheküljed või ka isiklik blogi ning kultuurirühmituse leheküljed.

5.5. Tähtlühendsõnad

Elektronpangandus > e-pangandus

Kõik vaadeldud tähtlühendsõnad on korpustes esmalt registreeritud alates 1990ndatest, välja arvatud *e-pangandus* ‘elektronpangandus’, mida ei leidu siinses töös kasutatud korpustes, kuid mis on liitsõna ja/või sellele vastava lühendsõna kujul leitav ÕSist 1999, 2006 ja 2013. Ka leidub see sõna etTenTeni korpuses: ühel juhul pikal ning 71 juhul lühikesel kujul. Allikateks on näiteks e-kaubanduse, ajakirjanduse- ja riigiteemalised ning pankade leheküljed.

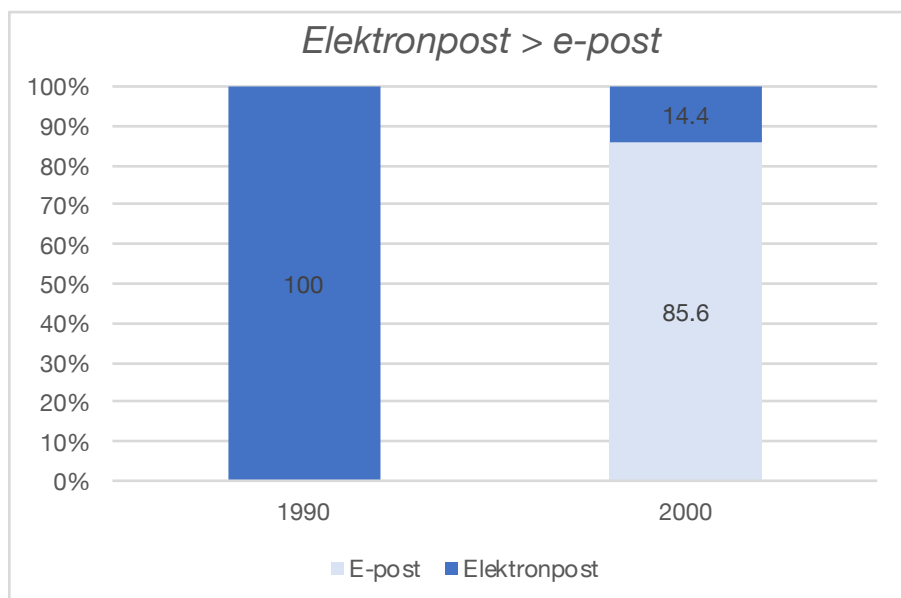
Elektronkirjastamine > e-kirjastamine

Liitsõna *elektronkirjastamine* esineb ühe korra ainult 1990. aastate korpustes, lühendsõna kujul see ei esine. Ka ühegi kümnendi õigekeelsussõnaraamatutes ei ole lühendsõnakuju registreeritud. Rohkem lühikesel kui pikal kujul on *e-kirjastamine* leitav etTenTeni korpusest (*e-kirjastamine* seitsmel ja *elektronkirjastamine* kahel juhul). Allikateks on pankade ja uudiste leheküljed.

Elektronpost > e-post

Esimesed kasutusandmed lühendsõna *e-post* (< *elektronpost*) kohta leiduvad 2000. aastate korpustes. Ka esimene õigekeelsussõnaraamat, kus lühendsõna *e-post* 'elektronpost' sisaldub, on ÕS 2006. Korpustes on lühendsõnade osakaal võrreldes nende aluseks olevate liitsõnadega 2000. aastate ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes 85,6% . Esinemisprotsendid on kujutatud joonisel 29.

Kümnend	elektronpost	e-post
1990	4	0
2000	22	131

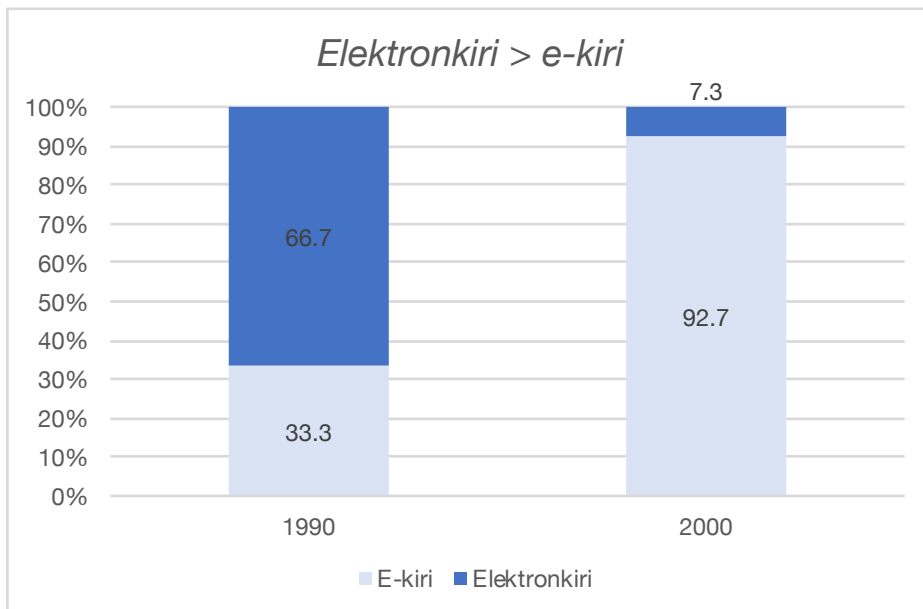

Joonis 29. Liitsõna *elektronpost* ja talle vastava lühendsõna *e-post* osakaal eri kümnendite ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ning vastavad absoluutarvud

Elektronkiri > e-kiri

Sarnaselt sõnaga *elektronpost* leiduvad *elektronkiri* ja sellele vastav lühendsõna *e-kiri* 1990. ja 2000. aastate korpustes. Lühendsõna *e-kiri* 'elektronkiri' ei sisaldu veel ÕSis1999, kuid on leitav ÕSist 2006 ja 2013. Jooniselt 30 on näha, et lühendsõnakuju osakaal on viimasel kümnendil võrreldes eelmisega tõusnud 33,3%-lt 92,7%-ni.

Kümnend	elektronkiri	e-kiri
1990	2	1
2000	3	38

Joonis 30. Liitsõna *elektronkiri* ja talle vastava lühendsõna *e-kiri* osakaal eri kümnendite ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ning vastavad absoluutarvud

Mobiilparkimine > m-parkimine

Liitsõna *mobiilparkimine* ja sellele vastav lühendsõna *m-parkimine* on leitavad korpustest alles 2000. aastatel. Samamoodi on ka õigekeelsussõnaraamatutes ÕS 2006 ja ÕS 2013 registreeritud lühendsõnakuju *m-parkimine* 'mobiilparkimine'. Korpuseandmetest moodustab lühendsõnakuju 80% (neljal korral) ja liitsõna 20% (ühel korral).

Kõik siin töös käsitletud tähtlühendsõnad on sagedamini kasutusel lühendsõnadena kui nende aluseks olevate lühenemata liitsõnadena. Liitsõnadena on need väga pikad ning nende lühendamine tundub seetõttu loomuliku ja ökonoomsena. Samuti saab lühendades vältida võõrsõnade liigset kasutamist.

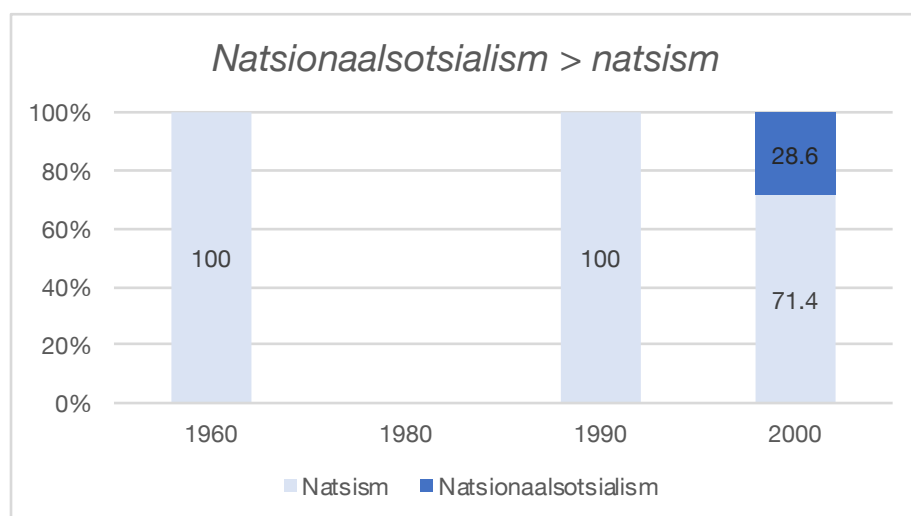
5.6. Sulandsõnad

Liitsõnadele vastavad sulandsõnad esinevad siin vaadeldud korpustes esmakordselt 1960ndatel. Uurimisalused sulandsõnad on üsna spetsiifilised erialaterminid.

Natsionaalsotsialism > natsism

Väheste kasutusandmete põhjal võib öelda, et lühendsõna *natsism* 'natsionaalsotsialism' on käibel liitsõnaga võrreldes rohkem ja selle kasutus on kümnendite lõikes kasvanud. Esimest korda registreeriti lühendsõna *natsism* 'natsionaalsotsialism' 1960ndate korpustest. Sõnaraamatust VÕS 1953 on aga lühendsõna *natsism* registreeritud kümnend varem. See võib näidata, et ideoloogiliselt laetud termini rohke kasutus tingis liitsõna lühendamise vajaduse, mis jõudis kõigepealt ka keelekorraldusallika(te)sse ning hiljem tegelikku keelekasutusse. Ka sisaldub *natsism* ÕSis 1984, kuigi lühendsõna kasutusandmed 1980. aastate korpustest puuduvad. Kõige rohkem leidub lühendsõnakuju näiteid 2000. aastate korpustes. Protsentuaalne osakaal liitsõna- ja sellele vastava lühendsõnakuju kohta on esitatud joonisel 31.

Kümnend	natsionaalsotsialism	natsism
1960	0	4
1980	0	0
1990	0	3
2000	6	15

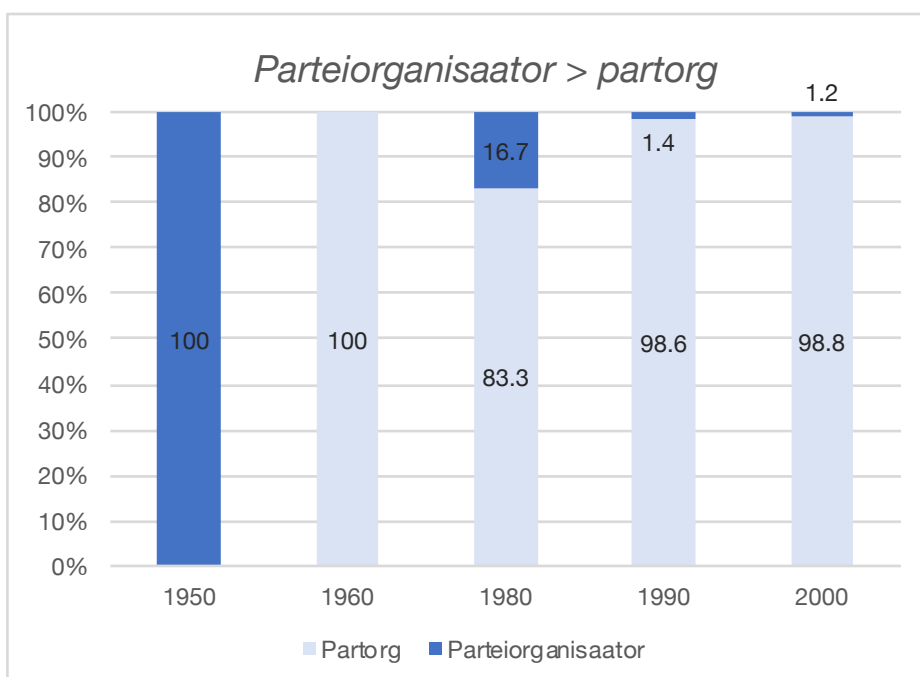

Joonis 31. Liitsõna *natsionaalsotsialism* ja talle vastava lühendsõna *natsism* osakaal eri kümnendite ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ning vastavad absoluutarvud.

Parteiorganisaator > partorg

Liitsõna *parteiorganisaator* on esmakordselt korpustest registreeritud 1950. aastatel, lühendsõna *partorg* näiteid ilmneb alates 1960. aastate korpustest ning neid lisandub iga kümnendiga. Sõnaraamatusse ilmub lühendsõna *partorg* ‘parteiorganisaator’ aga 1980ndatel (ÕS 1984). Kahe kõige hilisema kümnendi korpuste põhjal otsustades kasutatakse valdavalt lühendsõnakuju (99%), mis on näidatud joonisel 32.

Kümnend	parteiorganisaator	partorg
1930	0	0
1950	5	0
1960	0	1
1980	1	5
1990	1	71
2000	1	85

Joonis 32. Liitsõna *parteiorganisaator* ja talle vastava lühendsõna *partorg* osakaal eri kümnendite ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes ning vastavad absoluutarvud.

Muusikavideo > muuvi

Sulandsõna *muuvi* 'muusikavideo' on leitav nii ÕSist 1999, 2006 kui ka 2013, kuid seda ei leidu samadele kümnenditele vastavates tekstikorpustes. Lühendsõnale aluseks olev liitsõna *muusikavideo* on aga kahe viimase kümnendi korpustes olemas, kolmel korral 1990. aastate korpustes ja seitsmel korral 2000. aastate korpustes. Vaadates lisaks etTenTeni korpust, saab üldistavalt öelda, et ehkki lühendsõna *muuvi* on loodud tähistamiseks 'muusikavideot', on see praegu kasutusel pigem 'filmi' tähenduses. Selline kasutus lähtub inglise keelest (häälduspärane kuju sõnast *movie*).

Eelnevast analüüsist ilmneb, et igale ajastule vastab osaliselt oma sõnavara. Näiteks *sajane* vastab 1930. aastatel sõnale *sajakroonine*, kuid 1950ndatest alates kuni 1990ndateni k.a vastab lühendsõna *sajane* liitsõnale *sajarublane*. Ka vastab sõna *teenistus* järjest enam 'teenuse' või 'asutuse' tähendusele, näiteks 'julgeolekuteenus'. Lühendsõna *kaart* tähendab alates 1990ndatest järjest enam 'plastkaarti', nt 'panga-', 'kliendi-' või 'ID-kaarti'. 'Postkaardi' tähendus pole enam nii populaarne, sest postkaart kui nähtus hakkab tänapäeval marginaalseks muutuma.

1990ndaid ja 2000ndaid iseloomustab tähtlühendsõnade kirjakeelde tulek. Nendel kümnenditel on enamiku sõnade puhul korpustes lühendsõnade arv võrreldes neile vastavate liitsõnade arvuga kõige suurem.

Nõukogude perioodi iseloomustab ametlikkuse rõhutamine ja kõnekeelsuse vältimine. Seetõttu on ka lühendsõnu võrreldes neile vastavate liitsõnadega just 1950ndate kuni 1980ndate korpustes kõige vähem. Näiteks *jumalateenus* on kuni 1980ndate korpusteni registreeritud üksikuid kordi, kuid kui 1990ndatel Eesti taasiseseisvus ning kirik jälle lubatud oli, lisandus ka korpustesse ehk tegelikku kasutusse sõna *jumalateenus*. Ideoloogilise surve vähenemine ja argisõnade senisest suurem levik tingis 1990. ja 2000. aastatel ka lühendsõnade, näiteks *välisilm*, *ratas*, *porno*, *välisreis* või *kilo* laiema leviku võrreldes 1950ndate ja 1960ndate aastatega..

Osa vananenud sõnu, nagu *silmaseep* ja *linakook*, on küll iga vaadeldud kümnendi sõnaraamatutes kas lühikesel või pikal kujul esindatud, kuid kunagi ei leidu neid

corpuseandmetes. See näitab, et sõnaraamatud on materjali esitamisel küll järjepidevad, kuid mõnel juhul tegelikust kasutusest eemaldunud vanade, vähe kasutatud sõnade esitamisel. Üks siinses töös käsitletud sõna, mis ei leia tegelikus keeles kasutust, on *muuvi*. Selliseid sõnu, mis sõnaraamatust sõnaraamatusse üle viiakse, on kindlasti rohkem. Võib-olla oleks aeg ka mõningate lühendsõnade valik kriitiliselt üle vaadata ning keskenduda uutele ja laiemalt kasutatud sõnadele.

5.7. Õigekeelsussõnaraamatute lühendsõnade haakuvus tegeliku kasutusega

Keelekorraldus toimib kahel viisil. Esimesel juhul teevad keelekorraldajad ettepaneku uue sõna kasutuselevõtuks, mis päädib sõna sõnaraamatusse lisamisega. Teisel juhul hakkavad keelekasutajad mingit sõna ise alguses vähehaaval ja hiljem juba laialdasemalt kasutama, mis tingib selle lisamise ka keelekorraldusallikatesse. 50 aastat tagasi oli veel kombeks kirjakeelt sõnaraamatute abil normida, seega võiks varasemate analüüsitud kümnendite puhul olla ootuspärane see, et sõna jõuab enne sõnaraamatusse ja alles siis korpusesse. Tänapäeval tundub loomulikum, kui sõnaraamatud ja korpused suhestuvad teistpidi: enne ilmub sõna korpusesse ja seejärel sõnaraamatusse. Et sõna jõuaks samal ajal nii korpusesse kui ka ÕSi, võiks olla kompromiss mõlema, nii keelekasutajate kui ka keelekorraldajate poolt, ning see võiks olla ideaalne mistahes ajaperioodi puhul.

Täiendosa täieliku väljalangemise tüüpi kuuluvad viis näitesõna on kõik ilmunud sõnaraamatutesse samal ajal, kui need on registreeritud tegelikust kasutusest, välja arvatud *leht* ‘ajaleht’, mis jõudis korpusesse 1930ndatel ja sõnaraamatusse alles 1960ndatel. Viivituse võis tingida ÕSi 1960 ülesehitus: see raamat sisaldas võrreldes varasemate sõnaraamatutega rohkem seletusi ja näiteid.

Täiendosa osalise lühenemise tüüpi kuuluvatest näitesõnadest on ainult üks, *välisreis* ‘välismaareis’, ilmunud korpusesse ja sõnaraamatusse 1980ndatel, sõnade *õde* ‘meditsiiniõde’ ja *kaheksateistaastane* ‘kaheksateistkümneaastane’ puhul on

kasutusandmed registreeritud juba 1930ndatel, kuid sõnaraamatusse ilmusid need hiljem (*õde* ÕSis 1999 ja *kaheksateistaastane* ÕSis 1984). Kaks sõna (*silmaseep* ‘silmapesuseep’ ja *linakook* ‘linaseemnekook’) ei esine korpustes kordagi, kuid on ÕSides pikal või lühikesel kujul järjepidevalt olemas. Siin oleks sobilik anda ÕSi koostajatele soovitus: kui neid sõnu leidub üldkeeles kasutuses vähe, siis pole neid ehk ka õigekeelsussõnaraamatutesse tarvis.

Põhiosa täieliku väljalangemise tüübi puhul on ainult lühendsõna *kilo* ‘kilogramm’ ilmunud korpustesse ja sõnaraamatusse samal ajal ehk 1930ndatel. Ülejäänud neli lühendsõna on kõik ilmunud korpustesse, seega ka tegelikku kasutusse enne õigekeelsussõnaraamatutesse kandmist. Järeldada võib seda, et sellele lühenemistüübile omased lühendsõnad on kujunenud tegelikus kasutuses keelekasutajate endi lühendamise tulemusel ning seetõttu ilmuvad nad ka korpustesse enne sõnaraamatutesse kandmist.

Põhiosa osalise lühenemise tüüpi kuuluvatest sõnadest on ainult *välisilm* ‘välismaailm’ samal kümnendil (1930ndatel) tulnud nii korpustesse kui ka sõnaraamatusse. Üks lühendsõna, *radiogramm* ‘radiotelegramm’, on registreeritud enne korpustest (1990ndad), kui see on lisatud sõnaraamatusse ÕS 2006. Kaks lühendsõna (*sajane* ‘sajakroonine/rublane’ ja *sess* ‘eksamisessioon’) on enne registreeritud sõnaraamatutest ja alles hiljem tegelikust kasutusest. Lühendsõna *peegelkarp* ‘peegelkarpkala’ on registreeritud mitmeid kordi sõnaraamatutest, kuid korpustesse pole jõudnud ühelgi vaadeldud kümnendil. Kuna selle tüübi sõnad käituvad korpustesse ja sõnaraamatusse ilmumise suhtes üksteisest erinevalt, on raske selle lühenemistüübi kohta kindlaid järeldusi teha.

Tähtlühendsõnadest on kaks lühendsõna tulnud samaaegselt (2000ndatel) nii korpustesse kui ka sõnaraamatusse, nendeks on *e-post* ‘elektronpost’ ja *m-parkimine* ‘mobiilparkimine’. *E-kiri* ‘elektronkiri’ on registreeritud 1990ndate korpustest enne, kui see jõudis sõnaraamatusse ÕS 2006. Kaks lühendsõna (*e-pangandus* ‘elektronpangandus’ ja *e-kirjastamine* ‘elektronkirjastamine’) on registreeritud ainult kas korpustest või sõnaraamatutest, mitte kummastki aga samal kümnendil. Nende sõnade puhul tasub arvestada sellega, et tänapäeva ÕSid ajakohastuvad tänu elektroonilistele andmebaasidele

kiiremini kui varasemad ning samuti ilmub nüüd ÕSe sagedamini kui 1950.–1980. aastatel. Seega võib ka analüüsimisel järeldusi täpsemalt esitada. Et sõna jõuab enne ÕSi või sellega samaaegselt tegelikku kasutusse, on selle lühenemistüübi puhul igati ootuspärane.

Sulandsõnadest on *natsism* ‘natsionaalsotsialism’ ilmunud enne sõnaraamatusse VÕS 1953 kui korpustesse, lühendsõna *muuvi* ‘muusikavideo’ pole kordagi korpustest registreeritud, kuid on kirjas sõnaraamatutes alates ÕSist 1999. Sõna *partorg* ‘parteiorganisaator’ on leitav enne 1960ndate korpustest, kui ta fikseeriti ÕSis 1984.

Ainult esimesse, liitsõna täiendosa täieliku väljalangemise tüüpi kuuluvate lühendsõnade puhul seostub tegelik kasutus enim õigekeelsussõnaraamatutes kajastamisega. Liitsõna põhiosa täieliku väljalangemise tüüpi kuuluvate sõnade puhul on lühendsõnad üldjuhul enne tegelikus kasutuses ja alles hiljem jõuavad õigekeelsussõnaraamatusse. Ka tähtlühendsõnade rühma kuuluvad sõnad on kas enne ÕSi või samaaegselt sellega ilmunud ka korpustesse. Ülejäänud lühenemistüüpide puhul ei saa üldistavaid järeldusi sõnaraamatule vastavuse kohta teha, sest lühendsõnade esinemus korpustes ja õigekeelsussõnaraamatutes on üksteisest erinev: mõni sõna ilmub enne korpustesse, mõni sõnaraamatusse ning mõni ei ole kunagi korpustes registreeritud.

Õigekeelsussõnaraamatutest on korpuste andmetega kõige rohkem kooskõlas 1930ndate aastate sõnaraamatud, mille hulka kuuluvad EÕS I–III (1925–1937) ja VÕS 1937. Lühendsõnad, mille kasutusandmed ühtivad kõige rohkem nende kahe sõnaraamatutesse ilmumise kümnendiga, on *ratas*, *kaart*, *aju*, *kilo* ja *välisilm*. 2000. aastate sõnaraamatud ÕS 2006 ja ÕS 2013 sisaldavad sama perioodi korpustesse lisandunud kahte sõna, *m-parkimine* ja *e-post*. Seega 1930ndad ja 2000ndad on kümnendid, mil korpuste ja sõnaraamatute omavaheline seos on kõige tihedam. Sellise ideaalse vastavuse kujunemisel on nii materjali valikust kui ka ühiskonna keelehoiakutest tulenevaid põhjusi. Mõlema kümnendi analüüsimiseks on siinses uurimuses kasutatud kahte õigekeelsussõnaraamatut, mistõttu on ka materjali rohkem kui teiste kümnendite puhul. Materjali rohkus tagab ka suurema võimaluse järelduste tegemiseks ning praegusel juhul sõnaraamatute ja korpuste tihedama seose kinnitamiseks. Siiski erineb neil perioodidel

ühiskonna suhtumine normidesse. Kui 1930ndatel lähtus kirjakeele kasutus paljuski normist, siis nüüd kujuneb norm kasutuse järgi. 1950ndatel ja 60ndatel püüdsid keeleinstitutsioonid keelt rangelt normida ning keelekorraldusallikate ja tegeliku kasutuse kooskõla polnud sellisel tasemel, nagu see oli 1930ndatel ja 2000ndatel.

Kokkuvõte

Selles magistritöös selgitati välja 28 lühendsõna ja nende liitsõnaliste vastete kasutusvõimalused kirjalikus keelekasutuses. Materjal on saadud 20. ja 21. sajandi eesti kirjakeele ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustest ning samadele perioodidele vastavast kaheksast õigekeelsussõnaraamatust. Lühendsõnade arengu- ja kasutusdünaamikat pole varem sõnaraamatute ja korpuste võrdluses käsitletud. Ka uurimuse metoodika on loodud just selle magistritöö tarbeks. Uurimuse põhieesmärk oli avada kirjakeele üht vähe uuritud sõnamoodustusnähtust, esitades andmeid lühendsõnade kasutusvõimaluste ja esinemissageduse kohta.

Korpusematerjalidest ilmnes, et õigekeelsussõnaraamatutes (ÕS) sisalduvad lühendsõnad esinevad enamjaolt ka eesti kirjakeele korpustes. Minu bakalaureusetööst (2016) selgus, et liitsõnad muutuvad ÕSides iga kümnendiga järjest lühemaks. Sama nähtus ilmneb korpustest: 2000. aastate korpustes leidub 28-le käsitletud liitsõnale 22 lühendsõnalist vastet, 1930. aastatel aga vaid kaheksa lühendsõnalist vastet. Lühendsõnade esinemus varieerub nii käsitletud lühenemistüüpide lõikes kui ka eri ÕSide puhul.

Optimaalseim olukord sõnavara tegelikus kasutustes ja õigekeelsussõnaraamatutes esinemise vahel oleks see, kui normitakse tegelikku keelekasutust ning seega ilmuksid sõnad nii ÕSidesse kui ka korpustesse kas samal ajal või ilmuksid need enne kasutusse ja seejärel ÕSidesse. Uurimusest ilmnes, et lühendsõnad siiski ei ilmu samaaegselt nii ÕSi kui ka tegelikku kasutust peegeldavatesse korpustesse, ent see vastavus on eri ÕSide puhul erinev. Kõige rohkem on korpuste andmetega kooskõlas 1930ndate aastate sõnaraamatud EÕS I–III (1925–1937) ja VÕS 1937. Lühendsõnad, mille kasutusandmed ühtivad enim nende kahe sõnaraamatutesse ilmumise kümnendiga, on *ratas* (< *jalgratas*), *kaart* (< *postkaart*), *aju* (< *peaaju*), *kilo* (< *kilogramm*) ja *välisilm* (< *välismaailm*). Ka 2000. aastate sõnaraamatud ÕS 2006 ja ÕS 2013 seostuvad tegeliku keelekasutusega suhteliselt hästi. Sõnad, mis samade kümnendite korpustest registreeriti, on *m-parkimine* (< *mobiilparkimine*) ja *e-post* (< *elektronpost*).

Liitsõna lühenemistüüpidest on ÕSides esitatud lühendsõnadega kõige paremini kooskõlas täiendosa täieliku väljalangemise rühm, kuhu kuuluvad viis lühendsõna on kõik ilmunud mingil perioodil üheaegselt nii korpustesse kui ka ÕSidesse. Nendeks sõnadeks on *leht*, *ratas*, *teenistus*, *kaart* ja *aju*. Ülejäänud lühenemistüüpide puhul pole võimalik üldistavaid järeldusi teha, sest lühendsõnade esinemus on hüplik: mõni sõna ilmub enne korpustesse, mõni sõnaraamatusse ning mõni ei ole kunagi korpustest registreeritud.

Selliseid sõnu, mis on esinenud igas ÕSis, kuid mida tegelikus kasutuses (viimase 90 aasta ilukirjandus- ja ajakirjanduskorpustes) pole kordagi registreeritud, on kokku kolm. Need on *linakook* (< *linaseemnekook*), *silmaseep* (< *silmapesuseep*) ja *muuvi* (< *muusikavideo*). Kuna sõnaraamatutesse Seega võiks ÕSi koostajad keelekorralduslikust vaatenurgast seda arvesse võtta ning lühendsõnade lisamisel loobuda sellistest sõnadest, mis on tegelikus kasutuses haruldased.

Kõige rohkem korpusepäringu vasteid andsid liitsõna täiendosa täieliku väljalangemise tüübi sõnad. Selle põhjus peitub liitsõnadele vastavates lühikujudes, mis on lühendsõnade kõrval sama kujuga polüseemsed liitsõnad. Osa selliseid lühisõnu võiks samuti olla lühenenud oma liitsõnakujulistest tähendusvastetest, näiteks algselt liitsõnast *postkaart* lühenenud *kaart* võiks olla lühenenud ka sõnadest *plastkaart*, *mängukaart* või *maakaart*, sest nende liitsõnade tähenduses esineb sõna *kaart* korpustes palju rohkem kui tähenduses 'postkaart'. Näiteks 2000. aastate korpuseandmete põhjal leidub *kaart* tähenduses 'plastkaart' 22%, 'mängukaart' 15,4% ja 'maakaart' 60,4% juhtudest, samal ajal liitsõna 'postkaardi' tähenduse osakaal on vaid 2,2% kõikidest tähendustest.

Kinnitust sai hüpotees, et lühendsõnu esineb kirjakeele korpustes rohkem kui nende liitsõnakujulisi vasteid. See on tingitud lühendsõnade omadusest olla suurema tõenäosusega üks sõnamoodustuse (edasituletuse või -liitmise) komponent. Lühendsõnadel on ka muid eeliseid, näiteks pikkade keerukate sõnade asemel nende lühikujusid kasutades saab keelt kasutada ökonoomsemalt: lühendsõnad on kompaktsed ning muudavad teksti loetavamaks ja meeldejäavamaks. Lühendsõnadega kujult kokkulangevad sõnad on polüseemsed, seega mida rohkem leidub sõnal eri tähendusi,

sedu rohkem esineb ka lühisõnu. Samuti toetab hüpoteesi asjaolu, et sagedasti kasutatavad sõnad muutuvad aja jookul lühemaks.

Kinnitust leidis ka hüpotees, et tegelikus kasutuses eelistatakse lühendsõnu lühennemistüübit, mis on ülekaalukalt ka ÕSides esindatud. Neljandast peatükist ilmneb, et täiendosa täieliku väljalangemise ja põhiosa täieliku väljalangemise rühma kuuluvad sõnad esinevad ÕSides ja korpusematerjalides teiste lühennemistüüpide sõnadest rohkem kordi. Silvi Vare sisukoht oli aga, et seda täiendosa täieliku väljalangemistüüpi esineb teistega võrreldes kõige harvem. Tegelikus kasutuses just see tüüp taastoodab ennast, näiteks *kaart* esineb eri aegadel lühendsõna eri esiosadega liitsõnadest ning lühisõnu esineb mitmetes tähendustes, mis seeläbi suurendavad märksõnade osakaalu sõnaraamatutes.

Ümber tuli lükata hüpotees, et korpustes on lühendsõnu neile vastavate liitsõnade tähenduses rohkem, kui on sama kujuga liitsõnadel polüseeme. See hüpotees puudutab ainult selliseid sõnu, mis kuuluvad liitsõna täiendosa täieliku väljalangemise rühma ning nendest on ainsana liit- ja lühendsõna paar *ajaleht* > *leht* selline, mille puhul lühendsõnu esineb pea igal kümnendil samakujulistest liitsõnadest rohkem. *Leht* tähenduses 'ajaleht' on olnud liitsõnade *leht* kõrval korpustes ülekaalus igal uuritud kümnendil, välja arvatud 1960ndatel, mil *lehe* tähenduses 'taimleht' osakaal oli 69,2%, ületades *leht* 'ajaleht' osakaalu, mis oli 23,1%. 90ndatel tuli lühendsõna *leht* tähenduste hulka esmakordselt ka 'tööriista plaatjas osa' ning 2000ndatel lisandus *leht* 'internetilehe' tähenduses, kuid liitsõnale *ajaleht* vastav lühendsõna *leht* esineb siiski ülekaalukalt samakujuliste liitsõnade kõrval. Teiste samasse lühennemistüüpi kuuluvate polüseemsete sõnade puhul esineb lühendsõnu võrreldes neile aluseks olevate liitsõnadega vähem.

Viimane hüpotees lühendsõnade jõudmisest tegelikku kasutusse varem kui sõnaraamatutesse ei pea pigem paika, sest sõnade tegeliku kasutuse ja ÕSidesse ilmumise järjekord on erinev. Kui vaadata kooskõla lühennemistüüpide kaupa, siis liitsõna täiendosa täieliku väljalangemise tüüpi kuuluvate lühendsõnade ja tähtlühendsõnade puhul seostub tegelik kasutus õigekeelsussõnaraamatutes kajastamisega kõige paremini. Liitsõna põhiosa täieliku väljalangemise tüüpi kuuluvate sõnade puhul on lühendsõnad üldjuhul

enne tegelikus kasutuses ja alles hiljem jõuavad õigekeelsussõnaraamatusse, kuid ülejäänud tüüpidesse kuuluvate sõnade puhul ei saa sellist üldistust teha.

Magistritöö teemat saaks edasi arendada, uurides siinseid lühendsõnu teisi registreid esindavates korpustes, et teada saada lühendsõnade kasutusdünaamikat näiteks internetikeeles või suulises vestluses. Samuti oleks võimalik lisada uuringusse teisi või ka potentsiaalseid lühendsõnu, mis võiksid olla lühenenud selles töös ilmnenu polüsemsete sõnade tähendustes.

Kirjandus

Arro, Grit 2012. Keelekasutus Facebooki keskkonnas. Uurimistöö. Juhendaja Ebe Saarna. Pärnu Koidula gümnaasium. (http://akadeemiake.ee/wp-content/uploads/2013/06/Grit_Arro.pdf). Vaadatud 5.05.2016.

Bauer, Laurie 1983. English Word Formation. Cambridge: Cambridge University Press.

Brinton, Laurel J.; Elizabeth Closs Traugott 2005. Lexicalization and Language Change. Cambridge: Cambridge University Press.

EKI keelenõuanne (<http://keeleabi.eki.ee/?leht=9>). Vaadatud 1.09.2018.

EKK = Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross 2007. Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Erelt, Tiiu 2002a. Eesti keelekorraldus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Erelt, Tiiu 2002b. Mida ÕSist leida on? – Oma Keel 2, 62–75.

Erelt, Tiiu 2003. ÕS-i toimetaja selgitab. – Keel ja Kirjandus 6, 448–460.

Erelt, Tiiu 2007a. Terminiopetus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Erelt, Tiiu 2007b. Õigekeelsussõnaraamatud läbi sajandi. – ÕSi lätted. Koostanud Urmas Sutrop. Tallinn: Eesti Kirjanduse Selts, 1918, 5–34.

Fábregas, Antonio; Sergio Scalise 2012. Morphology From Data to Theories. Edinburgh: Edinburgh University Press

Fleischer, Wolfgang; Irmhild Barz 1995. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Hennoste, Tiit 1997. Eesti keele sotsioperiodid. Pühendusteos Huno Rätsepale. Toim. Mati Erelt, Meeli Sedrik ja Ellen Uuspõld. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 7. Tartu: Tartu Ülikool, 45–66

Hickey, Raymond. Lexicology.

(<https://www.scribd.com/document/381247696/Lexicology-pdf>). Vaadatud 28.08.2018.

Kasik, Reet 2015. Sõnamoodustus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kask, Kristiina 2014. *Seisma*-verbi polüseemia: korpuspõhine käitumisprofiil ja klasteranalüüs. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas

Kerge, Krista 2000. Kirjakeel ja igapäevakeel. – Eesti keele allkeeled. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised. Toimetanud Tiit Hennoste. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 75–110.

Kull, Rein 1974. Eesti õigekeelsussõnaraamat eile, täna ja homme. – Emakeele Seltsi Toimetised 9. Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Toimetaja H. Ahven *et al.* Tallinn: Emakeele Selts.

Langemets, Margit 2010. Nimisõna süstemaatiline polüseemia eesti keeles ja selle esitus eesti keelevaras. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Lepik, Elin 2016. Liitsõnade lühenemine eesti keele õigekeelsussõnaraamatutes. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.

Marchand, Hans 1969. The categories and types of present-day English word formation. A synchronic-diachronic approach (2nd edition). München: Verlag C. H. Beck, 357–365.

Mattiello, Elisa 2013. Extra-grammatical Morphology in English: Abbreviations, Blends, Reduplicatives, and Related Phenomena. De Gruyter Mouton.

Michel, Sascha 2011. Das Kurzwort zwischen 'Langue' und 'Parole' – Analysen zum Postulat der Synonymie zwischen Kurzwort und Vollform. – Perspektiven – Analysen – Anwendungen. Toim H. Elsen, S. Michel. Stuttgart: Ibidem-Verlag, 135–164.

Proos Mariann 2016. Mida ütleb korpus tähenduse kohta? Käitumisprofiili analüüsi ja klasteranalüüsi meetod tajuverbi nägema tähenduse uurimisel. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.

Raadik, Maire 2014. Mis on uut uues õigekeelsussõnaraamatus? – *Oma Keel* 1, 67–75.

Raag, Raimo 2008. Talurahva keelest riigikeeleks. Tartu: Atlex.

Soodla, Karin 2010. Morfoloogilisi, morfosüntaktilisi ja sõnamoodustuslikke nähtusi eesti internetikeeles. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.

Tenjes, Silvi 2010. Semantika. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Tomson, Kairit 2016. *Panema*-verbi polüseemia ja kasutus grammatilistes konstruktsioonides. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas.

Vare, Silvi 2014. Lühendamise ja lühendsõnade fenomenist eesti keeles. – *Keel ja Kirjandus* 5, 348–371.

Velsker, Eva 2010. Leksikaliseerumine keelemuutuses. – *Keel ja Kirjandus* 7, 521–536.

VÕS 1953 = Väike õigekeelsuse sõnaraamat. 1953. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Müller jt = Müller, Peter O., Ingeborg Ohnheiser, Susan Olsen, Franz Rainer (Eds.) 2015. *Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe.* De Gruyter Mouton, 352–363.

ÕS 2013 = Eesti keele õigekeelsussõnaraamat 2013. Toimetanud Maire Raadik. Koostanud Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Materjali allikad

Eesti ilukirjanduse korpus 1990-.... (<http://www.keeleeveeb.ee>) Vaadatud 25.07.2018.

Eesti kirjakeele korpus 1890–1990.

(<http://www.cl.ut.ee/korpused/baaskorpus/index.php?lang=et>) Vaadatud 10.05.2018.

EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat. I–VI köide 2009. Teine, täiendatud ja parandatud trükk. Toimetanud Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

EtTenTen korpus 2013. (<http://www.keeleeveeb.ee/dict/corpus/ettenten/>). Vaadatud 22.08.2018.

EÕS 1925 = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat, I köide. 1925. A–M. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu“ teine täiendatud ja parandatud trükk. Koostanud J. V. Veski. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

EÕS 1930 = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat, II köide. 1930. N–Rio. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu“ teine täiendatud ja parandatud trükk. Koostanud J. V. Veski. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

EÕS 1937 = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat, III köide. 1937. Ripp–Y. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu“ teine täiendatud ja parandatud trükk. Koostanud J. V. Veski ja Elmar Muuk. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

FS = **Eesti fraseoloogiasõnaraamat.** Koostanud Asta Õim. Eesti Keele Instituut. (<http://www.eki.ee/dict/frs/index.cgi>.) Vaadatud 4.04.17.

Maalehe korpus. (<http://www.keeleeveeb.ee>) Vaadatud 25.07.2018.

SV = **Silvi Vare.** Näited liitsõnade lühenemise kohta. ÕS 2006. (Leksikon Silvi Vare valduses).

VÕS 1937 = Väike õigekeelsus-sõnaraamat. 1937. IV trükk. Koostanud Elmar Muuk. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

VÕS 1953 = Väike õigekeelsuse sõnaraamat. 1953. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

ÕS 1960 = Õigekeelsuse sõnaraamat. 1960. Toimetanud Ernst Nurm, Erich Raiet, Magnus Kindlam. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

ÕS 1984 = Õigekeelsussõnaraamat. 1984. Neljas trükk. Toimetanud Rein Kull, Erich Raiet. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.

ÕS 1999 = Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999. Toimetanud Tiiu Erelt. Koostanud Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik, Tiiu Erelt. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

ÕS 2006 = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. Toimetanud Tiiu Erelt. Koostanud Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/qs2006/>. Vaadatud 25.05.2016.

ÕS 2013 = Eesti keele õigekeelsussõnaraamat 2013. Toimetanud Maire Raadik. Koostanud Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/qs/>. Vaadatud 25.05.2016.

Clippings in the 20th and 21st century Standard Estonian

Summary

The aim of this Master's thesis (MA) is to learn the dynamics of clippings from compound words in Estonian language use and to compare the usage to orthographic dictionaries' records. A study about clippings of compound words in Estonian orthographic dictionaries has already been done as a Bachelor's theses by the author (Lepik 2016). In this thesis, 28 words from Silvi Vare's lexicon were analyzed based on 8 dictionaries and 6 written language corpuses. The corpus that was used is The Corpus of Estonian Literary Language and the components that were used are 1930s, 1950s, 1960s, 1980s, 1990s newspaper and fiction texts. The corpus of Maaleht and Fiction from Keeleveeb were used to analyze the 2000s. The main theoretical framework is based on the theory of word formation and shortening of compound words.

There are four questions that were presented regarding this thesis: 1. Are the clippings that are contained in dictionaries used in written language and if so, are they presented originally in dictionaries or corpuses? 2. How many words are there in dictionaries that are not found in the corpuses? 3. Which clipping types are more popular in the written language?

Clipping or shortening is a word formation process which creates shortened words from longer words, but does change the meaning of the source lexemes. It involves the deletion of parts of a word to one of its parts. The difference between shortened and unshortened forms is the way they are used in context. The linguistic value shifts between the unshortened word and the clipped word. Clippings can also lose its connections to the longer form as it then becomes an unrelated lexical unit. Clipped words were analyzed in groups of clipping types.

There are different types of clipping in the Estonian language according to Silvi Vare (Vare 2014: 354, 359–364; Lepik 2016): 1) the final lexeme of the compound is completely excluded, 2) the final lexeme is partly retained, 3) the base lexeme is

completely excluded, 4) the base lexeme of the compound word is partly retained 5) blending type; parts of the compound word are combined to create a shorter word and 6) the base lexeme of the compound word is retained to one letter only; usually the first letter of the base lexeme.

Clippings that are created in a way of excluding the final lexeme of the compound are known to have occurrences with unrelated lexemes that have the same form but different meaning to the clipped words. In those cases, all of these lexemes were divided by their meanings based on “Eesti keele seletav sõnaraamat” (2009) and were analyzed throughout the decades. The presented meanings could be more or less connected to the original compound word that had clipped. The less they are connected, the more they could be potential clippings themselves.

This thesis reaches the conclusion that the same clippings that are presented in dictionaries are used in written language based on corpuses. Also, clippings are more and more popular in terms of use and language management. Although, clipped words are not always included in corpuses firsthand before they are added to the dictionaries. Two decades in which clippings were added to the dictionaries and to the corpuses at the same time throughout the last 90 years were 1930s and 2000s.

What is more, the most popular clipping types through corpuses and dictionaries is the type where the final lexeme of the compound is completely excluded. Such words are *leht* < *ajaleht* (‘newspaper’), *ratas* < *jalgratas* (‘bicycle’), *teenistus* < *jumalateenistus* (‘church service’), *kaart* < *postkaart* (‘postcard’) and *aju* < *peaaju* (‘brain located in the head’).

By the 2000s, 22 of the 28 compound words registered in Silvi Vare’s lexicon have compatible clipped forms that are presented in corpuses. However, there are 3 words that are in all 8 dictionaries throughout the decades but are not found in any of the analyzed corpuses. These words are *linakook* < *linaseemnekook* (‘linseed meal’), *silmaseep* < *silmapesuseep* (‘eye wash soap’) and *muuvi* < *muusikavideo* (‘music video’). Because of the lack of usage of these words, the creators of Estonian orthographic dictionaries should

consider leaving these words out from the next dictionaries to come and maybe pay more attention to some newer and actual words of the language.

The topic of this MA could be further developed by analyzing clippings in other registers, such as spoken Estonian or internet slang. Furthermore, other clipped words could be integrated to this thesis, for example, the words that have the same structure as the clipped forms but have a different meaning could be considered as clippings themselves.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Elin Lepik

19.06.1993

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Lühendsõnad 20. ja 21. sajandi Eesti kirjakeeles“, mille juhendajad on Külli Habicht ja Helle Metslang
 - 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. Olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 6.09.2018